Jakob Kyril Meile

Højgaardkredsen 1940

Jakob Kyril Meile:
Højgaardkredsen 1940 – et ekstraparlamentarisk forsøg på regeringsdannelse.

Københavns Universitet, juni 2005
Saxoinstituttet, Afdeling for Historie

Vejleder: Palle Roslyng-Jensen

Omfang: 96,0 sider à 2400 tegn (fraregnet indholdsfortegnelse og appendices)

Specialet er ikke klausuleret og kan derfor tillige læses online på www.meile.dk.

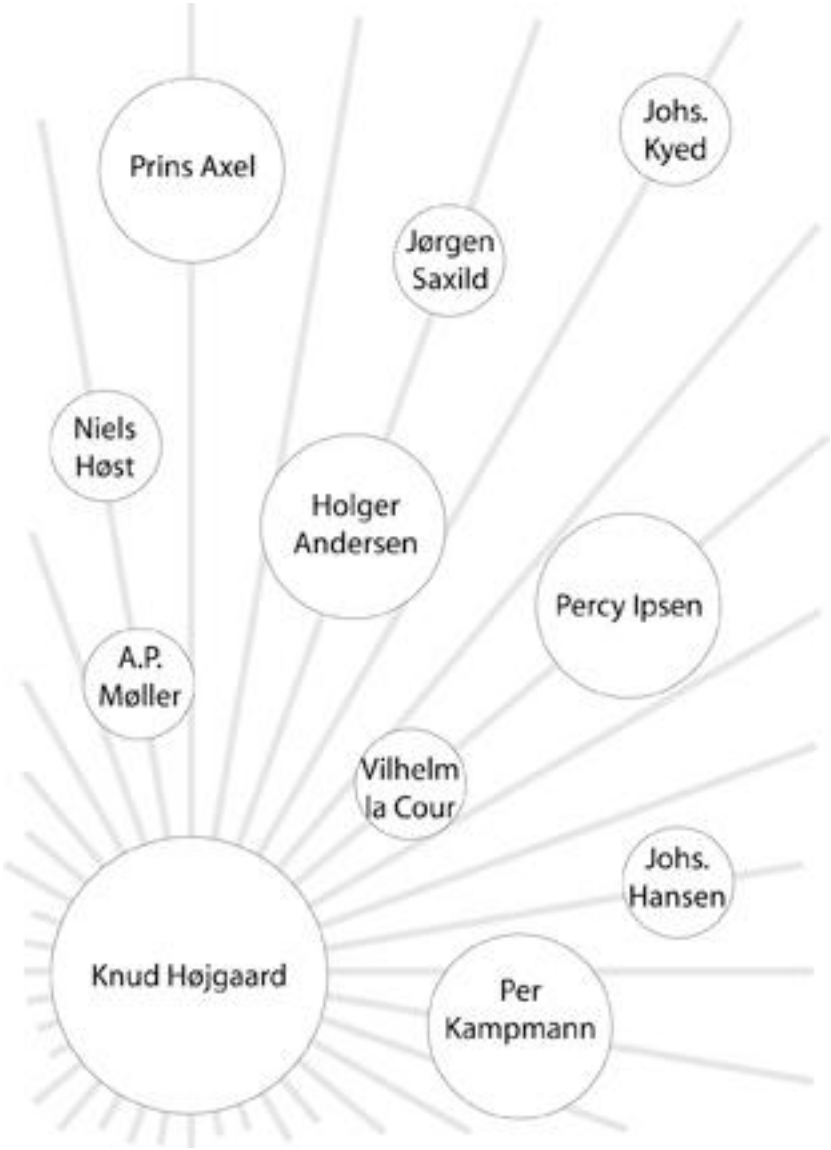

Portrætterne på forsiden forestiller kredsens deltagere.
Det kongelige Bibliotek, Kort- og Billedafdelingen.
Håndholdt reproduktion ved forfatteren.

Indholdsfortegnelse

1. INTRODUKTION 6

1.1 Indledning 6

1.2 Problemformulering 7

1.2.1 Afgrænsning 8
1.2.2 Disposition 8

1.3 Forskningsoversigt 9

1.3.1 Henrik S. Nissen 9
1.3.2 Tage Kaarsted 9
1.3.3 Henning Tjørnehøj 10
1.3.4 Henrik Lundbak 10
1.3.5 Tina Thykjær 10
1.3.6 Henrik Lundbak – igen 11
1.3.7 Joachim Lund 11
1.3.8 Status 11

1.4 Kildemateriale 12

1.4.1 Potentielt kildemateriale 12
1.4.2 Eksisterende kildemateriale 13
1.4.3 Konsekvenser af kildebegrænsning 15
1.4.4 Notoriske problemer med det anvendte kildemateriale 15

2. REKONSTRUKTION 17

2.1 Mellemkrigstiden 17

2.1.1 Højrefløjsfraktionering og Det konservative Folkeparti 17
2.1.2 Danmarks forsvar 18
2.1.3 Grundlovsforslaget 1939 20
2.1.4 Bruddet 20
2.1.5 Delkonklusion 21

2.2 Besættelsen 22

2.2.1 Opfattelsen af besættelsen 22
2.2.2 Højgaardkredsen dannes 23
2.2.3 Delkonklusion 27

2.3 Samlingsregeringen 28
2.3.1 Højgaardkredsen overfor Det konservative Folkeparti 28
2.3.2 Fransk kapitulation – tysk dominans 29
2.3.3 Regeringen begynder at sprække 31
2.3.4 Middagen hos Vilhelm Nielsen 32
2.3.5 Panik og mere middag 34
2.3.6 Delkonklusion 35

2.4 Succesen 36
2.4.1 Mødet i Hellerup 36
2.4.2 Rekonstruktionsforhandlingerne 37
2.4.3 Delkonklusion 40

2.5 Ambitionerne øges 41
2.5.1 Tiltrædelseserklæringen 8. juli 41
2.5.2 Forfatningen angribes 44
2.5.3 En henvendelse til offentligheden 48
2.5.4 Kolde fødder 52
2.5.5 Delkonklusion 53

2.6 Deres Majestæt! 54
2.6.1 Henvendelsen udarbejdes 54
2.6.2 Det endelige memorandum 56
2.6.3 Oktoberkrisen 58
2.6.4 Højgaardkredsens Efterretningstjeneste 59
2.6.5 På Amalienborg 61
2.6.6 Regeringen prins Axel I 63
2.6.7 Stauning i Rigsdagen 65
2.6.8 Exit Højgaard 68
2.6.9 Delkonklusion 70

3. DISKUSSION 71

3.1 Statskup? 71
3.1.1 Forfatningen 71
3.1.2 Forhåndsgodkendelse fra kongen? 72
3.1.3 Selvopfattelsen 73
3.1.4 Litteraturen 73
3.1.5 Delkonklusion 74

3.2 Naivitet? 75
3.2.1 En regering prins Axels chancer 75
3.2.2 Delkonklusion 76

4. PERSPEKTIVERING 77

4.1 Højgaardkredsen i Europa 77

4.1.1 Forholdet til Tyskland og nazismen 77
4.1.2 Paralleller i Sydeuropa 78

4.2 Højgaardkredsen i Danmark 80

4.3 Højgaardkredsens interne modsætninger 82

4.3.1 Outsideren 82
4.3.2 Grader af engagement 83
4.3.3 Opportunisterne 84

5. KONKLUSION 86

5.1 Sammenfatning 86

5.1.1 De ydre begivenheder 86
5.1.2 Genrejsning eller tilpasning? 87
5.1.3 Fremtidigt studiebehov 88

5.2 Summary 89

APPENDICES 90

A. Persongalleri 90

B. Kildemateriale 95

B.1 Trykt kildemateriale 95
B.2 Utrykt kildemateriale 95
B.3 Forkortelser 96

C. Litteratur 97

C.1 Hjælpemidler 97
C.2 Litteratur 97

D. Tak til… 100

1. Introduktion

1.1 Indledning

I september 1945 kom det frem i dagspressen, at en lille gruppe erhvervsfolk omkring den berømte entreprenør, Knud Højgaard, under besættelsen havde foretaget sig nogle handlinger, der – set i befrielsessommerens sort-hvide, moraliserende optik – var 'over stregen:' Der gik rygter om, at denne såkaldte Højgaardkreds måske havde haft et medansvar for, at de to meget upopulære ministre, Erik Scavenius og Gunnar Larsen, var kommet til magten i juli 1940, og der gik andre rygter om, at kredsen i november 1940 havde forsøgt at få Christian 10. til at gentage *Påskekrisen* i 1920, hvor kongen afskedigede den parlamentarisk valgte regering Zahle.[1] Emnet har hidtil ikke fået lov at stå i centrum i en selvstændig, faghistorisk undersøgelse, hvorfor der til stadighed fremføres rygter og halve sandheder om kredsens virksomhed.[2]

Det er derfor mit håb med dette speciale at kunne øge indsigten i denne den eneste succesfulde af det mærkelige år 1940's talrige genrejserbevægelser.

---

1 F.eks. *B.T.* 22.9.1945, *Social-Demokraten* 23.9.1945 og 26.9.1945.

2 Her tænkes især på debattøren Henning Tjørnehøj, der har forfulgt emnet gennem de sidste 20 år, senest i dokumentarfilmen *Højgaardkredsen*, L&B Videoproduktion, 2005. Om Tjørnehøj i øvrigt, se venligst forskningsoversigten, afsnit 1.3.3.

1.2 Problemformulering

Der forestår først og fremmest et nødvendigt oprydningsarbejde, for at fastslå *wie es eigentlich gewesen*. Jeg vil således forsøge at afdække hændelsesforløbene omkring hhv. dannelsen af 8. juli-regeringen 1940 og kredsens henvendelse til Christian 10. i midten af november samme år for dermed at rette op på de uklarheder, som den hidtidige forskning har efterladt, jfr. forskningsoversigten: De vigtigste ubesvarede spørgsmål er dels, hvor stor indflydelse Højgaardkredsen havde på nævnte regeringsdannelse, dels om kongen og prins Axel havde forhåndsgodkendt aktionen i november, og endelig hvornår kongen valgte at orientere Stauning om henvendelsen.

Dernæst ønsker jeg at anlægge en helhedsbetragtning for derigennem at belyse, om Højgaardkredsens virksomhed i 1940 enten skal ses som et udtryk for

Genrejsning: En generel, højreborgerlig offensiv, hvis styrke udspringer af de nye muligheder, som den tyske besættelse har skabt, hvor den 9. april blev det yderste højres *window of opportunity*:[3] Med besættelsesmagten som løftestang kunne der endelig gøres op med 'radikalismen,' som havde ledt nationen ud i moralsk og åndeligt forfald, og samfundet kunne vende tilbage til klassiske borgerlige dyder som familie, arbejde og fædreland. Med andre ord en reaktion på moderniteten.

– eller

Tilpasning: Et desperat forsøg på at forbedre Danmarks stilling overfor Tyskland i en uvis og vanskelig situation, for dermed at bevare mest mulig dansk suverænitet på længere sigt: Ud fra en kombination af en måske anakronistisk opfattelse af ledende erhvervsfolks særlige nationale ansvar og en god portion politisk naivitet, føler man sig kaldet til at tage magten på et tidspunkt, hvor det eksisterende politiske system opfattes som svagt og truet.

De to synspunkter udelukker ikke nødvendigvis hinanden, og der kan måske være tale om en glidning fra den ene til den anden, ligesom det bør erindres, at Højgaardkredsen ikke var noget politisk parti med et skriftligt program; hver enkelt kunne have sine helt egne motiver for at indgå i bestræbelserne på regeringsomdannelse.

---

[3] Udtrykket er lånt fra politologien. Det beskriver hvordan "international and domestic events, including both crises and gradual pressures, open *windows of opportunity* that provide policy officials with the potential to transform existing institutions." Se f.eks. A.P. Cortell & Susan Peterson: Altered States – Explaining Domestic Institutional Change. *British Journal of Political Science*, 29:1, s. 177-204.

1.2.1 Afgrænsning

Højgaardkredsens medlemmer bestod primært af virksomhedsejere, og deres virke under besættelsen er derfor også interessant i andre sammenhænge, f.eks. i spørgsmålet om dansk industris rolle som leverandør til besættelsesmagten og som medvirkende til udnyttelsen af de i Østeuropa besatte områder – Østrummet. Dette emne har netop fået sin egen behandling, og disse mere økonomisk-historiske aspekter er udeladt i nærværende sammenhæng.[4] Den tidsmæssige afgrænsning følger af stoffet; Højgaardkredsen bestod fra engang i foråret 1940 og bestod omtrent til årsskiftet 1940-41.

1.2.2 Disposition

Undersøgelsen er delt i fem afsnit:

1. **Introduktionen** opstiller problematikken og giver en oversigt over den hidtidige forskning og det anvendte kildemateriale.

2. **Rekonstruktionen**, der er kronologisk anlagt, tager sit udgangspunkt i forhandlingerne om en ny forsvarslov i foråret 1937 og slutter med henvendelsen til kongen i november 1940. Som det fremgår af problemformuleringen vil der være lagt særlig vægt på rekonstruktionen af forløbet op til den 8. juli samt perioden omkring 14. november.

3. **Diskussionen** behandler overordnet spørgsmålet om genrejsning eller tilpasning, herunder bl.a. hvorvidt kredsens aktion skal ses som et statskup.

4. **Perspektiveringen** placerer kredsen i dens samtid, nationalt som internationalt, og belyser dens interne modsætninger.

5. **Konklusionen** forsøger at besvare problemformuleringens spørgsmål.

---

4 For en forbilledlig behandling af emnet, se Lund 2005.

1.3 Forskningsoversigt

1.3.1 Henrik S. Nissen

Højgaardkredsen har hidtil ikke været genstand for en selvstændig undersøgelse fra faghistorisk side, og har oftest kun optrådt i periferien af andre undersøgelser. Således i Henrik Nissens disputats fra 1973, *1940. Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken.* Som titlen antyder, var fokus rettet mod Samlingsregeringens forhandlinger med besættelsesmagten samt regeringens interne samarbejde. De utallige genrejserbevægelser, som 1940 var så rig på, og som Højgaardkredsen tilhørte, optrådte kun i det omfang, de udøvede et afgørende pres på Samlingsregeringen.

I 1973 stod det dog ikke klart, hvor stort Højgaardkredsens pres på regeringen var op til den 8. juli, og kredsens rolle i ministeriets omdannelse underspilles nok noget bl.a. til fordel for behandlingen af den borgerlige presses hårde angreb på Stauning og Munch i 1940, og – selvfølgelig – de tyske ønsker om en politisk tilpasning af styret.[5] Tro mod denne synsvinkel beskæftiger Nissen sig heller ikke meget med efterårets mislykkede henvendelse til kongen – formentlig netop fordi den var mislykket og ingen indflydelse fik på Samlingsregeringens samarbejde. Således ser Nissen Staunings tale i Rigsdagen den 15. november som kronen på værket af nogle politiske bestræbelser, der i løbet af efteråret forsøgte at knytte den nationale vækkelse sammen med kongens person, og altså ikke som en udtalelse, der havde nogen relation til den foregående dags begivenheder på Amalienborg, sådan som den ellers ofte er blevet opfattet i den bredere historieskrivning.[6]

1.3.2 Tage Kaarsted

En alternativ tolkning af forløbet op til 8. juli findes hos Tage Kaarsted, der i *De danske ministerier* fra 1977 vurderer, at det var Stauning selv, der ønskede Scavenius som udenrigsminister, og at hele affæren i den første uge af juli var et overlagt spil fra Staunings side: Ved at præsentere kongen for en ministerliste kun med partipolitikere, velvidende at kongen ville afvise den, havde Stauning derefter et stærkt våben i kampen mod på den ene side Venstre, der satte sig meget imod optagelsen af 'folk udefra,' og på den anden side Scavenius, der vægrede sig ved at overtage posten.[7] Det anerkendes dog, at Gunnar Larsens optagelse i ministeriet var et resultat af et stærkt pres fra ledende erhvervskredse.[8]

---

5 Nissen 1973, især s. 258ff. hhv. 222ff.

6 Nissen herom s. 425-426. Opfattelsen af Staunings tale som et svar til Højgaardkredsen er en gammel tradition, der har holdt sig intakt; således også i de to nyeste fremstillinger af besættelsens historie: Lidegaard 2005, s. 245 samt *Danmark besat* 2005, s. 217.

7 Kaarsted, s. 139-140.

8 Kaarsted, s. 151.

1.3.3 Henning Tjørnehøj

Ind fra sidelinien kom i 1985 debattøren Henning Tjørnehøj, der gennem de sidste tyve år nidkært har beskæftiget sig med Højgaardkredsen. Temaet blev slået an i antologien *Dengang under besættelsen. Ubekvemme historier om en splittet nation* fra 1985, og uddybet fem år senere i det, der beklageligvis, i mangel af bedre, næsten har fået status som standardværket om Højgaardkredsen: *Rigets bedste mænd. Da det store erhvervsliv ville tage magten i 1940* fra 1990.

I dette "syrebad af had og indignation"[9] sammenblander Tjørnehøj landbrugets gode indtjening med Højgaardkredsens aktion og ser en altomfattende, nazistisk inspireret sammensværgelse vendt mod arbejderklassen. Læst som konspirationsteori er den allerhøjst underholdende, men som historieskrivning deprimerende: Ethvert tilløb til indsigt males over med den brede pensel, eksempelvis når han overser de reelle korporative og fascistiske træk i kredsens skrivelser og i stedet insinuerer det for Tjørnehøj absolut onde: At Højgaardkredsen bestod af kryptonazister.[10]

1.3.4 Henrik Lundbak

Det var først med Henrik Lundbaks disputats fra 2001 *Staten stærk og folket frit. Dansk Samling mellem fascisme og modstandskamp 1936-47*, at genrejserbevægelserne for alvor blev sat under lup. Selvom Dansk Samling er i centrum, kommer Lundbak godt omkring de øvrige små grupperinger på den yderste højrefløj, der dannedes op gennem 1930'erne, og netop denne udtalte fraktionering ses som årsagen til dansk højreradikalismes manglende succes i mellemkrigstiden.[11]

Det er Lundbaks fortjeneste at have fremdraget det private arkivmateriale, der eksisterer om Højgaardkredsen, men på trods af hans tydelige påvisning af kontinuiteten på det yderste højre hen over besættelsen, savner man en analyse af Højgaardkredsens eneste vellykkede aktion: Regeringsomdannelsen 8. juli. Årsagen hertil er formentlig, at Lundbaks indfaldsvinkel til Højgaardkredsen er Vilhelm la Cour, der med basis i Dansk Samling først involveredes i Højgaardkredsen efter Ingeniørhusmødet den 20. august. Dette fravær opvejes dog rigeligt af en grundig analyse af de korporative elementer i Højgaardkredsens skrivelser fra efteråret 1940, ligesom han gør op med tanken om Staunings rigsdagstale den 15. november som et svar til Højgaardkredsen.[12]

1.3.5 Tina Thykjær

Kort efter Lundbaks disputats kom Tina Thykjærs speciale *Vilhelm la Cours politiske virksomhed i besættelsesårene 1940 til august 1943*. Højgaardkredsen

---

9 Udtrykket er Nina Bjørneboes i sin anmeldelse heraf i *Danmark i Spejlet* 1991, s. 410-419.

10 Tjørnehøj 1990, s. 90ff.

11 Lundbak 2001, s. 161-163.

12 Lundbak 2001, s. 276, note 95.

ofres ikke megen plads som naturligt må være, når fokus er på personen la Cour, men fremstillingen af kredsens virksomhed skæmmes af nogle elementære misforståelser: Vildført af den af Tjørnehøj konciperede fejltagelse, at henvendelsen til kongen 14. november var et "åbent brev," afviser hun, at der var tale om statskup, idet henvendelsen blev foretaget "i fuld offentlighed."[13] Henvendelsen blev omvendt foretaget så gedulgt som muligt, og det var til stor fortrydelse for kredsen, da sagen nåede frem til offentlighedens kendskab i september 1945.

1.3.6 Henrik Lundbak – igen

Senest har man set en tiltagende tendens til at sætte Højgaardkredsen ind i en europæisk sammenhæng, således i Henrik Lundbaks artikel om Dansk Samling i antologien *Partier under pres. Demokratiet under besættelsen*, hvor der drages en parallel til den franske marskal Pétain, der i første halvdel af juli 1940 i Vichy etablerede en handlekraftig regering, som var ubundet af partipolitik i et forsøg på at skabe et ligeværdigt samarbejde med den tyske besættelsesmagt.[14] Også i Holland sås en tilsvarende udvikling i sommeren 1940, hvor tre fremtrædende personer uden partipolitisk tilhørsforhold dannede bevægelsen *Den nederlandske Union* for, gennem autoritær samling, at skabe en ligeværdig dialog med besættelsesmagten.[15]

1.3.7 Joachim Lund

Den internationale tråd tages op af Højgaardkenderen Joachim Lund i den netop udkomne *Danmark besat. Krig og hverdag 1940-45*, hvor Pétainregeringen og Højgaardkredsen begge ses som et udtryk for en reaktion på moderniteten. Kredsen passer dermed perfekt ind i et større europæisk billede, "langt bedre end samtiden overhovedet kunne se."[16] I detailstudiet *Hitlers Spisekammer*, også fra i år, vurderes optagelsen af Gunnar Larsen i regeringen til at være et resultat af kongens og konservative kredses pressionsvirksomhed.[17]

1.3.8 Status

Det overordnede indtryk af den hidtidige forskning er derfor, at Højgaardkredsen er blevet vurderet til alt, lige fra et udtryk for naiv gammelkonservatisme over et genkendeligt element i Europas politiske historie anno 1940 til at være et kryptonazistisk foretagende drevet af udsigten til egen økonomisk vinding. Problemet er dog fortsat, at vurderingerne som flest er foretaget på et løst grundlag, hvor selv de ydre begivenheder ikke er blevet slået endeligt fast.

---

13 Thykjær 2001, s. 38.

14 Lundbak 2003, s. 209.

15 Lundbak 2003, s. 210-211.

16 *Danmark besat*, s. 217.

17 Lund 2005, s. 74.

1.4 Kildemateriale

1.4.1 Potentielt kildemateriale

Om den problematiske kildesituation i forbindelse med regeringsomdannelsen 8. juli 1940 skrev Henrik Nissen i sin disputats, at

> ”de to personer [dvs. Christian X og Stauning], der sandsynligvis øvede den største indflydelse i de afgørende dage og timer, har ikke efterladt sig noget tilgængeligt materiale … Til disse to betydningsfulde mangler ved materialet kommer imidlertid endnu en: I rekonstruktionshistorien sommeren 1940 optræder en række personer, der under normale omstændigheder ville have en særdeles perifer placering i det parlamentariske liv, eller som helt ville være afskåret fra at øve nogen direkte indflydelse … Effekten af deres aktivitet er det overordentlig svært at sige noget om, fordi deres påvirkning især rettedes mod netop de to, fra hvem vi intet materiale besidder, Christian X og Stauning.”[18]

Dette speciale handler netop om en gruppe personer, der normalt havde en perifer placering og som rettede deres opmærksomhed mod især kongen.[19] Den af Nissen anførte kildesituation gælder i denne sammenhæng således ikke kun for sommeren 1940, men for hele den periode, hvor Højgaardkredsen virkede. Enkelte spørgsmåls endelige opklaring må derfor afvente en eventuel åbning af kongehusets arkiver, men der foreligger heldigvis allerede på nuværende tidspunkt store mængder materiale i andre privatarkiver. Jeg mener derfor ikke det er udtryk for halsløs gerning at give sig i kast med disse perifere personers aktiviteter.

Af det endnu bevarede kildemateriale fra Højgaardkredsen selv,[20] fremgår det tydeligt, at kredsen opretholdt en høj grad af skriftlighed: Mødeindkaldelser blev sendt pr. brev; der blev taget referat af møderne, og disse referater blev rundsendt til kredsens medlemmer. Fra besættelsen og frem til mødet i Ingeniørhuset den 20. august 1940 var Højgaards firmakontor centrum for udarbejdelsen af såvel mødeindkaldelser som referater, men efter den 20. august overførtes denne funktion til Percy Ipsens kontor i *Det Forende Oliekompagni*, som agerede sekretariat for kredsen gennem hele efteråret 1940. Årsagen til flytningen af sekretariatet er sandsynligvis, at Højgaard i slutningen af august stod over for en længerevarende udlandsrejse. Kun tre af kredsens medlemmer overdrog deres arkivalier til Rigsarkivet,[21] og selv når dette materiale sammenstykkes, er der mange lakuner. Jeg har derfor forsøgt – i det omfang det kunne lade sig gøre – at

---

18 Nissen 1973, s. 215.

19 Højgaardkredsens deltagere er udførligt biograferet i Appendix A, hvortil jeg med fordel kan henvise læsere, der ikke på forhånd er bekendt med kredsens sammensætning.

20 Primært i Holger Andersens, Vilhelm la Cours og Johannes Hansens privatarkiver.

21 Se forrige note. Derudover har såvel Høst som Jørgen Saxild efterladt sig arkivalier i Rigsarkivet, men ingen af disse hidrører fra besættelsestiden.

opsøge nulevende slægtninge til de kredsmedlemmer, der ikke har efterladt sig spor i de offentlige arkiver. Dette arbejde har beklageligvis været resultatløst.[22]

Det vides ikke, om prins Axel har efterladt sig arkivalier i kongehusets arkiv, men selvom dette skulle være tilfældet, betyder den restriktive adgangspolitik, at dette spor ikke kan forfølges.[23] Ud over kredsens egne medlemmer kunne man nok forvente at finde optegnelser om sagen i Christian X's arkiv, men dette er hermetisk tillukket.[24] Se i øvrigt Nissens vurdering af kildesituationen på forrige side.

1.4.2 Eksisterende kildemateriale

På grund af kongehusets lukkethed kan man derfor i al overskuelig fremtid regne dets arkiver for i praksis ikke-eksisterende. Nærværende opgave bygger derfor primært på de nævnte private personarkiver efter Holger Andersen, Vilhelm la Cour og Johannes Hansen. For perioden frem til omkring 1. juni 1940 har det desuden været muligt at benytte John Christmas-Møllers arkiv, da flere af kredsens medlemmer korresponderede flittigt med denne, indtil uenigheden om

---

22 Højgaards sønnesøn, godsejer Højgaard, meddelte ganske kortfattet, at "desværre kan jeg ikke hjælpe Dem, da jeg ikke er i besiddelse af noget materiale vedrørende Højgaardkredsen" i brev til jkm af 20. marts 2003. Arkivet i hans firma, Højgaard & Schultz, indeholdt iflg. en gammel registratur en kasse med Højgaards egne papirer. Denne kasse er dog fjernet fra arkivet. Venligst meddelt af ph.d. Joachim Lund, som i forbindelse med sin rapport om Højgaard & Schultz' aktiviteter i Østrummet har været igennem hele firmaets arkiv. – Ipsens sønnesøn, advokat Frederik Ipsen, er blevet tilskrevet såvel 18. marts 2003 som 19. august 2004, men begge gange uden at jeg har fået svar. – Per Kampmanns sønnesøn, butiksindehaver Per Nikolaj Kampmann, kunne desværre heller ikke hjælpe; både han og hans mor, fru Schaumburg, mente, at alt for længst var smidt ud på nær en omfattende fotosamling, som han elskværdigt stillede til rådighed for projektet. – Jørgen Saxilds datter, fru Ingeborg Klitgaard, blev kontaktet for at høre, om eventuelle papirer fra besættelsestiden skulle finde sig i familiens gemmer, men dette var ikke tilfældet; brev af 30. august 2004 til jkm. – A.P. Møllers søn, skibsreder Mærsk McKinney-Møller, tilbød meget venligt en samtale med fondsdirektør, forhenværende lektor i historie, Ove Hornby i brev af 25. marts 2003 til jkm. På mødet, der fandt sted den 28. april 2003, gjorde jeg rede for projektet, og hr. Hornby stillede mig i udsigt, at jeg kunne benytte A.P. Møllers mødekalender, der stort set var bevaret intakt. På en senere konkret henvendelse om A.P. Møllers gøren og laden på udvalgte datoer modtog jeg dog det overraskende svar, at "beklageligvis er A.P. Møllers mødekalender for denne periode ikke bevaret"; brev fra Ove Hornby til jkm af 26. november 2004.

23 Venligst meddelt af kongelig ordenshistoriograf Knud J.V. Jespersen i mail af 24. februar 2003.

24 Det vil det i øvrigt være "en rum tid endnu." Meddelt af Knud J.V. Jespersen i mail af 10. februar 2003. Der har dog været tegn på en vis opblødning omkring Christian X's dagbøger, der ifølge den forhenværende kongelige ordenshistoriograf Tage Kaarsted var uhyre omfattende (interview i *Politiken* 4. december 1994). Kaarsted blev, kort før sin død, af Dronningen opfordret til at gennemgå arkivet med henblik på at gøre det tilgængeligt for forskningen, men projektet blev stillet i bero ved hans død (meddelt af Knud J.V. Jespersen i mail af 10. februar 2003). Det er derfor så meget mere overraskende, når Tjørnehøj hævder, at "Hendes Majestæt har … været så elskværdig at give mig adgang til kong Christian X's arkiv for sidste halvdel af 1940. Men i en korrespondance med rigsarkivar Vagn Dybdahl er det blevet mig oplyst at Christian X's arkiv ikke rummer noget af interesse i forbindelse med Højgaardkredsen." Tjørnehøj 1990, s. 117. Herom kan jeg naturligvis ikke dømme.

regeringens linie blev for stor. Nogle af disse breve er tillige endt i *Partiet Højre og Det konservative Folkepartis* arkiv.

Kredsens korrespondance er som nævnt ikke bevaret hos privatpersoner, og arkivalierne på hovedkontoret hos Percy Ipsen led allerede under besættelsen en krank skæbne; i tiden omkring den 29. august 1943 brændte Ipsen hele arkivet, for at det ikke skulle falde i hænderne på besættelsesmagten.[25] La Cour oplyste i 1950, at han indtil da havde bevaret arkivet fra besættelsen, men at det nu skulle tilintetgøres. En kedelig disposition fra en faghistorikers side.[26]

Den parlamentariske Kommissions beretning er fortsat uomgængelig på grund af de fyldige bilag med samtidige aktstykker. Referaterne af afhøringerne af de implicerede er dog stærkt problematiske, i og med at de først fandt sted efter befrielsen.

Udenrigsminister P. Munchs dagbogsoptegnelser er en væsentlig kilde til rekonstruktionsforhandlingerne op til 8. juli-regeringen, men han er i sagens natur mindre velorienteret om begivenhederne, efter at han måtte forlade posten ved denne omdannelse. At Munch ikke har været anvendt som kilde til efterårets begivenheder skyldes, at han i perioden 17. oktober 1940 til 1. februar 1941 var bortrejst til Kina.[27] Ved samme omdannelse indtrådte Gunnar Larsen som trafikminister, men han begyndte først at føre sin ellers meget fyldige dagbog fra 1. januar 1941, hvor Højgaardkredsens rolle var udspillet. Statsminister Thorvald Staunings efterladte papirer rummer desværre ingen optegnelser om Højgaardkredsens aktioner, ligesom også Statsministeriets arkiv er tavst herom [28]

Det meget store arkivmateriale efter de tyske myndigheder – *Fotografier fra Auswärtiges Amt, SS-kontorer m.v.*, hvori Renthe-Finks indberetninger befinder sig – indeholder ikke noget af værdi i nærværende sammenhæng. I årsberetningen for 1940 nævnes de borgerlige genrejserbevægelser end ikke; her er der fokus på DNSAP og de øvrige, der henvender sig direkte til Renthe-Fink, dvs. LS, Knud Bach og Jørgen Sehested.

Som supplement til de i Den parlamentariske Kommissions bilag til bind fire optrykte ministermødeprotokoller og referater af Nimandsudvalgets møder er Rigsdagstidende en central kilde, som har været anvendt for novembers vedkommende.

Af mere perifere arkivfonds har også arkiverne efter dr. jur. Fr. Vinding-Kruse og direktør i Røde Kors, Helmer Rosting, været benyttet med henblik på at undersøge en række rygter fra foråret 1940.[29] Tillige kan man finde enkelte breve fra kredsmedlemmerne til de konservative politikere Henning Hasle og Hendrik Stein samt til de militære, general Erik With og søofficer Halfdan Barfod, i disses respektive arkiver.

Endelig er *Den parlamentariske Kommissions arkiv* blevet konsulteret med henblik på en opklaring af spørgsmålet om, hvorfor Per Kampmann og Jørgen

---

25 PKB 9, sp. 158: Afhøringen af Høst. PKB 9, sp. 193: Afhøringen af Ipsen.

26 la Cour 1950, s. 7.

27 P. Munch: *Erindringer*, bd. 7, Optegnelser fra og om besættelsestiden, s. 94.

28 Meddelt af Henrik S. Nissen den 28. oktober 2003.

29 Helmer Rostings arkivalier befinder sig i Dansk Røde Kors' arkiv.

Saxild ikke blev indstævnet for kommissionen, men arkivet indeholder stort set kun korrekturtryk til de trykte bind.

Ingeniørforeningens arkiv rummer en del papirer fra Knud Højgaards formandstid, men intet om dennes politiske engagement.

1.4.3 Konsekvenser af kildebegrænsning

Som det vil fremgå af ovenstående, har adskillige arkiver været åbnet, og de alvorligste begrænsninger ligger dels i de tilintetgjorte papirer fra Percy Ipsens kontor, dels i utilgængeligheden af kongehusets arkiver. Ingen af disse begrænsninger giver dog uoverstigelige problemer i rekonstruktionen af hændelsesforløbet, men betyder – for Ipsens vedkommende – at eventuelle interne uenigheder i Højgaardkredsen ikke kan dokumenteres, samt – for kongehusets vedkommende – at det helt centrale spørgsmål om, hvor stor lydhørhed kredsen mødte i kongehuset, forsat vil stå i et dunkelt skær. Når hertil føjer sig den tredje alvorlige mangel, tavsheden i Staunings arkiv, vil beslutningsforløbet på højeste niveau omkring regeringskonstruktionen 8. juli samt kupforsøget 14. november indtil videre kun kunne sandsynliggøres.

1.4.4 Notoriske problemer med det anvendte kildemateriale

For det samtidige materiales vedkommende fremstår P. Munchs dagbøger som de mest problematiske, i og med at de ikke er reelt samtidige; typisk har Munch først nedskrevet et hændelsesforløb et par dage efter det passerede, hvilket – når begivenhederne ruller stærkt – selvsagt er problematisk. Derudover blev Nimandsudvalgets mødereferater allerede af Den parlamentariske Kommission kendt ubrugelige eller i alt fald misvisende. Flere i kommissionen mente, at protokolføreren Oluf Pedersen ikke nødvendigvis havde opfattet Staunings udtalelser i november-december rigtigt, og både Kristen Amby og kommissionsformanden, dommeren Aage G. Holm, afviste protokollen som ubrugelig.[30]

For det senere materiales vedkommende gælder besættelsesforskningens generelle vilkår naturligvis også for denne opgave: Efter Tysklands nederlag ved Stalingrad i januar 1943 ændrede mange opfattelse af forholdet til Tyskland – endog med tilbagevirkende kraft! Tendensen blev kun endnu mere udtalt efter befrielsen, hvorefter den kollektive udskilning af især Scavenius og Gunnar Larsen som syndebukke nødvendigvis måtte medføre erindringsforskydninger hos dem, der bar et ansvar for deres optagelse i regeringen – herunder ikke mindst Højgaardkredsen.[31]

---

[30] PKB 9, sp. 121, afh. af Holger Andersen.

[31] Efter befrielsen, hvor Scavenius var syndebukken, ændredes opfattelsen af rekonstruktionsforhandlingernes forløb hos flere af de implicerede politikere, hvorved de søgte at fralægge sig ansvaret for at Scavenius kom til. Deres nye opfattelse er dog "selvsagt ikke rigtig." Nissen 1973, s. 257.

Det sene tidspunkt for Den parlamentariske Kommissions afhøringer af Højgaardkredsens medlemmer, sommeren 1947, svækker anvendeligheden af referaterne voldsomt. Kredsen havde haft rig lejlighed til at samstemme sine forklaringer, hvilket da også fremgår med al ønskelig tydelighed. Kredsen havde haft flere møder efter befrielsen, bl.a. i september 1945 og januar 1946. Tillige har la Cours *Front mod Tilpasningen*, som udkom i maj 1946, også bidraget til ensartetheden i de respektive medlemmers forklaringer.[32] Der er dog alligevel enkelte forskelle: Hvor både Knud Højgaard og Holger Andersen ivrigt forsøger at afparere Kommissionens anklager, er Niels Høst overraskende åbenhjertig, også når det ikke er til hans egen fordel. Hans forklaringer kan derfor generelt tillægges en større værdi end de andres.[33]

[32] Lundbak 2001, s. 273, note 85.

[33] Omvendt har A.P. Møllers forklaringer ingen værdi, da han mestendels syntes optaget af at sabotere hele foretagendet.

2. Rekonstruktion

2.1 Mellemkrigstiden

2.1.1 Højrefløjsfraktionering og Det konservative Folkeparti

Det højrenationale miljø i mellemkrigstidens Danmark var præget af en tiltagende fraktionering, til dels affødt af 1930'ernes økonomiske krise, men også som udtryk for en fascination af de handlekraftige og succesrige regimer i Italien, Spanien, Portugal og Tyskland. Fascinationen fik endda tag i nogle af de Konservatives rigsdagsfolk, for ikke at tale om Konservativ Ungdom, men partiets nye ledelse under John Christmas-Møller iværksatte en kampagne, der dels stækkede de ungkonservatives hang til skrårem og støvler, dels forsøgte at udskille de antiparlamentariske kræfter i partiet, personificeret i dets tidligere formand, Viktor Pürschel.

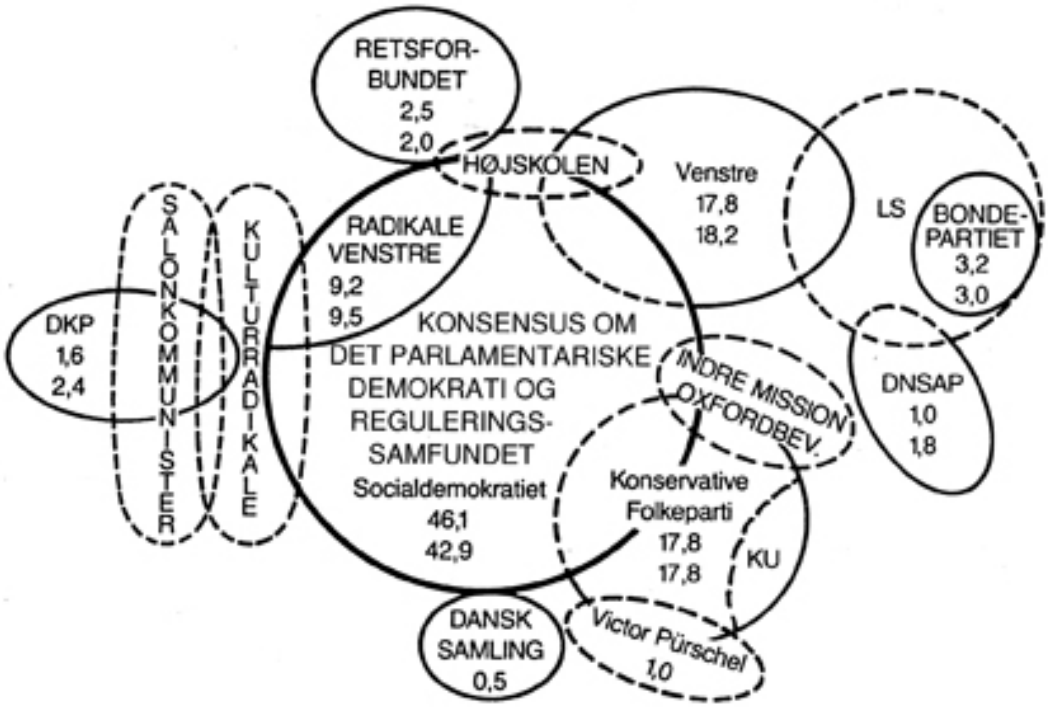

Figur 1: Henrik Nissens berømte 'bolledej' viser 1930'ernes voldsomme fraktionering i Danmarks politiske landskab, især på højrefløjen.

Mens Pürschel fra 1922-28 var formand for folketingsgruppen, havde den stærkt nationale og demokrati-skeptiske fløj af partiet en stemme på Rigsdagen, men efter hans afgang mistede disse kredse langsomt deres parlamentariske repræsentation, en udvikling, der kun forstærkedes i løbet af 30'ernes tiltagende politiske polarisering.

Christmas-Møller forsøgte at modernisere partiet og føre det væk fra Estruptidens gammelkonservatisme og godsejerpræg og ind mod midten i dansk politik, en udvikling, der på sin vis havde været i gang allerede siden 1915, hvor partiet skiftede navn fra Højre og blev et 'folkeparti.'

Stauning-Munchs regeringens pacifistiske forsvarspolitik var en rød klud for de gammelkonservative kredse, og forargelsen var stor over Christmas-Møllers samarbejdsvilje overfor Stauning i dette spørgsmål, eksempelvis ved indgåelsen af et nyt forsvarsforlig i maj 1937. To år senere tilsluttede partiet sig tilmed regeringens grundlovsforslag, og de konservative fronter blev for alvor trukket op. Den nye grundlov blev af gammelkonservatisterne set som en yderligere accept af det parlamentariske system og af den lige og almindelige valgret.[34]

Det var i dette klima, at Knud Højgaard i vinteren 1937 samlede en lille skare af ingeniører, direktører og professorer med henblik på at påvirke regeringens politik. Anledningen var dens forslag til nyt forsvarsforlig, som i Højgaards øjne lagde Danmark åbent for en potentiel aggressor.

2.1.2 Danmarks forsvar

Den første Højgaardkreds?

Ved nytårstid 1937 lykkedes det Højgaard at motivere handelsminister Johs. Kjærbøl til at arrangere et møde mellem Stauning og ham selv. Mødet fandt sted den 12. februar 1937, kort efter fremlæggelsen af forsvarslovforslaget i Folketinget, hvor Højgaard over for statsministeren påpegede behovet for en kraftig dansk oprustning, der kunne bringe det danske forsvar på niveau med det svenske, for dermed at højne landets udenrigspolitiske status.[35]

Højgaard kom ikke til Stauning som privatperson alene, men som repræsentant for en kreds på knap 20 fremtrædende personligheder, primært ingeniører, direktører, jurister og professorer. To dage efter samtalen med Stauning mødtes Højgaard derfor med sin kreds for at gøre rede for mødet. Blandt deltagerne bemærkes i denne sammenhæng især ingeniør Per Kampmann, skibsreder A.P. Møller samt direktør Gunnar Larsen, den senere trafikminister.[36]

Kredsen besluttede at rette en skriftlig henvendelse til Stauning med en opfordring om at opruste Danmark til et niveau, hvor neutraliteten kunne håndhæves.[37] Endelig den 18. marts 1937, mellem første og anden behandling af lovforslaget, kunne en lille komité bestående af bl.a. Højgaard og Per Kampmann personligt overrække Stauning sit memorandum om Danmarks forsvarsmulig-

---

[34] Lundbak 2001, s. 135-37.

[35] Referat af mødet dateret 13. februar 1937 i JCM 7.

[36] Deltagerlisten over mødet den 14. februar 1937 i JCM 7. De senere medlemmer af Højgaardkredsen er alle biograferet i Appendix A.

[37] Såvel udkast som den endelige henvendelse er bevaret i JCM 7. Af proveniensen for alle disse dokumenter kan man oplagt slutte, at Højgaard løbende har holdt Christmas-Møller underrettet.

heder. I den forløbne måned havde man formået at skaffe ca. 45 underskrifter fra personer på samfundets højeste poster, blandt andet ingeniøren og direktøren Percy Ipsen.[38]

Højgaardkredsens aktion var dog resultatløs: Lovforslaget blev vedtaget 5. maj 1937 uden hensyntagen til kredsens protester, og Højgaards tillid til Stauning led et alvorligt knæk.[39]

I april 1939 forsøgte Højgaard en sidste gang at få Staunings øjne op for Danmarks udsatte stilling. Gennem 1938 og foråret 1939 havde Højgaard sammen med "en kreds af civile og militære personer" fortsat drøftelserne om Danmarks forsvarsmuligheder under indtryk af den tilspidsede situation efter München-aftalen vedrørende Tjekkoslovakiet i september 1938.[40] Personsammensætningen i denne kreds er ikke mulig at fastslå, men formålet står klart: Det var et sidste desperat forsøg på at få Stauning til at indse nødvendigheden af en massiv dansk oprustning. Den 24. april 1939 kunne Højgaard derfor sende Stauning et udførligt dokument med titlen *Nogle principielle Betragtninger vedrørende Genopbygningen af Danmarks Forvar*.[41] Både argumenterne og ønskerne til det danske forsvar stod uændret fra de første henvendelser i foråret 1937, men som bekendt førte heller ikke denne henvendelse til nogen oprustning af Danmark.

Sideløbende med Højgaards initiativer havde A.P. Møller forsøgt at opbygge en positiv folkestemning for forsvarssagen gennem husstandsomdeling af to pamfletter i henholdsvis 1938 og 1939. Deres effekt er i sagens natur vanskelig at bestemme, men sætter kredsens senere tanker om henvendelser til offentligheden i relief: Også dette havde været forsøgt før besættelsen.[42]

---

38 Den endelige adresse samt følgeskrivelse blev ligeledes tilsendt Christmas-Møller, men opbevares nu i Det Konservative Folkepartis arkiv, pakke 8. En anden senere kending i Højgaardkredsen, ingeniøren Johannes Hansen, førte samtidig en voldsom militaristisk kampagne i sit tidsskrift *Vort Værn*. Hansen skrev og redigerede selv hovedparten, men engang i løbet af 1937 blev Hansen kontaktet af en tilsvarende forsvarsvenlig gruppe, "Kredsen ved Preben Wenck," og kredsens to ledende medlemmer, Wenck selv og dennes soldaterkammerat, C.W. Düring Blankensteiner, begyndte snart efter at levere artikler til bladet. Oprindelig havde de to rettet henvendelse til den velhavende Johannes Hansen for at få ham til at finansiere deres udgivelse *Videant Consules*, et indlæg i debatten omkring det nye forsvarsforlig 1937, hvor de agiterede kraftigt for en styrkelse af forsvaret. Samarbejdet udvidedes ved årsskiftet 1937-38, hvor Wencks kreds søgte kontakt med en række militære sagkyndige, bl.a. general W.W. Prior. Sammen skrev de en betænkning om forsvarsspørgsmålet: *Dansk Forsvars- og Udenrigspolitik. Hvad drejer det sig om?*, i hvilken det var lykkedes at få Højgaard til at skrive forordet. Forfatterne selv valgte dog at optræde anonymt. Der havde derudover også været en sporadisk kontakt mellem Wenck-kredsen og A.P. Møller (Lundbak 2001, s. 140, note 24) samt Per Kampmann (Lundbak 2001, s. 139), formentlig med henblik på økonomisk støtte til kredsens udgivelser. Lundbak 2001, s. 138-40.

39 Højgaard holdt foredrag i Handels- og Kontoristforeningen den 6. oktober 1937, hvor han bl.a. gjorde rede for forårets episode med Stauning. Foredraget er bevaret i Barfod, pakke 2.

40 Papirer fra april 1939 i JCM 7.

41 En kopi heraf samt følgeskrivelse er bevaret i JCM 7.

42 A.P. Møller: *Vore to Hære. Et Arbejdsløshedsproblem. Nogle Betragtninger*, 1938 samt *En Opfordring til Folkeafstemning om Forsvaret. I Anledning af Statsministerens Radiotale 14. April 1939*, 1939.

2.1.3 Grundlovsforslaget 1939

Staunings og Christmas-Møllers parløb op til fremsættelsen af det nye grundlovsforslag skilte for alvor vandene i de konservative kredse, og flere af den kommende Højgaardkreds' medlemmer ytrede sig både om forslaget og om den partiledelse, der havde anbefalet den nye forfatning. Selvom de var i stand til at finde fælles fodslag i 1940, var deres forskellige holdninger alligevel repræsentative for det kontinuum i de konservative meninger, der begyndte indenfor Rigsdagens mure og endte i de regulært system-fjendtlige kredse.

For partimedlemmet, historikeren Vilhelm la Cour var grundlovsforslaget ingen hjertesag, men hans partidisciplin gjorde, at han respekterede forslaget, selvom han ikke mente, at "dette var vejen frem for konservatismen."[43] Overfor Christmas-Møller udtrykte han dels sin generelle støtte til dennes forsøg på modernisering af partiet, dels markerede han, at hans lidenskabsløse opbakning til grundlovsforslaget i høj grad var bestemt af hans personlige forhold til Christmas-Møller. Indholdet af grundlovsforslaget, der på mange måder betød en yderligere styrkelse af demokratiske principper, var ham derimod inderligt imod, især oprørte den lige, almindelige valgret ham.[44]

Heller ikke den fhv. præsident, Holger Andersen, der indtil valget i september 1939 sad som konservativt rigsdagsmedlem i Landstinget, brød sig om grundlovsforslaget, og han glædede sig over, at det faldt.[45] Modsat la Cour brød Holger Andersen sig dog på ingen måde om Christmas-Møller – hverken politisk eller menneskeligt.[46] Mellem la Cours og Holger Andersens yderpositioner finder man A.P. Møller: Heller ikke han havde kunnet acceptere grundlovsforslaget, men omvendt havde han bevaret tilliden til Christmas-Møllers overordnede ledelse af partiet.[47]

2.1.4 Bruddet

Grundlovsforslagets forkastelse vakte naturligvis røre hos de konservative, og der var lagt op til storvask på repræsentantskabsmødet den 3. juni 1939, op til hvilket der blev gjort forsøg på fra Christmas-Møllers reformfløj at få de gammelkonservative medlemmer af Landstinget til at vælge en ledelse af landstingsgruppen, der kunne være i bedre overensstemmelse med reformfløjens politik, selvom denne på sin vis var blevet underkendt ved grundlovsvalget. Uanset stridens udfald fik det den betydning for Holger Andersen, at han mistede den sidste rest af respekt for Det konservative Folkeparti i almindelighed og

---

43 La Cour til Christmas-Møller 24. maj 1939 i JCM 6 samt VLC 10.

44 Ifølge brev af 26. maj 1939 fra Holger Andersen til la Cour i VLC 2. På papiret syner forskellen mellem 1915-grundlovens § 30 og 1939-forslagets § 31 ikke af meget, men i realiteten betød den nye formulering, at man ikke længere automatisk fortabte valgretten på grund af modtagen understøttelse ('fattighjælp') eller fordi man "ved dom er fundet skyldig i en i den offentlige mening vanærende handling." *Danmarks Riges Grundlove*, s. 40-41.

45 Ifølge brev af 26. maj 1939 fra Holger Andersen til la Cour i VLC 2.

46 Ifølge brev af 26. maj 1939 fra Holger Andersen til la Cour i VLC 2.

47 A.P. Møller til Christmas-Møller 7. juni 1939 i JCM 8.

Christmas-Møller i særdeleshed, som han – på baggrund af de tvivlsomme metoder i forbindelse med valget af ny ledelse af Landstingsgruppen – mente gjorde vold på "alle demokratiske grundprincipper… Hans politik er totalt ødelæggende for al sand konservatisme."[48]

Et lille halvt år efter havde Holger Andersen definitivt fået nok: Christmas-Møllers stigende indflydelse medførte, at han "ingen tillid har til partiet" længere, og han ønskede sig tilbage til Pipers og Reedtz-Thotts tid.[49] Han nævnte ikke Viktor Pürschel, selvom Andersen hørte til blandt hans støtter: Da Pürschel i oktober 1938 stod til eksklusion af partiet, var Andersen en af hans få sympatisører,[50] selvom han ikke valgte at følge Pürschel over i dennes nye parti, *Nationalt Samvirke*, der stiftedes 9. november 1939, i øvrigt med økonomisk støtte fra A.P. Møller.[51]

2.1.5 Delkonklusion

Allerede før besættelsen var der altså et udskilningsforløb i gang hos de Konservative. Forbløffende nok undgik partiet en regulær sprængning, og kun den mest rabiate kritiker, Pürschel, måtte forlade rigsdagsgruppen, men en utilfreds og potentielt illoyal fløj i partiet havde markeret sig – her repræsenteret ved Holger Andersen og de ellers hidtil trofaste partistøtter, A.P. Møller og Knud Højgaard.[52]

Episoden vedrørende deputationen til Stauning i foråret 1937 kan måske være en medvirkende forklaring til, at det tre år senere ikke var Stauning, men kongen, der blev rettet henvendelse til fra Højgaard og hans ligemænd.

Overordnet aner man allerede i slutningen af 1930'erne konturerne af en skeptisk gruppe gammelkonservative, i hvis optik regeringen havde drevet Danmark ud i endeløs understøttelse og pacifisme. Nu var det nationalkonservative bæger næsten fuldt – spørgsmålet var kun, hvornår dråben fik det til at flyde over.

---

48 Holger Andersen til la Cour 30. maj 1939 i VLC 2.

49 Holger Andersen til landstingsmand Stein 17. oktober 1939 i Stein 1. Emil Piper var partiformand fra 1916-28.

50 Lundbak 2001, s. 158.

51 Lundbak 2001, s. 159-160. Den 1. december trådte Pürschel ud af de konservatives folketingsgruppe.

52 Det vides ikke, om Højgaard og A.P. Møller havde et regulært medlemskab, men begge har så vidt vides støttet partiet økonomisk.

2.2 Besættelsen

2.2.1 Opfattelsen af besættelsen

Allerede dagen efter Danmarks besættelse dannede Stauning Samlingsregeringen af 10. april, der bestod af den hidtidige SR-regering samt tre ledende personer fra henholdsvis Venstre og Det konservative Folkeparti. Fra sidstnævnte valgtes gruppeformanden Henning Hasle, derudover John Christmas-Møller, som var tidligere formand og stadig partiets egentlige leder, samt Vilhelm Fibiger. Næppe havde de indtaget deres pladser, før kritikken brød løs fra det konservative bagland, heriblandt tre af de senere deltagere i Højgaardkredsen.

Holger Andersens og Højgaards reaktioner

På dagen for de nye ministerudnævnelser måtte både Højgaard og Holger Andersen have luft for deres frustrationer: Holger Andersen skrev til Henning Hasle, at han ikke ville gratulere med ministerudnævnelsen, idet han mente, at Hasle dermed tog medansvar for følgerne af den politik, der førte til besættelsen.[53] Tilsvarende skrev Højgaard til Christmas-Møller, at ”det, der skete, er det logiske resultat af den politiske udvikling i Danmark i den sidste menneskealder … Nedbrydningen af det danske folks moral og selvopholdelsesdrift er foregået bevidst og planmæssigt fra de Radikales side, og Socialdemokraterne har ved deres tilslutning påtaget sig ansvaret for de Radikales politik.”[54]

På denne baggrund forlangte Højgaard et opgør med regeringen pga. ”fortidens fejltagelser”: Stauning og Munch måtte træde ud af regeringen, og han håbede, at Christmas-Møller ville medvirke hertil.

Niels Høsts reaktion

Niels Høst skrev direkte til statsministeren, og rettede nogle voldsomme beskyldninger mod ham: Han anklagede Stauning for “målbevidst” at have “tilrettelagt forholdene,” så den 9. april blev mulig, bl.a. ved at antage P. Munch som udenrigsminister. På baggrund af Staunings moralske ansvar for det skete, opfordrede han denne “så indtrængende som muligt” til at gå af sammen med den øvrige regering. Dels for at klare sig for “historiens domstol,” dels fordi det var hans opfattelse, at Danmark ikke foreløbig kunne drive selvstændig politik og havde derfor ”ikke megen brug for politikere.” Løsningen var derfor ifølge Høst et forretningsministerium.[55]

Et læserbrev

Højgaard kunne dog ikke nøjes med at kritisere regeringen overfor Christmas-Møller, men ville også gerne rette et slag mod Stauning og Munch i offentlig-

---

53 Andersen til Hasle 10.4.40. Hasle 1.

54 Højgaard til Christmas-Møller 10.4.40. PKB 9-46.

55 Høst til Stauning 18.4.40. JCM 7. Brevet fra Høst findes i Christmas-Møllers privatarkiv, hvilket må betyde at Høst har fundet det nødvendigt at holde denne orienteret. Tillige optrykt i PKB 9-64.

heden. Han skrev derfor et udkast til et læserbrev, som skulle bringes i *Nationaltidende*, men forinden ønskede han at drøfte indholdet med Christmas-Møller. Højgaard gjorde her rede for sit syn på den politiske situation 10 dage efter besættelsen. Det hedder her, at

> ”Det er min overbevisning, at en politisk regering i Danmark for tiden ikke er egnet til at videreføre administrationen, og at en samlingsregering er direkte skadelig, fordi den tjener til at opretholde det selvbedrag, der på så mange områder – f.eks. m.h.t. muligheden for bevarelsen af vor neutralitet og m.h.t. økonomiske og sociale spørgsmål – har dannet grundlaget, udgangspunktet for vor politik – et selvbedrag, som har ført landet i ulykke. På alle vigtige områder kan regeringen næppe for tiden øve nogen indflydelse af betydning. Vi har derfor kun brug for et rent administrativt styre, som gennem embedsmænd drager omsorg for, at det, der skal ske, sker på en for befolkningen så lemfældig måde som muligt. For at den danske nation engang i fremtiden skal få mod og kræfter til at overvinde ulykkens følger, er selverkendelse det første krav, der må stilles til nationen.” [56]

Imidlertid kan læserbrevet ikke findes i *Nationaltidende* i den efterfølgende periode,[57] og man må derfor kunne slutte, at Christmas-Møller kraftigt har frarådet Højgaard at kritisere regeringen offentligt: Selvom Samlingsregeringen nok aldrig blev Christmas-Møllers hjertesag, burde Højgaard ikke bidrage til dens svækkelse ved offentlig kritik.

2.2.2 Højgaardkredsen dannes

Strengt taget er det misvisende at tale om Højgaardkredsen i ental; vi har allerede set en ad hoc-gruppering omkring Knud Højgaard tilbage i 1937, som man med lige så stor ret kunne have kaldt Højgaardkredsen, og i løbet af 1940 er der hele to forsøg på etablere en ny regeringskritisk kreds. Den første faldt hurtigt fra hinanden, men nummer to viste sig levedygtig og voksede i løbet af året.

Første tilløb

Første gang Højgaard under besættelsen samlede en ”Kreds af ligesindede Venner og Bekendte”[58] for at drøfte den politiske situation, faldt det ikke særlig heldigt ud: Kredsen levede i måske en uge eller to i slutningen af april og begyndelsen af maj 1940, og bestod ud over ham selv kun af Niels Høst, A.P. Møller og – mere overraskende – Christmas-Møller.[59]

---

56 Udkastet til læserbrevet findes i JCM 7.

57 *Nationaltidende* er gennemlæst fra 18. april til 13. maj, uden resultat.

58 Formuleringen er hentet fra PKB 9, sp. 317, afh. af Højgaard.

59 PKB 9, sp. 124, afh. af Høst; PKB 9, sp. 163-164, afh. af Christmas-Møller.

Tidspunkt, initiativ og sammensætning

Der findes ikke nogen nagelfast dokumentation for tidspunktet for kredsens dannelse, men et brev fra Christmas-Møller til Niels Høst af 28. april 1940 antyder, at disse fire mænd trådte sammen omkring 1. maj,[60] hvilket senere bekræftedes af Højgaard.[61] På møderne, "drøftedes forskellige spørgsmål, også ønskeligheden af en helt anden regering end den, der sad, hvad vi alle var enige om."[62]

Det kan umiddelbart være svært at se, hvilke fordele Christmas-Møller skulle have af at deltage i en studiekreds, der talte nogle medlemmer, som var så kritiske over for Samlingsregeringen og hans deltagelse i den. Den mest sandsynlige forklaring er, at han har ønsket at være til stede for at gyde olie på vandene, dvs. at forklare de urolige elementer i det konservative bagland, at Samlingsregeringen på tidspunktet var den bedste garant for en – om end beskeden – dansk indflydelse.[63]

Christmas-Møllers strategi har nok haft en vis effekt, og det er formentlig lykkedes ham at overbevise i hvert fald Høst om det formålstjenstlige i at afholde sig fra angreb på Samlingsregeringen.[64] Også A.P. Møller lader til at have trukket sig – midlertidigt – ud af arbejdet.[65] Omvendt var Højgaard ikke til at rokke, og han vendte sig tilsyneladende nu mod knap så tilbageholdende personer.

Bedre held næste gang

Sideløbende med den borgerlige presses hårde angreb på regeringen og hele parlamentarismen i løbet af maj måned (med *Nationaltidende* og *Berlingske Tidende* i front),[66] forsøgte Højgaard (eller måske prins Axel, se nedenfor) igen at samle en kreds af meningsfæller. Andet forsøg viste sig langt mere levedygtigt, og denne kreds bestod i store træk helt frem til efterårets henvendelse til kongen.

---

60 Høst til Christmas-Møller 28.4.40, JCM 7. Brevets formuleringer viser, at de to har haft både et antal møder og nogen brevveksling i de seneste uger op til den 28., men denne korrespondance er gået tabt. Det må være i et af disse tabte breve, at Høst har inviteret til et større møde.

61 PKB 9, sp. 124-125 samt 135, afh. af Høst; PKB 9, sp. 163-166, afh. af Christmas-Møller; PKB 9, sp. 317, afh. af Højgaard. Dog var Høst i strid med sig selv om, hvorvidt møderne i april og fremover nu også var begyndelsen til kredsen: Han forsøgte at henlægge kredsens dannelse til efter regeringsomdannelsen 8. juli, men argumentationen herfor er ikke overbevisende. I realiteten skyldes erindringsforskydningen nok, at Høst tilsyneladende ikke deltog i nogen møder i maj og juni og først selv blev aktiv igen engang i efteråret. PKB 9, sp. 124-125.

62 PKB 9, sp. 124, afh. af Høst.

63 Således som det fremgår dels af en tale, holdt i den Konservative Fond den 26. april, samt af en længere korrespondance med Højgaard i april. Talen findes i referat i PKB 9-65. Se endvidere PKB 9, sp. 163-164, afh. af Christmas-Møller. Korrespondancen med Højgaard er optrykt; PKB 9-46 med underbilag.

64 PKB 9, sp. 124-125 samt 135, afh. af Høst.

65 PKB 9, sp. 81, afh. af Holger Andersen.

66 Nissen 1973, s. 169-171. Kreth 1998, s. 240ff. Angrebene handlede primært om regeringens store størrelse og dens manglende handlekraft, hvorfor pressekritikken mundede ud i kravet om en rekonstruktion af regeringen, eventuelt ved at hente sagkundskab ind uden for politikernes kreds.

Tidspunkt, initiativ og sammensætning

Det eksakte tidspunkt for dannelsen af den anden Højgaardkreds er meget vanskeligt at fastslå: Vi kan ikke komme det nærmere, end at det har været en gang i maj måned, altså meget naturligt efter opløsningen af den første kreds.[67] Endnu vanskeligere er det at fastslå, hvorfra initiativet til den anden kreds udgik. Der er intet i det samtidige materiale, der tillader en opklaring af spørgsmålet, og vi er derfor henvist til at anvende beretninger fra efter befrielsen. Det er dog nødvendigt først at fastslå sammensætningen af kredsen.

Hvis Holger Andersens senere forklaring står til troende, bestod kredsen før hans indtræden af Højgaard, Percy Ipsen, Johannes Kyed og Per Kampmann, hvilken sidste også stod bag invitationen til Holger Andersen.[68] Johannes Kyed satte sin indtræden i kredsen til det samme tidspunkt, nemlig slutningen af juni måned, hvor Kyed blev indbudt til ”en orienterende samtale om de spørgsmål, der lå for.”[69] Det kunne derfor betyde, at både Johannes Kyed og Holger Andersen er kommet med i kredsen på samme tidspunkt – slutningen af juni – og kredsen må derfor som udgangspunkt have bestået af Højgaard, Ipsen og Kampmann.

Inddragelsen af Kampmann falder fint i tråd med gruppens profil, hvis man altså antager, at det drejede sig om at engagere samfundets spidser. Der havde nemlig også været et – mislykket – forsøg på at inddrage den senere trafikminister, F.L. Schmidt-direktøren Gunnar Larsen, men denne skulle have følt sig frastødt af kredsens ”antisociale linie.”[70] Derudover ved vi ikke, hvem man ellers i denne periode har forsøgt at inddrage, om overhovedet flere, da der kun foreligger meget ringe skriftlig dokumentation.

Da Per Kampmann ikke har efterladt sig nogen optegnelser og ej heller afgav vidneforklaring for Den parlamentariske Kommissionen, er der kun Ipsen og Højgaard tilbage til at forklare, hvorfra initiativet udgik. Beklageligvis er man her nødsaget til at anvende langt senere materiale, dvs. fra efter befrielsen. Den tidligste beretning herom er nemlig Højgaards eget referat af et møde i september 1945. Bemærkelsesværdigt, for ikke at sige kontroversielt, udnævner han i dette referat prins Axel til at være kredsens egentlige initiativtager:

> “Drøftelserne … inden for den pågældende kreds kom i gang derved, at Percy Ipsen i maj eller juni 1940 på foranledning af prins Axel henvendte sig til Højgaard med henstilling om at samle en række ansete mænd til en drøftelse med det formål at undersøge, om det ville være muligt at foretage noget til gavn for landet under de daværende fortvivlede forhold.”[71]

---

67 PKB 9, sp. 192, Ipsen, og sp. 317, Højgaard.

68 PKB 9, sp. 81.

69 PKB 9, sp. 309.

70 Nissen 1973 s. 218, fodnote 16.

71 Referat dateret 24.9.1945 af møde på Højgaards kontor lørdag d. 22.9 kl. 10.00. Højgaard skrev selv referatet. VLC 7. Højgaard gentog næste ordret denne forklaring ved kommissionens afhøring af ham. PKB 9, sp. 317. Konteksten afslører, at formålet med denne forbindelse var et samarbejde mhp. en politisk aktion. At prins Axel var involveret fra begyndelsen bekræftes i øvrigt af Ipsen. PKB 9, sp. 192.

Indirekte lader det dermed også til, at Per Kampmann ikke deltog fra den anden Højgaardkreds' begyndelse, og han må derfor være indtrådt engang omkring midten af juni måned.

Spørgsmålet om initiativet står og falder altså med Højgaards troværdighed. Højgaards referat fra september 1945 er utvivlsomt en glimrende kilde til dokumentation af den kamp om eftermælet, der efter befrielsen foregik også blandt Højgaardkredsens medlemmer, men om det en troværdig kilde til det faktiske hændelsesforløb er derimod mere tvivlsomt.

Uanset om Højgaard med rette eller urette lagde initiativet hos prins Axel, havde han den store fordel, at prins Axel aldrig ville kunne afhøres om sin udlægning af kommissionen. Til trods for at prinsen i det daglige virkede som direktør for Ø.K. og således indtog en position i det civile liv, der var fuldt ud sammenlignelig med Højgaards, Kampmanns og A.P. Møllers, var han samtidig som kongens fætter beskyttet af kongehusets immunitet.[72] Højgaard havde således frit spil til at lægge ansvaret over på prinsen, som næppe frivilligt ville tage til genmæle. Spørgsmålet kommer derfor mere til at handle om Højgaards *loyalitet* over for kongehuset generelt og prins Axel specielt, hvilket er umuligt at dømme om. Spørgsmålet kan derfor ikke besvares endnu.[73]

Blankensteiner og Wenck

Sideløbende med dannelsen af Højgaardkredsen forsøgte andre kræfter at spænde den ansete Knud Højgaard for deres vogn, nemlig de to militærskribenter, C.W. Düring Blankensteiner og Preben Wenck, der begge indtil årsskiftet 1940-41 havde skrevet artikler til et andet senere kredsmedlem, Johannes Hansens tidsskrift, *Vort Værn*. Begge befandt sig langt ude på højrefløjen i deres kritik, ikke blot af det svage danske forsvar, men af det bestående samfund som helhed, og begge trådte ind i DNSAP i foråret 1940.

Wenck og Blankensteiner opnåede et eller to møder med Højgaard, men det lader til, at Højgaard har haft tilstrækkelig dømmekraft til ikke at entrere med fantaster som disse, og deres forehavende endte resultatløst.[74]

---

72 Se Knud Jespersens artikler om Christian X og prins Axel i *Hvem var hvem*.

73 Det må dog bemærkes, at Højgaards udnævnelse af Axel som initiativtager faldt, efter at Vilhelm la Cour i en artikel i *Berlingske Tidende* d. 21. september 1945 havde gjort indgående rede for prinsens medvirken i kredsen, og proppen var så at sige røget af flasken. Højgaard fandt derefter ikke fundet nogen grund til at nedtone hans deltagelse.

74 Kildematerialet til denne episode opbevares i sagen mod Frits Clausen, Landsarkivet. Mødet med Højgaard fremgår af et brev fra Wenck til Højgaard af 16. maj. FC 17-43. LAS. Se også Munchs *Erindringer* bd. 7, s. 56ff. Et andet rygte, som bringes til torvs af Tage Kaarsted, går ud på, at Højgaardkredsen allerede i maj skulle have "været inde på kandestøberier om en regering med højesteretssagfører Steglich-Petersen som statsminister, ingeniør Højgaard som finansminister samt tre politikere." Kaarsted, s. 151. Rygtet står dog ubekræftet.

2.2.3 Delkonklusion

Besættelsen blev dråben i de højrenationale kredses bæger, og den 'borgerlige anstændighed' krævede, at de ansvarlige ministre gik af. Samtidig mistede disse kredse deres sidste stemme i Rigsdagen, da Det konservative Folkeparti indtrådte i Samlingsregeringen – mange af dem var nu blevet politisk 'hjemløse.'[75] Ganske vist forsøgte Højgaard at inddrage Christmas-Møller i et arbejde vendt mod udenrigsminister P. Munch, men da dette endte resultatløst, måtte også Højgaard erkende, at hans holdninger ikke var repræsenteret i Rigsdagen.

Konsekvensen blev dannelsen af Højgaardkredsen, måske på prins Axels initiativ, måske ikke. Intentionen kan formentlig uddrages af Højgaards aldrig afsendte læserbrev, som er den bedste samtidige kilde til hans indstilling: Her ønskede han et rent 'administrativt styre' med henblik på at skåne befolkningen for besættelsens virkninger.

Kontinuitet eller brud?

Indirekte anførte både Højgaard, Holger Andersen og Høst selv, at de så en klar kontinuitet henover den 9. april, i og med at besættelsen blev set som det logiske resultat af 1930'ernes politiske udvikling. Deres reaktion herpå blev derfor ligeså logisk en fortsættelse af angrebene på regeringen for ikke at gøre nok for Danmarks forsvar. Der var da heller ikke noget nyt i, at disse mennesker følte sig kaldet til at gå direkte til ministrene med deres kritik og anbefalinger, sådan som de havde gjort det i slutningen af 1930'erne. Besættelsen var for denne gruppe derfor ikke noget brud.

[75] Nissen 1973, s. 199.

2.3 Samlingsregeringen

2.3.1 Højgaardkredsen overfor Det konservative Folkeparti

Det er påvist, hvordan Højgaardkredsens deltagere stod mere og mere uforstående overfor de Konservatives holdninger op gennem 1930'erne og hvor stor foragt de havde tilovers for partiets optagelse i Samlingsregeringen. Der var imidlertid i begyndelsen af juni 1940 nogle tegn på, at partiet var ved at lægge kursen om til en linie, der i højere grad kunne tilfredsstille de elementer i det konservative bagland, der var mere end skeptiske over for Samlingsregeringens handlekraft.

Den 3. juni skrev rigsdagsgruppen (ved Hendriksen, Kraft, Hasle, Fibiger og Christmas-Møller) til Stauning og foreslog en omdannelse af ministeriet til en *egentlig* samlingsregering med porteføljer til repræsentanterne fra samtlige partier. Derudover foreslås det i skrivelsen, at man i ministeriet burde optage "et par enkelte fremtrædende erhvervsfolk." Det understreges dog, at "vi har ingen tro på, at et forretningsministerium eller et ministerium af erhvervsfolk vilde være en rigtig løsning."[76]

Brevet bærer præg af at være et kompromis mellem den fløj i partiet, der ønskede et mere forpligtende engagement i Staunings regering (i form af porteføljer til ministrene) og den fløj, der opfattede erhvervslivet som mere handlekraftigt end det parlamentariske system. Henvendelsen førte til forhandlinger den 6. juni mellem de tre konservative ministre og Stauning men uden resultat;[77] Stauning må have været særdeles afvisende over for idéen om erhvervsfolk i regeringen, for i den næste henvendelse fra den konservative rigsdagsgruppe af 8. juni er passagen om erhvervsfolk fjernet; man har formentlig renonceret på et så vidtgående krav.[78] Tilbage var kun en opfordring til en mindre regering, men til gengæld med porteføljer til alle ministre.

Det kan ikke udelukkes, at forløbet fra den 3. til den 8. juni har været en af (især) Christmas-Møller iscenesat manøvre, der havde til hensigt at banke de parlamentarisme-skeptiske konservative rigsdagsmænd på plads, og samtidig gennem disse at sende et signal til Højgaardkredsen og det øvrige bagland, om at det ikke var en farbar vej at forlange erhvervsfolks optagelse i regeringen. Dette er dog kun en gisning, men i bekræftende fald var det en manøvre, der tillige kunne imødegå den udbredte kritik i de konservative dele af dagspressen (som netop krævede erhvervsfolk i regeringen)[79] ved at demonstrere over for denne del af baglandet, at rigsdagsgruppen skam også arbejdede for dette synspunkt, men – beklageligvis? – uden resultat. Ansvaret herfor kunne så ved samme lejlighed bekvemt skubbes over på Stauning. For partiets vedkommende endte det derfor med, at man på et møde den 12. juni vedtog at udskyde spørgsmålet om en eventuel regeringsomdannelse.

---

76 RA, Kons. FP, pakke B.5.1.

77 RA, Kons. FP, pakke B.5.1.

78 RA, Kons. FP, pakke B.5.1.

79 Kreth 1998, s. 240ff.

Så var det kritiske bagland pacificeret. Desværre kan vi ikke udtale os om, hvordan Højgaard og de øvrige omkring ham reagerede herpå – det eneste spor er en noget vag og kryptisk meddelelse på selv samme møde den 12. juni: Det konservative gruppemedlem Bindslev "mente at vide, at kredse, der står kongen nær, arbejder på at fremtvinge et regeringsskifte."[80] Det er svært at lægge vægt på noget så gennemført forblommet, men desuagtet kunne det sagtens passe, at det kun en uge gamle håb for de parlamentarisme-skeptiske om en rigsdagsbaseret løsning på spørgsmålet om regeringens sammensætning allerede kunne være afløst af et første forsøg på at rette henvendelse til niveauet over rigsdagen: kongen selv. Formuleringen siger selvfølgelig ikke noget om, hvorvidt disse kredse allerede skulle have forsøgt sig hos kongen, men det er i hvert fald ret oplagt, at der her sigtedes til Højgaardkredsen.

2.3.2 Fransk kapitulation – tysk dominans

Nazitysklands sejr over Frankrig den 17. juni indvarslede en helt ny periode med tysk dominans på det europæiske kontinent, og enhver forhåbning om en snarlig engelsk sejr blev gjort til skamme. Spørgsmålet var nu, hvad det nazistiske hegemoni ville betyde for Danmarks fortsatte selvstændighed.

På denne dystre baggrund blev spørgsmålet om regeringsomdannelse taget op på ny på det konservative gruppemøde den 25. juni kl. 11.00.[81] Diskussionen i partiet samlede sig om to punkter: Dels spørgsmålet om hvorvidt Munch kunne fortsætte som udenrigsminister (idet han blev opfattet som stærkt kompromitteret af begivenhederne den 9. april), dels spørgsmålet om, hvorvidt der skulle optages 'fagfolk,' dvs. personer uden tilknytning til det politiske liv, i regeringen; med andre ord de selv samme synspunkter, som Højgaardkredsen gjorde sig til repræsentant for.[82] Diskussionen i Det konservative Folkeparti endte med et ultimativt krav den 28. juni til Stauning om, at Munch skulle gå af.[83] Stauning selv var således fredet, selvom også hans afgang var blevet diskuteret på mødet.[84]

Også i det konservative bagland var der sket noget i de forløbne to uger: Det fremgår af referatet, at man indgående har drøftet de "kredse, som truer Rigsdagens fortsatte indflydelse." Det konservative gruppemedlem Jørgen Jørgensen spurgte hertil, om han kunne få at vide, hvilke kredse der var tale om, men Christmas-Møller: "… kunne ikke oplyse hvilke kredse, der har været hos kongen om en antiparlamentarisk regering."[85] Om Christmas-Møller vitterlig ikke vidste det, eller om han blot ikke ønskede at oplyse det, er i denne sammenhæng mindre

---

80 RA, Kons. FP, pakke B.5.1.

81 Nissen 1973, s. 211.

82 Nissen 1973, s. 212.

83 Nissen 1973, s. 215.

84 RA, Kons. FP, pakke B.5.1.

85 RA, Kons. FP, pakke B.5.1.

væsentligt.[86] Det står dog klart, at nogen på mødet har vidst, at der allerede inden den 25. havde været gjort et forsøg på at påvirke kongen med henblik på regeringsomdannelse. Adjudantens protokol er beklageligvis tavs herom: Ifølge denne har der slet ikke været personer af interesse i nærværende sammenhæng i perioden 25.6 til 8.7 – heller ikke prins Axel, hvis visitter hos kongen ellers er pligtskyldigt noteret i protokollen på linie med andres, trods slægtskabet. Kongeparret var dog på besøg hos prins Axel den 23. juni efter en tilsyneladende længere pause i samværet (som var mere intenst i april). Man kan dog ikke dermed slutte, at der ingen kontakt har været mellem de to – f.eks. telefonisk.[87]

Der er dog andre forhold, der tyder på, at kredsen omkring den 25. juni var begyndt at øge presset på kongehuset: Senere samme dag mødtes Munch med Scavenius, der kunne berette om kongen, at prins Axel enten ”havde været der eller skulde der”. Scavenius har efterfølgende (dvs. fra 25. juni til Munchs nedskrivelse 7. august) fortalt,

> ”at han vidste, at prins Axel kom der for at rejse spørgsmål om ændringer i ministeriet. Det har åbenbaret været ud fra de store forretningers synspunkt og vistnok med tanker om videregående ændringer, også omfattende Stauning.”[88]

Hvor Scavenius så havde denne viden fra må – indtil videre – stå hen i det uvisse. Ligeså påfaldende som Scavenius’ viden er Munchs tilsyneladende uvidenhed herom; hvis det virkelig var nyt for Munch “antager krisen med hensyn til hans uvidenhed en påfaldende lighed med Påskekrisen tyve år tidligere.”[89]

Den tredje og sidste indikation for kredsens aktivitet omkring den 25. er Gunnar Larsens oplysning om at han “en 10-12 dage før den 8/7 – fik en antydning fra prins Axel om, at han ikke måtte afslå en opfordring til at indtræde i regeringen.” Tidsangivelsen er dog behæftet med usikkerhed.[90] Gunnar Larsen kan ganske vist ikke på noget tidspunkt regnes til en af kredsens medlemmer, selvom den havde forsøgt at inddrage ham formentlig allerede i maj måned.[91]

---

86 Det sidste bevarede brev i den intense korrespondance mellem Christmas-Møller og Højgaard er fra den 30. maj. Herefter stopper brevvekslingen brat. Det har ikke været muligt at efterprøve om det skyldtes en af Højgaards hyppige udenlandsrejser eller den tiltagende uenighed mellem de to.

87 Adjudantprotokollen for juni og juli 1940.

88 Munchs *Erindringer* bd. 7, s. 61.

89 Nissen 1973, s. 220.

90 Nissen 1973, s. 220, fodnote 23.

91 Christmas-Møller oplyste ved afhøringen af ham i 1947, at også Gunnar Larsen og prins Axel skulle have deltaget i et enkelt møde med denne kreds, men det fremgår af sprogbrugen, at det er en oplysning, Christmas-Møller har fået på anden hånd. Dels det forhold, at Christmas-Møller ikke selv deltog i et møde, hvor Gunnar Larsen var til stede, og dels at prins Axel nævnes i samme åndedrag gør, at det nævnte møde, hvori Larsen deltog, må have været med den anden Højgaardkreds, og det har derfor sandsynligvis foregået i maj eller juni. Gunnar Larsen berettede til Henrik Nissen i oktober 1965, at han “havde deltaget i et eller to møder i denne kreds – vist nok i maj – men … at han ikke følte sig tiltalt af kredsens antisociale linie.” Nissen 1973, s. 218, fodnote 16.

2.3.3 Regeringen begynder at sprække

Stauning selv var i løbet af den 25. juni nået frem til, at der kunne blive behov for en regeringsomdannelse, især på grund af de tiltagende sprækker i samarbejdet mellem de fire gamle partier, og den 26. om formiddagen gik Stauning sammen med Munch til kongen[92] og forelagde denne idéen om en reduktion af ministrenes antal. Kongen tilsluttede sig tanken – formentlig uden at Stauning og Munch orienteredes om det mere irregulære pres, kongen formentlig for nylig havde været udsat for. Staunings forslag har dog næppe været så rabiat, som den tanke, Scavenius på gårsdagens møde havde fremsat over for Munch om, at der kun burde være seks ministre.[93] Scavenius havde i hvert fald nok ikke dermed forestillet sig, at han selv skulle blive en af dem.

Mere bemærkelsesværdigt gjorde Scavenius sig i samme åndedrag til talsmand for en tanke, som kunne være talt ud af Knud Højgaards mund: at Rigsdagen ”kun kunne opretholdes, når den holdt sig stærkt i baggrunden.”[94] Citatet kan måske tjene til belysning af Scavenius’ opfattelse af eller respekt for det parlamentariske demokrati[95] og, sammenholdt med det ovenfor skitserede pres på Munch fra Scavenius’ side for at få reduceret regeringen, samt ikke mindst Scavenius’ øjensynligt høje orienteringsniveau om kredsens arbejde, kunne det alt i alt opfattes som, at der kan have bestået en i efterkrigstidens optik kontroversiel alliance mellem Højgaardkredsen og Scavenius. Indtrykket heraf forstærkes af den beretning, som Stauning kunne aflægge over for Munch efter sin audiens hos kongen en uge senere den 3. juli kl. 11.00.[96] Stauning berettede, at kongen nu var

> ”begyndt at tale om at få Scavenius til udenrigsminister. Han synes at have brugt vendinger, der tydede på påvirkning udefra, antagelig gennem prins Axels Besøg, idet han [dvs. Kongen] havde sagt, at det var mærkeligt, at nu kom folk og vilde have Scavenius, medens de tidligere havde været så forbitrede på ham.”[97]

Det fremgår, at en alliance mellem Scavenius og Højgaardkredsen allerede i samtiden virkede noget aparte, endda for kongen, men hvis man antager, at der har eksisteret en alliance, kan det samtidig forklare, hvordan Scavenius så detaljeret kunne fortælle Munch om prins Axels besøg hos kongen.

---

92 Adjudantprotokollen for d. 26.6.1940.

93 Munchs *Erindringer* bd. 7, s. 61.

94 Munchs *Erindringer* bd. 7, s. 61. Ved festen i Dansk Røde Kors, som fandt sted den 21. skulle Renthe-Fink have talt med Scavenius om, at Rigsdagen måtte træde mere i baggrunden; det er formentlig denne samtale, som Scavenius refererede for Munch den 25. Nissen 1973, s. 219.

95 Se også Kirchhoffs vurdering af Scavenius’ forhold til demokratiet i artiklen om ham i *Hvem var hvem*.

96 Adjudantprotokollen for d. 3.7.1940.

97 Munchs *Erindringer* bd. 7, s. 65.

2.3.4 Middagen hos Vilhelm Nielsen

Onsdag den 26. juni fandt et middagsselskab sted hos Politikens bestyrelsesformand, Vilhelm Nielsen. Foruden ham selv deltog Stauning, Scavenius, Christmas-Møller og Gunnar Larsen, dvs. to ministre og tre personer uden for det aktuelle politiske liv. Man kan formode, at den i Udenrigsministeriet ansatte direktør Knud Sthyr tillige skulle have deltaget, men har været forhindret; han nævnes i flere sammenhænge som relevant for selskabets indkaldelse. Det lader til, at middagsselskabet ligefrem havde som *formål* at drøfte den daværende politiske situation og ikke mindst spørgsmålet om regeringens sammensætning. Spørgsmålet bliver derfor, på hvis initiativ middagen fandt sted.[98]

Under normale omstændigheder ville et sådant privat selskab ingen berettiget plads have i en udredning af forløbet op til en regeringsdannelse, men omstændighederne i juni 1940 var da heller ikke på nogen måder normale. På baggrund af middagsdeltagernes senere forklaringer for den parlamentariske kommission kan man slutte, at initiativet til middagen netop udgik fra en gruppe personer, der under normale omstændigheder ville have spillet en meget perifer rolle i forbindelse med en regeringsomdannelse: ikke overraskende værten, Vilhelm Nielsen, selv; derudover Knud Sthyr (der senere blev en væsentlig Scavenius-støtte i den gruppe i Udenrigsministeriet, der fik navnet "Tysklands-eksperterne") samt – måske i mindre grad – Gunnar Larsen.[99] Det bør dog erindres, at der var væsentlige bånd mellem Larsen og Sthyr: Ikke bare var de i familie, men Sthyr havde tillige som direktør i Dansk Cementcentral haft væsentlige forretningsmæssige forbindelser til F.L. Smidth-koncernern og dermed Gunnar Larsen selv. [100] Det er nok svært at forestille sig, at der mellem disse to ikke skulle være en på forhånd afklaret enighed om formålet med middagen.[101]

Med denne gruppe personer som initiativtagere til en sammenkomst, der sandsynligvis havde det formål at motivere Stauning til at udskifte Munch på udenrigsposten med Scavenius, er der hermed antydet en påvirkende forbindelse fra nogle endog særdeles indflydelsesrige personer i dansk erhvervsliv på den politiske proces i forbindelse med regeringsomdannelsen 8. juli.[102]

Det i denne sammenhæng springende punkt er naturligvis så, om Gunnar Larsen og Knud Sthyr arbejdede på egen hånd, eller om deres bestræbelser var koordineret med et bagland bestående af deres ligemænd inden for industrien:

---

98 Nissen 1973, s. 216ff. Desuden oplyser Munch i sine erindringer, at Scavenius til middagen gentog sin plan om de seks ministre, og at selskabet, efter at Scavenius havde forladt det tidligt, havde drøftet ham som en kandidat til udenrigsministerposten, samt at også Gunnar Larsen var blevet bragt på bane som minister, men at denne dog havde vægret sig. Munchs *Erindringer* bd. 7, s. 62.

99 Rekonstruktionen af forløbet omkring middagen baserer sig primært på Nissen 1973, s. 216-221.

100 Sthyrs søster var gift med Gunnar Larsens far. Af Larsens dagbog (under udg.) fremgår de tætte forretningsmæssige forbindelse tydeligt

101 Nissen 1973, s. 218. Samme udlægning af begivenhedsforløbet og af Larsens og Sthyrs rolle i de første dage af juli måned ser man hos Joachim Lund i biografien af Sthyr i *Hvem var hvem*, 2005.

102 Nissen 1973, s. 218.

Ingeniør-direktørerne Højgaard, Ipsen og Kampmann.[103] Kredsen omkring middagen var måske ikke "følelsesmæssigt knyttet til den danske form for parlamentarisk demokrati," men de adskilte sig dog fra Højgaardkredsen ved, "ikke at være placeret på den økonomisk-politiske yderligtgående højrefløj."[104] Konklusionen kan dog aldrig blive andet end en formodning, da det eksisterende kildemateriale ikke tillader nogen som helst vidtgående slutninger; der er intet belæg for at hævde en sådan forbindelse på dette tidspunkt, kun ved vi, at Gunnar Larsen i maj eller juni havde deltaget én, måske to gange i Højgaardkredsens møder (og dermed implicit, at han så også har forladt kredsen igen, angiveligt på grund af dens manglende forståelse for sociale spørgsmål).[105]

Selvom Gunnar Larsen ved selskabet hos Vilhelm Nielsen formentlig har givet udtryk for, at han delte Højgaardkredsens opfattelse af, at Munch burde gå af,[106] er dette – som vi har set – en indstilling til udenrigsministeren, som var vidt udbredt i det konservative miljø. Selvom Larsens egen indtræden i regeringen dokumenterer, at han også må have delt kredsens opfattelse af nødvendigheden af 'fagfolk' i regeringen, er denne enighed ikke tilstrækkelig til at konkludere, at der så også har bestået en alliance mellem Larsen og Højgaard-folkene med henblik på at udskifte P. Munch og indsætte nogle repræsentanter for den højt besungne 'sagkundskab' – i dette tilfælde Gunnar Larsen selv – og måske endda Scavenius.[107]

Tværtom hævdede Højgaard ved Kommissionsafhøringen, at han *frarådede* Gunnar Larsen at indtræde i regeringen, angiveligt på grund af Scavenius' medvirken.[108] Det er tænkeligt, at Højgaard har ret i at han frarådede Larsen at deltage, men årsagen har nok snarere været, at han ikke var tilfreds med, at Gunnar Larsen indtrådte i en regering, der fortsat indeholdt så mange politikere.[109]

Hvad Stauning eventuelt besluttede efter denne middag – om overhovedet noget – kan vi selvfølgelig aldrig få opklaret, men at han den 28. om formiddagen aflagde besøg hos kongen uden Munch (i modsætning til den 26., hvor de begge var der)[110] kunne svagt antyde, at Stauning på dette tidspunkt havde truffet en beslutning om at ofre Munch, hvis dette betød, at han selv kunne fortsætte som regeringsleder og ikke skulle erstattes af f.eks. prins Axel. I så fald har mødet med kongen den 28. formentlig haft det formål at stille pressionsgruppen, dvs. Højgaard og prins Axel, tilpas ved at give dem den luns, at det for den nationale sikkerhed mest kompromitterede regeringsmedlem kunne fratræde. Samme dag modtog Stauning også det konservative partis ultimative krav om Munchs

---

[103] Gunnar Larsen var selv uddannet ingeniør.

[104] Nissen 1973, s. 218.

[105] Joakim Lund i *Hvem var hvem*. Også i brevet til Nissen, 1965? Tjørnehøj mener at kredsen forsøgte at påvirke Stauning via Gunnar Larsen. Tjørnehøj 1990, s. 43.

[106] Nissen 1973, s. 217f.

[107] Idet Scavenius primært var professionel diplomat på trods af et tidligere radikalt medlemskab. Også formuleret således, at han var "ikke-politiker, for ikke at sige anti-politiker." Lund 2005, s. 75

[108] PKB 9, sp. 339, afh. af Højgaard.

[109] Således Kaarsted, s. 151.

[110] Adjudantprotokollen for juni 1940.

afgang,[111] men det kan ikke afgøres, om dette nåede frem inden eller efter audiensen hos kongen. Henrik Nissen fastslår, at det eneste sikre den 29. juni er, at Stauning i hvert fald ikke direkte accepterede det konservative krav (men om han var afvisende eller velvillig, er sværere at opklare), samt at Munch i hvert fald nu selv var orienteret om presset på ham.[112]

2.3.5 Panik og mere middag

Søndag den 30. juni blev der ikke forhandlet på Christiansborg, men rygterne om forløbet af en nazistisk demonstration i Roskilde, hvor tyske soldater for første gang havde optrådt sammen med demonstranterne *imod* det danske politi, nåede naturligvis de politiske beslutningstagere. Nyhederne herom kunne kun medvirke til at øge panikstemningen, da mulighederne for at nedkæmpe et eventuelt nazistisk kup i så fald var så godt som fraværende. Selvom de efterfølgende forhandlinger mellem besættelsesmagten og de danske myndigheder gjorde det klart, at der var tale om en "engangsforestilling," var de første dage af juli måned formentlig kraftigt påvirket af denne episode.[113]

Ved endnu en middag hos direktør Sthyr den 30. juni, hvor både Renthe-Fink og Scavenius deltog "udfoldede [Scavenius] et vist initiativ for at undersøge gesandtens stilling til hans overtagelse af udenrigsministerposten."[114] Dette kunne bekræfte, at Stauning allerede før den 30. juni skulle have opfordret Scavenius til at indtræde i regeringen; sandsynligvis ved middagen den 26., og det er ved denne foregående middag "meget vel muligt, at nogle vage antydninger fra Stauning om, at situationen kunne kræve et ministerskifte, er blevet overfortolket af Scavenius (og på lignende måde af Gunnar Larsen), fordi de i forvejen var præpareret af værten og af direktør Sthyr."[115] Hvis disse to så tilmed var under en form for påvirkning fra Højgaardkredsen, er deres overfortolkning blot desto mere forståelig.

På Christiansborg var forhandlingerne fortsat siden den 26. juni, hvor Stauning første gang orienterede kongen om den politiske nødvendighed af en rekonstruktion af regeringen. Forhandlingerne fortsattes den 2. juli og gik endnu i retning af et rent politisk ministerium, især på grund af den meget hårde modstand i Venstre overfor tanken om 'upolitiske' ministre. [116]

Da det kom frem i offentligheden, at man på Christiansborg arbejdede hen imod en ren politisk løsning, reagerede de samme, især konservative, blade derfor, som de gjorde tidligere på foråret ved at gentage kravene om 'upolitiske' ministre,

---

[111] RA, Kons. FP, pakke B.5.1.

[112] Nissen 1973, s. 221-222.

[113] Nissen 1973, s. 222-223.

[114] Nissen 1973, s. 224.

[115] Nissen 1973, s. 225.

[116] For forhandlingernes detaljer, se Nissen 1973, s. 228-234. De nærmere omstændigheder hører ikke hjemme i nærværende sammenhæng.

der repræsenterede "sagkundskaben."[117] Kongen var formentlig også af denne opfattelse: Da Stauning efterfølgende gik til Amalienborg den 3. juli om formiddagen for at orientere kongen om forhandlingernes forløb,[118] blev han af denne derfor igen opfordret til at udskifte Munch med Scavenius. Stauning opfattede det, som om kongen var under påvirkning udefra – men fra hvem?[119]

2.3.6 Delkonklusion

I begyndelsen af juni lod det til, at Christmas-Møller forsøgte at holde sammen på de Konservative ved at tale med to tunger, og sandsynligvis kun på skrømt at forlange optagelse af erhvervsfolk i regeringen. Højgaardkredsens tilsyneladende passivitet i samme periode kunne tyde på, at forsøget lykkedes for en tid.

I slutningen af juni begyndte det konservative bagland dog at røre på sig igen med krav om P. Munchs afgang og sagkundskab i regeringen – i hvert fald i Rigsdagsgruppen, men sandsynligvis også i Højgaardkredsen, der formentlig omkring den 25. juni begyndte at lægge pres på kongen for en regeringsomdannelse. Nu var der imidlertid ikke længere tale om et 'administrativt styre' med dets åbenhed for fortolkning i retning af departementschefstyre. Rygterne talte nu om en 'antiparlamentarisk' regering, og tilmed anmodede prins Axel Gunnar Larsen om ikke at afslå en opfordring til at indtræde i denne.

Jeg mener dog ikke, det er forsvarligt at vurdere kredsens intentioner i retning af tilpasning eller genrejsning her i slutningen af juni, især fordi den skriftlige produktion i perioden ikke er bevaret. Rygter eller antydninger kan ikke lægges til grund for en vurdering, og det meste, vi ved om kredsens aktivitet inden 2. juli, baserer sig netop på sådanne antydninger og andenhåndsinformationer. Udviklingen i sensommeren 1940 vil dog kunne opklare spørgsmålet.

---

[117] Nissen 1973, s. 233-234.

[118] Adjudantprotokollen for d. 3.7.1940.

[119] Nissen 1973, s. 234.

2.4 Succesen

2.4.1 Mødet i Hellerup

Den 22. juni – i de dage, hvor presset på regeringen intensiveredes – udgik der fra Højgaard en række invitationer til et møde for at drøfte ”aktuelle problemer vedrørende vort lands fremtidige erhvervsmæssige og nationale stilling.”[120] Vi kender kun invitationen til Kyed, så mødets deltagerliste kan ikke rekonstrueres. Det eneste sikre er, at Højgaard og Kyed var til stede på mødet, der fandt sted den 2. juli i Højgaards hjem i Hellerup, men man kan derudover formode, at også Kampmann, Ipsen, prins Axel og Holger Andersen deltog.[121] Selvom møde-invitationen nævner landets “erhvervsmæssige” stilling, og at Andersen senere forklarede, at det især var den nye situation på det økonomiske område, der optog deltagerne,[122] er det i lyset af den tilspidsede stemning i det politiske miljø svært ikke at lægge mere vægt på indbydelsens sentens om de ”aktuelle problemer vedrørende vort lands fremtidige … *nationale* stilling.” [min fremhævning, jkm]. Helt komisk bliver det, når Holger Andersen videre bedyrede, at det var “den politiske uro ude i landet, som kom fra meget yderligtgående kredse,”[123] der blev drøftet. Han syntes ikke at have indset, at det nok især var hans egen yderligt-gående kreds, der stod for en stor del af den politiske uro.

Der har omkring slutningen af juni og begyndelsen af juli utvivlsomt været så mange orienteringskanaler til kredsen (i kraft af medlemmernes positioner i samfundet og måske især pga. prins Axels varme linie til kongehuset), så man ikke kan forestille sig et møde på dette tidspunkt, uden at det er blevet diskuteret – måske endda som det centrale punkt – hvordan en kommende regering skulle se ud.

Den parlamentariske Kommission interesserede sig da også meget for forløbet fra den 2. til den 8. juli, men kom ikke langt hermed. Alle afhørte talte udenom, undskyldte sig med ringe hukommelse eller mente, at de nok ikke havde været til stede:

Percy Ipsen havde ingen erindring om deltagelse i samtaler omkring det tidspunkt (dvs. 2. juli), da han “ jo heller ikke [har] været med til alle møder.” Tværtom at have haft noget at gøre med valget af Scavenius, påstod Ipsen, at “da Scavenius blev valgt, forbavsedes vi, og vi spurgte: Hvem står bag det? Det fandt vi aldrig ud af.”[124] Ipsen mente, at det skulle have været kongen selv, der ønskede det; i så fald en oplagt parallel til Højgaards placering af initiativet hos prins Axel.

---

[120] PKB 9-48.

[121] Det kan derimod udelukkes, at Høst var til stede: ”Jeg var ganske vist indbudt til et møde den 2. juli, men kom ikke til stede.” Høst har dog været godt orienteret, idet han nævner, at der blandt de personer, der mødtes hos Højgaard i løbet af sommeren, “fandtes også medlemmer af den gruppe, der senere underskrev henvendelsen til kongen.” PKB 9, sp. 125, afh. af Høst.

[122] PKB 9, sp. 81, afh. af Holger Andersen.

[123] PKB 9, sp. 81, afh. af Holger Andersen.

[124] PKB 9, sp. 202, afh. af Ipsen.

Knud Højgaard benægtede, at han eller hans kreds i tiden op til 8. juli skulle have forsøgt at gøre deres indflydelse gældende i forbindelse med regeringsrekonstruktionen, men man bemærker, at svaret kun gjaldt for hans eget vedkommende; Højgaard ville ”ikke udelukke,” at enkelte af de andre i kredsen skulle have ”kendskab” til de forhandlinger, der foregik, men han mente ikke, at have hørt om noget, der kunne tyde derpå.[125]

2.4.2 Rekonstruktionsforhandlingerne

Den 3. juli: Forsøg på påvirkning

Det vil nok aldrig kunne dokumenteres, hvad der blev drøftet på mødet i Hellerup, ej heller hvad kredsen foretog sig i dagene derefter, men når man lægger Højgaards indstilling til P. Munch, som den fremgik af korrespondancen med Christmas-Møller (se afsnit 2.2.1), sammen med den antydede forbindelse mellem kredsen og Scavenius, samt endelig det slående forhold, at kongen netop dagen efter mødet i Hellerup over for Stauning tilsyneladende lod antyde, at han gennem prins Axel var blevet bekendt med, at “folk … [nu] vilde have Scavenius,” [126] (se afsnit 6.5) er det svært ikke at se en tydelig påvirkende forbindelse på den politiske proces, selvom den strengt taget gik ad omveje; kongen havde formentlig større symbolsk end reel indflydelse.

Ligeledes den 3. juli blev Knud Sthyr inviteret over til prins Axel, hvor han blev spurgt, “hvordan man i Udenrigsministeriet ville se på, at Scavenius afløste P. Munch.” Sthyr berettede senere herom, at mødet med prins Axel – ganske rigtigt – fandt sted efter, at prinsen aftenen forinden havde været til møde i Hellerup med Højgaard-kredsen, og videre at prins Axel nu ville anbefale idéen om Scavenius som udenrigsminister over for kongen.[127] Sthyrs sammenkædning af mødet den 2. juli i Hellerup og prins Axels forespørgsel underbygger teorien om, at Højgaardkredsen faktisk ønskede Scavenius i regeringen (på trods af alle dens senere forsikringer om det modsatte) samt at der vitterlig *var* tale om et forsøg på påvirkning af den politiske proces.

Den 4. juli: Fortsatte forhandlinger

Det må forstås på denne baggrund, at Stauning, ved genoptagelsen af forhandlingerne den 4. juli kl. 14.30, viste sig indstillet på at overlade et par ministerposter til folk udefra. Denne plan blev naturligvis straks accepteret af de konservative forhandlere, og Stauning åbenbarede samtidig, at de to poster, der kunne blive tale om at besætte med upolitiske personer, var trafik- og justits-

---

125 PKB 9, sp. 338, afh. af Højgaard.

126 Munchs *Erindringer* bd. 7, s. 65. At kredsen især ville af med Munch, er en vurdering, der også kommer til udtryk i Lundbaks artikel i *Gads leksikon*, opslaget “Regeringerne under besættelsen.”

127 Nissen 1973, s. 245. Nissen mener, at Sthyrs beretning “lader … sig vanskeligt betvivle.”

ministeriet, uden at det dermed kom frem, hvem Stauning havde i tankerne.[128] Ikke desto mindre endte forhandlingerne meget overraskende med en konservativ accept af et rent politisk ministerium på 12 medlemmer, hvori P. Munch kunne fortsætte som udenrigsminister:[129] Den rekonstruerede ministerliste af 4. juli tog intet hensyn til de ofte fremsatte krav fra de konservative om ”folk udefra,” ligesom Scavenius *ikke* var en del af regeringen. De manglende ‘upolitiske’ ministre skyldtes den absolutte modstand heroverfor i Venstre – en modstand, der tilsyneladende må have været større end det bestandige konservative krav herom.[130]

Stauning havde hermed heller ikke taget noget som helst hensyn til de grupperinger, han udmærket var klar over forsøgte at påvirke processen via kongen. Det kan derfor ikke være kommet som en overraskelse, at ministerlisten heller ikke opnåede kongens godkendelse, da han præsenterede den for ham den 5. om formiddagen.[131]

Det kan undre, hvad Stauning egentlig ville opnå med denne ministerliste (ligesom man må stille spørgsmålstegn ved, hvor stærkt han argumenterede for den over for kongen), da han på forhånd må have vidst, at den ikke kunne få Christian Xs godkendelse, ligesom den heller ikke kunne forventes at ville falde i god jord i den mere og mere højtråbende del af den borgerlige presse. Det kan derfor ikke have været “den konservative presse eller diverse mere eller mindre private gruppers krav om ‘upolitiske’, ‘sagkyndige’ ministre, der [af politikerne] blev opfattet som det egentlige pres, der tvang enigheden i rekonstruktions-spørgsmålet frem. Deres krav blev til syvende og sidst ikke tilgodeset.”[132] Måske skal ministerlisten snarere “tages som udtryk for den manglende kontakt mellem Christiansborg og verden uden for murene.”[133]

På denne baggrund kan det ikke undre, at den tænkte regering ikke kunne overleve den modstand, den mødte uden for Christiansborg den 5. juli.[134] Forhandlingerne måtte derfor genoptages den 5. juli; samme dag som Stauning også fra anden side var blevet gjort bekendt med påvirkningsforsøgene på kongen: Knud Sthyr skulle efter samtalen med prins Axel den 3. juli have refereret denne over for Stauning, men dette foregik sandsynligvis først den 5. juli om eftermiddagen.[135] Her fik han endnu et indtryk af prins Axels pression, og det er formentlig herefter, sent fredag den 5., at Stauning har indset, at der ikke var nogen vej uden om Scavenius, hvis kongen – og ikke mindst hans ”rådgivere”– skulle godkende planen.

---

128 Nissen 1973, s. 235-236.

129 Nissen 1973, s. 239.

130 Nissen 1973, s. 245-246.

131 Nissen 1973, s. 242.

132 Nissen 1973, s. 240.

133 Nissen 1973, s. 241.

134 Nissen 1973, s. 242.

135 Nissen 1973, s. 246.

Den 5. juli: Ingen vej uden om Scavenius

Kongen havde på mødet med Stauning den 5. om formiddagen beroliget denne og "udtrykkeligt nævnt, at han ikke ønskede at gå uden for forfatningen."[136] Alligevel kunne det være svært at afgøre, hvor kongen stod, idet han samtidig – uden at dette havde været inde i overvejelserne på noget tidspunkt – pludselig

> "havde talt [til Stauning] om Bramsnæs som statsminister. Det hele tyder på, at han havde [været] under stærk påvirkning fra forretningskredsene, der synes at være blevet ivrige for Bramsnæs, efter at han havde holdt en radiotale, hvor han udtalte sig mod lønstigningerne … Henvendelsen synes at være foretaget af prins Axel."[137]

Ministermødet den 5. juli om aftenen blev derfor kraftigt præget af usikkerheden om kongens forbindelser og intentioner: "Flere af [ministrene] tænkte sig, at kongen virkelig var i forbindelse med urostifterne,"[138] og rekonstruktionsspørgsmålet var nu ikke længere et spørgsmål til sædvanlig forhandling mellem partierne, men

> "en kamp med en fjende, hvis identitet man ikke kendte, og hvis styrke man var ude af stand til at vurdere, så længe man ikke vidste, om kongens nej om formiddagen var udtryk for en stemning, en rent personlig overvejelse eller en fastlagt plan, der skulle bringe andre kredse til regeringsmagten … Ingen anede, om han havde flere overraskelser parat." [139]

Aftenens ministermøde blev derfor afbrudt, da regeringsmedlemmerne måtte have vished om, hvor kongen stod. Stauning blev da sendt af sted for at opsøge ham kl. 21.45 på Amalienborg.[140] Mødet varede ganske kort, allerede kl. 22.15 var Stauning tilbage, og resultatet heraf var kraftigt overraskende både for Stauning og for ministrene. Ikke bare havde kongen uproblematisk accepteret Staunings plan om et kompromis med "et par udefra" og derudover en vanlig, parlamentarisk baseret konstruktion, men han havde ligefrem "udtalt sin tillid til statsministeren og sin glæde over deres samarbejde."[141] Stauning fik dermed "aldeles frie hænder til at sammensætte en samlingsregering af de fire partier og med to eller tre 'udefra'."[142] Resultatet blev den velkendte rekonstruerede regering

---

136 Nissen 1973, s. 249.

137 Munchs *Erindringer* bd. 7, s. 68. Nissen mener ganske vist, at forslaget om Bramsnæs som statsminister først blev fremsat på mødet mellem kongen og Stauning samme aften kl. 18.00, selvom Munch i sine erindringer daterer dette til om formiddagen.

138 Munchs *Erindringer* bd. 7, s. 68. Ministermødeprotokol i PKB 4, s. 422.

139 Nissen 1973, s. 249-250.

140 Adjudantprotokollen for juli 1940. Nissen 1973, s. 251.

141 Det skal bemærkes, at Christian X var midt i et større middagsselskab, hvilket vel kun har bidraget til den lettere stemning. Nissen 1973, s. 252.

142 Nissen 1973, s. 253. Nissen er selvmodsigende, når han anfører om den erklæring, der blev udsendt sent fredag den 5. juli kl. 23 vedrørende forhandlingerne om ministeriets omdannelse, at den skulle være et tydeligt signal til "urostifterne" om at "deres forhåbninger var slået fejl i denne omgang;" ganske vist havde Stauning med denne udtalelse ikke lovet nogen noget, men den omtalte "enighed mellem alle faktorer" inkluderede naturligvis også kongens person, hvorfor de kredse, der stod i nær forbindelse med denne, dermed også må have vidst, at de

af 8. juli med dens tre 'upolitiske' ministre: Scavenius, Gunnar Larsen og den indtil da virkende statsadvokat for særlige anliggender, juristen Harald Petersen.

2.4.3 Delkonklusion

Med 8. juli-regeringen havde parlamentarismens mange kritikere fået en indrømmelse; nu var der kommet 'sagkundskab' ind i regeringen, og det store erhvervsliv var tilmed repræsenteret i form af Gunnar Larsen. Det i nærværende sammenhæng springende punkt er naturligvis: Var det Højgaardkredsens pression via prins Axel efter den 2. juli, der var udslagsgivende?

Da kongens indstilling til spørgsmålet om P. Munchs udskiftning med Scavenius viste sig at være ret konsistent i hele kriseperioden, og da Stauning på trods heraf alligevel præsenterede ham for 5. juli-regeringen *uden* Scavenius, må der være sket noget afgørende senere på dagen den 5. Dette afgørende kan i så fald næsten kun være Knud Sthyrs bulletin, hvorigennem Stauning – formentlig for første gang – fik bekræftet, udover antydningerne fra kongen selv, at der vitterlig eksisterede en pressionsgruppe, som ikke ville give op, før Scavenius, og måske endda også Gunnar Larsen, var blevet optaget i regeringen, eller subsidiært blot, at P. Munch forlod den. Denne udlægning kan ligeledes bekræfte teorien om, at der var en alliance mellem Højgaardfolkene på den ene side og Knud Sthyr (med Gunnar Larsen og Scavenius i baglandet) på den anden. Omvendt kan det afgørende moment næppe have været det parlamentarisk baserede pres på P. Munch – i form af den konservative rigsdagsgruppe – da denne i forløbet op til dannelsen af 5. juli-regeringen tilsyneladende vægtede samarbejdet højere og derfor renoncerede på sine krav om 'sagkundskab' overfor Venstres absolutte afvisning af de 'upolitiske' ministre.

Tilbage står derfor, at æren for optagelsen af de tre nye ministre må tilfalde prins Axel og med ham Højgaardkredsen, hvis bestræbelser dermed lykkedes:[143] Der var endelig blevet gjort op med P. Munchs pacifisme, og den dynamiske forretningsmand Gunnar Larsen og den tidligere diplomat Scavenius skulle vel tilføre regeringen professionalisme og 'handlekraft,' så man kunne komme i et ligeværdigt forhold til besættelsesmagten. Samtidig var deres indtræden i regeringen om ikke et brud, så dog et slag i ansigtet på grundlæggende parlamentariske principper, især som følge af forløbet op til regeringsomdannelsen.

---

krav, de havde stillet gennem prins Axel højst sandsynligt ville blive tilgodeset; forhåbningerne var altså ikke slået fejl.

[143] En alternativ tolkning leveres af Kaarsted, der mener at det ikke var pressionsgrupper som Højgaardkredsen, der fik indflydelse den 8. juli, men derimod kabinetssekretæren Gunnar Bardenfleth, som overbeviste kongen om, at regeringen ville blive styrket, hvis Scavenius afløste Munch samt et par ikke-politiske ministre. Kaarsted, s. 138.

2.5 Ambitionerne øges

2.5.1 Tiltrædelseserklæringen 8. juli

Den nye regerings første handling var at udsende en udenrigspolitisk erklæring rettet til Berlin, med henblik på at forsikre Rigsregeringen om Danmarks samarbejdsvilje. Vel var Scavenius ophavsmand til erklæringen, men han havde forinden fået hele ministeriets opbakning, om end med forbehold. Det sidste – siden berygtede – afsnit lød således:

> "Ved de store tyske sejre, der har slået verden med forbavselse og beundring, er en ny tid oprunden i Europa, der vil medføre en nyordning i politisk og økonomisk henseende under Tysklands førerskab. Det vil være Danmarks opgave herunder at finde sin plads i et nødvendigt og gensidigt aktivt samarbejde med Stortyskland. Det danske folk stoler på, at det i den nye europæiske ordning vil kunne bevare sin selvstændighed, og det håber på at finde forståelse for sin egenart og for sin traditionelle fredelige, politiske og sociale udvikling."[144]

Pressens reaktion

Scavenius' erklæring, der siden blev vendt så hårdt imod ham, gav ikke anledning til nogen negativ reaktion i pressen i dagene efter den 8. juli. Maj og juni måneds hårde angreb på regeringen fra *Nationaltidende* og *Berlingske Tidende* var tilsyneladende forstummet, og Politiken gik så vidt som at bakke den op på lederplads: "Det er på forhånd givet, at Danmark … er rede til et loyalt og aktivt medarbejde i et Europa, hvor de urimelige told- og pasgrænser afløses af en planøkonomisk ordning. På det punkt vil der ikke opstå vanskeligheder."[145] Selvom der kan have været en vis påvirkning af bladene gennem Udenrigsministeriets Pressebureau, er den afdæmpede reaktion alligevel påfaldende, set i lyset af eftertidens kritik af erklæringen. Fraværet af samtidig kritik må derfor udlægges som en generel opbakning til Scavenius' linie.[146]

Højgaardkredsens syn på Scavenius

Heller ikke i Højgaardkredsen var der misfornøjelse,[147] selvom de implicerede efter befrielsen ivrigt deltog i hetzen mod Scavenius, der nu ligefrem blev anført

---

144 Scavenius 1948, s. 60.

145 *Politiken* 14. juli 1940. Lund 2005, s. 76.

146 Nissen 1973, s. 274. Kirchhoff 2001, s. 73: "reaktionen i samtiden synes at have været mere spag end eftertiden ville vide af." Lederen i Berlingske d. 9.7.1940 kaldte den nye regering for "et meget betydeligt fremskridt." Kreth 1998, s. 249.

147 Dog reagerede la Cour meget stærkt på erklæringen og meldte sig kort efter d. 8. juli ud af Det konservative Folkeparti i protest mod dets opbakning til Scavenius. La Cour til Christmas-Møller 11.9.1940 i JCM 6 og VLC 10 samt La Cour 1946, s. 29. Han var ganske vist ikke indtrådt i kredsen i juli, men synspunktet var konsistent lige fra juli og besættelsen ud.

som den væsentligste årsag til efterårets aktion mod regeringen.[148] Tværtom var kredsen helt enig i Scavenius' betragtninger om forholdet til Tyskland, sådan som det fremgik af kredsens udkast af 18. september til en henvendelse til offentligheden (jfr. afsnit 2.5.3).[149] I denne hedder det bl.a.:

> "Under de begivenheder, der foregår i verden, stilles vort land og dets regering over for opgaver af allerstørste betydning og rækkevidde, opgaver, hvis rette løsning kræver støtte og samling af alle kræfter i folket. Det må være alle danskes første mål at hævde vore nationale og politiske, åndelige og økonomiske selvstændighed i fremtiden. Vi bør søge at gøre dette under fastholdelse af de folkelige og etiske værdier, der står for os som en umistelig arv fra de slægter, der gennem tusinde år har formet og skabt det Danmark, som er vort. Store politiske, økonomiske og sociale ændringer vil sikkert finde sted i alle europæiske statssamfund. Også for vort fædreland vil fremtiden medføre stærkt ændrede forhold, hvis omfang og rækkevidde ikke nu kan overskues. Fremtiden kræver mere end nogensinde samarbejde mellem Europas nationer, og Danmark bør være rede til at yde sit bidrag hertil."[150]

Om end der ikke er tale om direkte verbal overensstemmelse mellem denne og Scavenius' erklæring, er det stort set de samme tanker, der udtrykkes, ligesom sproget er holdt i den samme dynamiske og optimistiske tone. Kun udtrykker kredsen ikke 'beundring' (et ord som Scavenius da også selv indrømmede kunne være problematisk),[151] og ordet 'samarbejde' er heller ikke direkte rettet mod 'Stortyskland,' men mod 'Europas nationer' – vel vidende at hele Nordeuropa i september 1940 var under tysk herredømme.

En afgørende forskel på de to erklæringer er dog, at Scavenius forfattede sin erklæring direkte henvendt til den tyske regering, og ikke til den danske offentlighed, hvilket i den givne situation sandsynligvis har gjort ordvalget mere begejstret, end han egentlig kunne stå inde for; det var med andre ord en klassisk diplomatisk erklæring. Omvendt stod Højgaardkredsen ikke i en situation, hvor det gjaldt om at tækkes Tyskland. De har derfor nok i langt højere grad end Scavenius *ment*, hvad de skrev.

Den endnu senere henvendelse til kongen af 14. november[152] giver heller ikke udtryk for, at kredsen skulle have fået en mere negativ opfattelse af Scavenius: Selvom det næppe ville være i overensstemmelse med kredsens opfattelse af etikette at bringe personspørgsmål for kongen, er det alligevel påfaldende, at den i sin lange argumentation og analyse af det seneste halve års politiske udvikling slet ikke berører 8. juli-erklæringen. Kredsen kunne nemt have angrebet selve

---

148 Bl.a. PKB 9, sp. 318, afh. af Højgaard. Efter befrielsen, hvor Scavenius var syndebukken, ændredes opfattelsen af rekonstruktionsforhandlingernes forløb hos flere af de implicerede parter og politikere for dermed at fralægge sig ansvaret for at Scavenius kom til. Denne opfattelse er dog "selvsagt ikke rigtig." Nissen 1973, s. 257.

149 Dokument 50 i PKB bind 9.

150 PKB 9, dok. 50, s. 156.

151 Scavenius 1948, s. 61.

152 PKB 9, dok. 40 og 41.

erklæringen og dermed indirekte givet udtryk for en kritik af Scavenius som erklæringens ophavsmand.

Tolkningen bakkes endvidere op af Knud Højgaards handlinger i forbindelse med de to regeringsdannelser 10. april og 8. juli: Den 12. april meddelte han amtmand R. Lassen, som var formand for *Statsministeriets Arbejdsudvalg af 1940*, at han ønskede at udtræde af dette, da han ikke ønskede at deltage under den nuværende regerings ledelse. Argumentet prellede dog af på amtmanden, der påpegede, regeringen i april var ledet af den samme som i marts, hvor Højgaard indtrådte i udvalget.[153] Uagtet argumentets holdbarhed kan man dog med sikkerhed udlede af episoden, at Højgaard efter den 12. april ikke længere ønskede at associeres med regeringen.

Det kan derfor umiddelbart undre, at han tre måneder senere, den 18. juli, lod sig udpege til formand for Trafikministeriets nyoprettede Vejudvalg.[154] Forklaringen må være, at nu hvor den *egentlige* anstødssten for den forsvarsvenlige Højgaard, pacifisten P. Munch, var afløst af Scavenius, havde han ikke længere nogle betænkeligheder ved at associeres med regeringen. Gunnar Larsens deltagelse heri – netop som trafikminister – hjalp formentlig også herpå.[155]

Jeg mener således ikke, at der er belæg for, at Scavenius skulle have udgjort den anstødssten for kredsen, som den senere hævdede.[156] Scavenius var nemlig – i hvert fald i Højgaardkredsens øjne – først og fremmest professionel diplomat, og ikke en af de forhadte partipolitikere, uagtet hans tidligere forbindelser med Det radikale Venstre, som han meldte sig ud af i 1932. Tillige delte Scavenius i flere henseender kredsens foragt for demokratiet og parlamentarismen, hvad der nok er en væsentlig medvirkende forklaring på det umiddelbart uforståelige i kredsens forkærlighed for en forhenværende radikal minister. Senest er Scavenius blevet vurderet til at være ”ikke-politiker – for ikke at sige anti-politiker.”[157]

---

153 Korrespondancen mellem Højgaard og Lassen er bevaret i JCM 7. Ud fra proveniensen af denne korrespondance kan man udlede, at Højgaard også har ønsket at orientere Christmas-Møller om sin udtræden. Lassens opfattelse af Højgaards argument ses i brev af 14.4.40, også i JCM 7.

154 DIF 384 a, referat af FU-møde den 18.7.40.

155 Og således kan man ikke sætte lid til Højgaard forklaring overfor Kommissionen om at han ”frarådede” Larsen at deltage i et ministerium, der talte Scavenius. PKB 9, sp. 339, afh. af Højgaard.

156 Den parlamentariske kommission påpegede ligeledes, at den påståede uvilje mod Scavenius i hvert fald ikke kunne have været grunden til, at nogle af kredsens senere medlemmer samledes allerede kort efter den 9. april. Høst havde svært svare herpå. PKB 9, sp. 125 samt 134, afh. af Høst. Omvendt vurderer Kaarsted, at kredsen ikke bakkede op om Scavenius, og følte en betydelig vrede over hans tiltrædelseserklæring. Kaarsted, s. 158. Her ser Tjørnehøj rigtigt, når han kalder det “en massiv efterrationalisering,” at kredsen efter krigen forsøgte at gøre Scavenius til årsagen for henvendelsen til kongen. Tjørnehøj 1990, s. 39.

157 Formuleringen skyldes Lund 2005, s. 75. Om Scavenius’ forhold til demokrati og parlamentarisme, se Hans Kirchhoff i *Hvem var hvem*, 2005.

2.5.2 Forfatningen angribes

Fremstillingen af forløbet op til den 8. juli har lidt af det problem, at Højgaardkredsen ikke har efterladt sig noget skriftligt materiale selv fra denne periode, og det har derfor ikke været muligt at besvare spørgsmålet om hvorvidt dens aktion den 8. juli skal tages som et udtryk for genrejsning eller tilpasning. Forholdene ændres markant i løbet af august, hvor en række dokumenter giver en langt større mulighed for at inspicere de holdninger, der drev dem mod aktionen hos kongen i november. Højgaard lagde selv for.

Spørgsmålet om valgretten

I et interview i *Børsen* den 6. august 1940 gav Knud Højgaard udtryk for sin kritik, ikke bare af "den alt for vidtdrevne sociale forsorg," men især af den dagældende grundlovs og valglovs bestemmelser om valgret: "Når forholdene skal ordnes på fornuftigvis, så må forfatningen og valgloven laves om. Der er ingen mening i, at folk, som ikke kan klare sig selv, skal være medbestemmende om landets ledelse." Gruppen, der burde fratages valgret, bestod dels af de unge, dels af de gamle, dog kun dem, der var afhængige af offentlig forsørgelse – med Højgaards ord "samfundspensionisterne."

Det er dog værd at bemærke, at 1915-grundloven faktisk var temmelig restriktiv, idet valgretsfortabelse fortsat var en mulighed, enten som følge af modtagen 'fattighjælp' eller ved dom for "en i den offentlige mening vanærende handling."[158] Højgaard må altså have ønsket en yderligere stramning af paragraffen, der ellers var foreslået opblødt i grundlovsforslaget af 1939, og han gjorde sig her med andre ord til talsmand for en valglov, som den så ud umiddelbart efter enevældens fald, hvor hverken 'fattige, folkehold, forbrydere eller fjolser' havde valgret – tilsyneladende skånede han dog 'fruentimmere' for indskrænkninger i deres netop opnåede valgret!

Han opfattede i samme åndedrag ikke dette som et angreb på folkestyret, som han i bund og grund bekendte sig til, men derimod havde "parlamentarismen … spillet fallit." Han så dog med optimisme på fremtiden, da "tidens udvikling har medført, at standpunkter, som for få måneder siden var uacceptable for meget store befolkningskredse, i dag i alt fald kan drøftes lidenskabsløst og sagligt." Med andre ord: Besættelsen som løftestang for en tilbagerulning af grundlæggende demokratiske elementer.

Blod på tanden

Efter at kredsen havde nået sit mål med aktionen i begyndelsen af juli kunne man forvente, at den roligt ville afvente den nye regerings kommende resultater. Det blev imidlertid ikke tilfældet; tværtimod ansporede succesen til at nå større mål – en gennemgribende omdannelse af regeringen og muligvis også af forfatningen.[159]

---

[158] *Danmarks Riges Grundlove*, 1915-grundlovens § 30, s. 40.

[159] Denne tolkning af årsagssammenhængen afviger fra traditionen, som opfatter Ingeniørhusmødet som en reaktion på Scavenius' tiltrædelses-erklæring. Traditionen er

Derfor fortsatte kredsen sine drøftelser, og den 12. august havde man et udkast klar til et opråb til offentligheden, som skulle drøftes på et stort anlagt møde i Ingeniørhuset den 20. august.[160]

Den første resolution

Hvor forårets samtaler mest havde drejet sig om nogle mere begrænsede spørgsmål, som f.eks. forargelsen over den kampløse besættelse og især den daværende udenrigsministers ansvar herfor, var man i august nået frem til et generelt angreb på hele det politiske system i Danmark. Når kredsen den 12. august mente, at Danmark stod over for "et tidsskel af endnu større rækkevidde end den franske revolution i 1789",[161] er det klart at spørgsmålet ikke længere handlede om bagateller, såsom hvilke ministre, der beklædte hvilke poster, men om en fuldstændig omkalfatring af det danske politiske system for dermed bedre at kunne "hævde vore åndelige og nationale, økonomiske og politiske selvstændighed i det nye Europa." Den nye tids krav fordrede efter kredsens opfattelse, at "statsautoriteten … i langt højere grad end hidtil [blev] et bestemmende princip i det politiske liv." Argumentet herfor var, at de daværende politiske partier og disses holdninger "ikke længere [svarer] til den virkelighed, der omgiver os." For at nå dette mål, skulle "folket opdrages i en ny ånd, som kan give nationen den livsvilje, der alene berettiger kravet om fortsat statslig selvstændighed." En vis påvirkning fra fascistisk tankegods lader sig ikke nægte.

Det kan ikke med sikkerhed afgøres hvilke begivenheder i sommeren 1940, der kan have givet kredsen anledning til at tro, at Danmark nu stod over for et tidsskel større end den franske revolution, men det mest sandsynlige er vel udviklingen netop i Frankrig, hvor kapitulationen i midten af juni gjorde marskal Pétains magtovertagelse i Vichy den 10. juli mulig. Etableringen af en autoritær regering i det ubesatte Frankrig har formentlig virket ansporende på Højgaard-kredsen.

Den anden resolution

Imidlertid overlevede kredsens første resolutionsudkast af 12. august ikke den hastige politiske udvikling i midten af august – forhandlingerne om en tysk-dansk mønt- og toldunion – og udkastet blev revideret kort inden mødet i Ingeniørhuset den 20. august.[162]

---

grundlagt af kredsen selv, der overfor Kommissionen slap nemt af sted med at give Scavenius skylden for dens handlinger i efteråret 1940, eks. PKB 9, sp. 125, afh. af Høst. Parlamentarikerne i Kommissionen var mere end villige til at acceptere synspunktet, og de hæmmedes tilmed af manglende viden om Højgaardkredsens indflydelse på regeringsomdannelsen 8. juli. Havde de haft denne, havde kredsen haft svært ved at gøre Scavenius til årsagen for deres senere aktion.

[160] Resolutionsudkast i HA 14/4.b, dateret 12. august. Det lader til, at Holger Andersen var pennefører på udkastet.

[161] Dette og de følgende citater fra Resolutionsudkastet i HA 14/4.b, dateret 12. august.

[162] Det nye udkast er dateret 20. august. Ligeledes i HA 14/4.b.

Ud over at det nye udkast var holdt i en mere ængstelig tone i forhold til det første (der talte om tidens "mægtige omvæltninger"), var fire centrale punkter blevet pillet ud:

1) sammenligningen med den franske revolution,
2) den fascistisk klingende henvisning til "statsautoriteten,"
3) den ditto idé om genopdragelsen af folket, og endelig
4) den slet skjulte trussel mod regeringen om at, hvis den "fortsat føler sig bundet af fortiden og af partipolitiske hensyn … vil [den] ikke være i stand til at løse de for landet livsvigtige opgaver, der forestår."

Det var med andre ord netop de allerskarpeste ideologiske og forfatningspolitiske betragtninger, der var skåret væk, og tilbage var derfor kun en række synspunkter, som de fleste borgerlige kunne tilslutte sig: påberåbelse af den personlige frihed, indsats mod arbejdsløsheden gennem beskæring af understøttelse samt sanering af den offentlige økonomi – resten var mestendels reduceret til varm luft.

Det er straks sværere at afgøre *årsagen* til ændringerne; om de skyldtes taktiske overvejelser eller reelle holdningsændringer. Kildematerialet tillader ikke at afgøre, hvorfor man så sent fjernede så centrale betragtninger, men den samtidige udvikling i mønt- og toldunionsspørgsmålet antyder den taktiske forklaring: På ministermøderne den 19. og 20. august, hvor det danske afslag på unionsforhandlingerne blev besluttet, fremkom rygter om et tysk modsvar herpå, gående ud på en regulær nazistisk regering, der skulle overtage magten i Danmark, og dette havde aldrig været kredsens ønske, trods enhver fascination af autoritære regimer. Henrik Lundbak har på denne baggrund vurderet, at kredsen kan have ment, at det ikke var betimeligt at kritisere regeringen for kraftigt i offentligheden i denne følsomme situation.[163]

Mødet i Ingeniørhuset

Tirsdag aften den 20. august samledes omtrent et hundrede indbudte personer i det nye Ingeniørhus, der var blevet opført på initiativ af Knud Højgaard. Indbydelserne var udsendt af den oprindelige kerne i kredsen: Højgaard, Kampmann, Ipsen, Holger Andersen og Kyed.[164]

Højgaards tale

Ved mødets begyndelse læste Højgaard navnene op på de tilstedeværende, hvorefter han gav en indledende redegørelse for mødets formål. Redegørelsen

---

[163] Lundbak 2001, s. 259-260. Denne antagelse fordrer dog at kredsen har haft et ret højt informationsniveau, men den er ikke urimelig, da man via Holger Andersen formentlig har været underrettet gennem hans kontaktnetværk i Det konservative Folkeparti. Om ministermøderne den 19. og 20. samt om de tyske rygter, se Nissen 1973 s. 361 ff., 379 ff. og 384.

[164] Deltagerantallet angives forskelligt; således mener la Cour, at der var op imod 200. La Cour 1946, s. 30. Tilsvarende Lundbak 2001, s. 259. I det på Århus Universitet beroende arkiv efter rektor P.O. Pedersen, der selv deltog, findes imidlertid en liste, der med overvejende sandsynlighed er en deltagerliste for den 20. august. Afhængig af fortolkningen af en række krydser kan deltagerantallet sættes til 100, måske op til 120. Sammesteds findes et eksemplar af indbydelsen. Venligst meddelt mig af ph.d. Henrik Knudsen, Århus.

eksisterer dog ikke længere, men den refereres af la Cour, og da der tilmed findes et meget detaljeret referat af mødet, er det muligt at rekonstruere Højgaards tale.[165]

Højgaard udtalte, at "det parlamentariske system, således som det har udviklet sig gennem årtier, kan ikke fortsættes,"[166] hvorfor "den nødvendige omformning af forfatningen bør bygge på danske traditioner med samling omkring kongemagten."[167] Højgaard plæderede derfor for et *tredje standpunkt*, midt imellem de fire gamle partier og de forskellige nazistiske grupperinger,[168] med en regering udelukkende bestående af upolitiske fagministre.[169]

Talen gav anledning til en del forvirring, da den var baseret på det oprindelige, temmelig vidtgående resolutionsudkast, og dermed stod i skarp kontrast til det senere, meget afdæmpede udkast, der var blevet udsendt som invitation til deltagerne. Den på mødet foreliggende resolution repræsenterede derfor kun en bleg afglans af indledningstalens hårde angreb på det parlamentariske system.[170] Denne forvirring, samt det forhold, at mødets deltagere viste sig at repræsentere et meget bredt spektrum af politiske ståsteder,[171] gjorde det svært at etablere en konstruktiv debat, og det forelagte resolutionsudkast (det sene af 20. august) blev derfor heller ikke sat til afstemning blandt deltagerne.

Debatten

Sammenfattende tegner der sig et billede af to modstående grupper: Én der ønskede resolutionen vedtaget og offentliggjort straks, og én der endog temmelig kraftigt frarådede dens offentliggørelse i den daværende usikre situation. Sidstnævnte gruppes væsentligste argumenter var dels usikkerheden om krigens udfald – og med den hele Danmarks politiske status – dels en bekymring for at den tilstedeværende forsamling ikke var repræsentativ for befolkningen som sådan, men kun for en lille gruppe af erhvervsledere; uden den bredere basis kunne kredsen ikke tillade sig at udtale sig som de gjorde på nationens vegne.

Mødet endte derfor med, at "de indbydende herrer" opfordredes til at fortsætte deres arbejde som et udvalg og herigennem etablere "en bredere basis ved at drage repræsentanter for sådanne erhverv og samfundsgrene, der ikke var repræsenteret på dette møde, ind i arbejdet." Opfordringen vedtoges uden afstemning, og kredsen havde altså fået en slags bemyndigelse til sit videre arbejde.[172]

Var mødets politiske indhold en fiasko betød det dog en udvidelse af kredsen: A.P. Møller og Niels Høst trådte ind igen, efter at de i foråret var blevet skræmt

---

165 la Cour 1950, s. 16-19. Referatet i HA 14/4.b.

166 la Cour 1950, s. 16.

167 la Cour 1950, s. 17. Dette er så vidt vides eneste gang, at kredsen direkte taler om forfatningsændringer. De bevarede skriftlige vidnesbyrd er generelt mere forsigtige i ordvalget.

168 la Cour 1946, s. 32-33.

169 Referatet af mødet, hvorfra også dele af den efterfølgende debat kan rekonstrueres.

170 la Cour 1946, s. 31.

171 la Cour 1946, s. 31.

172 Ligeledes citeret fra referatet i HA 14/4.b

væk fra Højgaard af Christmas-Møllers advarsler,[173] og derudover de tre nytilkomne, Jørgen Saxild, Johannes Hansen og Vilhelm la Cour.[174] Både Høst og la Cour skulle siden få væsentlig indflydelse på kredsens arbejde.

2.5.3 En henvendelse til offentligheden

Indtil videre måtte kredsen altså vente med at udsende et opråb om ændringer i det politiske system, og man arbejdede nu videre, dels med ordlyden af et sådant, dels med formen for udsendelsen – begge dele under indtryk af de råd om repræsentativitet, som kredsen havde modtaget i Ingeniørhuset. Også organisatorisk skete der en ændring omkring 1. september, hvorefter al kredsens kommunikation foregik fra Percy Ipsens kontor, formentlig fordi Højgaard stod foran et længere udlandsophold i oktober-november.

Inden afrejsen nåede Højgaard dog at holde møde med la Cour, vistnok få dage efter den 20. august. Her opsummerede la Cour stemningen i Ingeniørhuset og fremlagde en plan for en hensigtsmæssig måde at gå ud til befolkningen på:

1) Først måtte Højgaardkredsen gøre sig sit eget standpunkt klart, så man undgik mere forvirring om initiativtagernes hensigter,
2) derefter skulle de søge tilslutning fra en bredere kreds, dvs. fra andre sociale lag end det absolut øverste, med henblik på udformning af en resolution, der måtte forventes at kunne tiltrædes af en bredere offentlighed,
3) hvorefter de enkelte kredsmedlemmer skulle sikre opbakning om resolutionen i deres respektive bagland.

Først derefter kunne en offentliggørelse af resolutionen komme på tale. Det videre forløb tyder på, at Højgaard accepterede la Cours forslag:[175]

1. Standpunktet – henvendelsens politiske indhold

Den 30. august var man nået frem til et nyt udkast til et opråb på baggrund af de på Ingeniørhusmødet fremkomne indvendinger mod og forslag til ændringer i det dengang fremlagte resolutionsudkast.[176] Opråbet havde været igennem en del

---

173 PKB 9, sp. 136, afh. af Høst. Høst kom dog først til d. 9. oktober, altså halvanden måned efter Ingeniørhusmødet.

174 la Cour 1946, s. 31ff. Lundbak 2001, s. 261. Af en fire uger senere brevveksling mellem Ipsen og Johannes Hansen fremgår det i øvrigt, at selvom kredsen udvidedes med endnu en håndfuld medlemmer, fik ikke alle de nytilkomne en plads i inderkredsen: Helt karakteristisk skriver Ipsen den 17.9.1940 til Hansen, at "som meddelt Dem over telefonen har vi opgivet tanken [om de to grupper af underskrivere]" – ganske vist fremgår det ikke, hvem "vi" er, men det er vel nærliggende at antage, at det drejer sig om den oprindelige gruppe bestående af Højgaard, Ipsen, Kyed, Kampmann og Holger Andersen.

175 PKB 9, s. 30-32 samt referat sp. 125 og 249-50, brev fra la Cour til Højgaard af 16.5.1946 samt la Cour 1946, s. 31-33. Også Lundbak 2001, s. 261.

176 JH 16 m.fl.

revision i løbet af de sidste uger,[177] men de successive udkast adskiller sig kun minimalt fra den endelige henvendelse – der dog aldrig nåede at blive sendt ud til befolkningen.[178]

Resolutionen kan bedst opfattes som et politisk program for den genrejsning af Danmark, som de "store politiske, økonomiske og sociale ændringer [der] sikkert [vil] finde sted i alle europæiske statssamfund"[179] kræver. Politisk udtrykker hovedparten af resolutionen en temmelig traditionel konservatisme præget af borgerlige mærkesager (arbejdsløse skal sættes i arbejde frem for på understøttelse, statsfinanserne skal underkastes en gennemgribende reform for at bane vej for en "sundere statshusholdning," centraladministrationen skal forenkles og forsvaret styrkes). Hertil kommer en betoning af det personlige ansvar, og "personlighedens ret til fri selvudfoldelse" – altså et program, der ikke umiddelbart adskiller sig fra, hvad Det konservative Folkeparti stod for på samme tid, og som heller ikke adskiller sig synderligt fra det afdæmpede resolutionsudkast af 20. august.

Glemt var den påtænkte gennemgribende ændring af det parlamentariske system dog ingenlunde, og der er flere punkter i resolutionen, der må have hentet inspiration fra samtidens mere autoritære regimer og korporative statsidealer: "Dogmer og doktriner … må opgives," sådan at "almenvellet [kan] gå forud for individuelle, klassemæssige eller partipolitiske interesser." Kredsen giver desværre ikke nogen definition på deres opfattelse af almenvellet, men det har tilsyneladende været en størrelse, der i kredsens optik var svært forenelig med de politiske partiers kamp for bestemte socioøkonomiske grupperinger i samfundet, som dermed blev splittet af denne partidannelse. I stedet for splittelse og klassekamp ønskede kredsen, at folket måtte "besjæles af en ny ånd, som kan styrke nationens livsvilje." Man har med dette formentlig håbet, med Lundbaks ord, at kunne "eliminere truslen fra socialismen ved at integrere de nye arbejdermasser i et dynamisk, nationalt fællesskab."[180]

For at nå disse mål skulle der iværksættes et "gennemgribende, dygtigt organiseret arbejde for ungdommens åndelige, moralske og fysiske opdragelse" for derigennem at skabe "en sund og offervillig ungdom." Facit er altså lige dele traditionel konservatisme og nationalisme iblandet korporativ tankegang – en sammensætning, der placerer Højgaardkredsen i området omkring Konservativ Ungdom, Victor Pürschel og – ikke mindst – Dansk Samling, jævnfør illustrationen s. 80, som sætter dem ind i den berømte 'Nissenske bolledej.'

Opråbet, der lå færdigt omkring 30. august, er blevet karakteriseret som "mildt sagt diffust."[181] Måske var dets uklarheder et forsøg på at dække over interne

---

177 Tre forskellige eksemplarer findes i JH 16/HK.

178 Denne indgik i PKB 9 som dok. 50. Afleveret til Kommissionen af Holger Andersen.

179 Dette og de følgende citater fra henvendelsen i dens endelige form. PKB bind 9, nr. 50.

180 Lundbak i *Gads Leksikon* 2002, s. 182. la Cour udtrykte det korporative element således, at kredsen burde have gjort mere for den folkelige opbakning, herunder at arbejderne ikke skulle "vindes som *social-demokratiske* arbejdere. De skulle vindes som *landsmænd*" (la Cours fremhævning). la Cour 1946, s.34.

181 Lundbak 2001, s. 264.

meningsforskelle, måske skyldtes det en vis politisk naivitet: "Man forestiller sig, at der kan skabes bred enighed om de store nationale mål, hvorefter de mere konkrete tiltag vil være tekniske detaljer, der kan overlades til eksperterne."[182]

Endelig den 2. september mente man at være kommet så langt, at opråbet forelå i sin endelige form, og kredsen mødtes næste gang den 10. september på Ipsens kontor "for at vi da kan træffe den endelige bestemmelse om opråbets udsendelse, og hvem der skal opfordres til at underskrive."[183] Nu skulle repræsentativiteten sikres.

2. En bredere kreds. A- og B-hold

Den 6. september var tanken om at opdele underskriverne af resolutionen i et A- og B-hold undfanget; meningen var, at opråbet skulle *trykkes* med A-underskrivernes navne påført, hvorefter det så ville blive rundsendt til B-underskriverne. Om størrelsen på de to grupper oplyses det, at A-gruppen skulle bestå af mellem 30 og 40 kendte personer, hvorimod B-gruppen kunne være en større kreds, "måske op mod et par hundrede."[184]

At denne besynderlige ordnings primære formål var at skabe handlekraft, lægges der da heller ikke skjul på: Meningen var, at den lille A-gruppe "kunne arbejde videre med sagen, uden først at henvende sig til en større kreds af underskrivere."[185] – altså kredsens handlekraftige ideer omsat til praksis.

Som et eksempel på de emner, som A-gruppen skulle arbejde med fremover, nævnte Højgaard samarbejdet mellem Danmark og andre lande, nordisk samarbejde, beskæftigelsesproblemer, landets offentlige økonomi og administration, forsvaret, samt børnenes og ungdommens åndelige, moralske og fysiske opdragelse.[186] Om det mere ømtålelige forfatningsspørgsmål afslørede Højgaard over for Høst, at det "med vilje ikke [er] udtrykkelig nævnt i udtalelsen, men det ligger i sagens natur, at man ikke kommer uden om en drøftelse af dette emne."[187]

Denne mærkværdige konstruktion måtte da også opgives allerede den 17. september,[188] fordi den trods alt viste sig at være for besværlig at administrere. Alligevel kan man dog opfatte den oprindelige opdeling som et symptom på kredsens forestilling om en mindre, men til gengæld mere handlekraftig, skare, og

---

182 Lundbak 2001, s. 264.

183 JH 16/PI, brev fra Ipsen til Hansen af 2. september 1940.

184 JH 16/PI, to breve fra Ipsen til Hansen af 6. september 1940.

185 JH 16/PI, kopi af brev fra Højgaard til Høst dateret 6. september 1940.

186 JH 16/PI, Højgaard til Høst 6. september 1940.

187 JH 16/PI, Højgaard til Høst 6. september 1940.

188 Ipsen til Johannes Hansen 17.9.1940. JH 16/PI. Vedlagt brevet af 17.9.1940 fra Ipsen er en liste over de personer, der indtil denne dag havde svaret på gruppens opfordring om at underskrive et opråb til offentligheden. Denne liste fandt tilsyneladende ikke vej til Den parlamentariske Kommission, der ellers sikkert havde fundet stor fornøjelse i at studere navnestoffet, som den generelt forfulgte med megen nidkærhed. Det er imidlertid ikke ærindet i denne sammenhæng, men det skal dog fremhæves, at historikeren, professor Knud Fabricius var at finde blandt dem, der kunne tilslutte sig kredsens udtalelser. Derimod havde Niels Bohr sagt fra.

dermed implicit en angst for en forplumring af budskabet i en større, mere repræsentativ – for ikke at sige demokratisk – forsamling.

3. Baglandet

Da det nu var besluttet kun at have et sæt af underskrivere, intensiveredes jagten i de følgende dage, dvs. den 18.-19. september, på kandidater, som kunne tiltræde henvendelsen til offentligheden. Hver især skrev kredsens medlemmer til de af deres bekendte, som kunne formodes at bakke op om initiativet.[189] Via la Cour, der stod i nær forbindelse med *Dansk Samlings* Arne Sørensen, fik man kontakt til en del folk fra dette parti og dets kirkelige kredse.[190]

Kontakt til Danmarkskredsen?

En anden af tidens utallige genrejserbevægelser, den såkaldte Danmarkskreds eller Haustrupkreds (efter lederen, fabrikant N.J. Haustrup, Langeskov på Fyn) virkede nogenlunde samtidigt med Højgaardkredsen, fra begyndelsen af juni til midten af oktober.[191] Den var væsentligt større, men kompromitteret af infiltration af hel- og halv-nazistiske personer og grupperinger, eksempelvis præsten Anders Mallings *Dansk Folkefællesskab* og endvidere den i samtiden relativt kendte nazist Ejnar Vaaben. Lige fra Den parlamentariske Kommissions tid har et samarbejde mellem Højgaardkredsen og Danmarkskredsen været insinueret, nok primært fordi A.P. Møller var inviteret til – og deltog i – sidstnævntes stiftende møde hos fabrikant Haustrup. Han trak sig dog straks ud igen,[192] men der har utvivlsomt bestået et ønske i Danmarkskredsen om at få kontakt med 'det store erhvervslivs' repræsentanter i København, og der holdtes derfor et møde mellem repræsentanter fra de to kredse i begyndelsen af september 1940.[193]

Mødet var sandsynligvis kommet i stand på foranledning af Arne Sørensen, der ønskede at føre fælles front mod regeringen. Det var hans mening, at

---

189 Kun en meget lille del af de formentlig mellem 50 og 100 breve til kendte personer med opfordring om at skrive under er bevaret, heriblandt et fra Holger Andersen til stadsarkivar Flemming Dahl (der i øvrigt var medlem af DNSAP, se bl.a. biografi i *Hvem var Hvem*), som fandt vej til Den parlamentariske Kommission (optrykt som bilag 52a). Desuden rummer Johannes Hansens arkiv en halv snes genparter til forskellige mennesker med fremtrædende positioner, JH 16/PI, alle af 19.9.1940, hvorimod brevet til Flemming Dahl er dateret den 18.9.1940.

190 Lundbak 2001, s. 266. Den 3. september fandt et møde sted mellem la Cour, Arne Sørensen, Ipsen og Holger Andersen – ifølge la Cour netop for at sikre kontakten til den bredere befolkning, men det ser ud til, at mødet endte resultatløst: Kredsen "havde ikke turdet give sig i lag med det irrationelle – folkeånden". la Cour 1946, s. 60. Når Dansk Samlings forretnings-udvalg derfor den 31. august blev informeret om, at partiet havde kontakt til "Højgaard-Holger Andersen-udvalget" er der formentlig kun tale om en endog meget sporadisk kontakt. Lundbak 2001, s. 263.

191 PKB 9, Beretningen, s. 23ff. Lundbak 2001, s. 270.

192 PKB 9, sp. 275ff., afh. af A.P. Møller.

193 Her deltog fabrikant Haustrup og tre andre højtstående fra Danmarkskredsen. Fra Højgaardkredsen mødte Højgaard selv samt Kampmann og A.P. Møller. la Cour 1950, s. 12.

Højgaardkredsen kunne agere som en overordnet styringsgruppe for Danmarkskredsen,[194] men der blev aldrig etableret noget samarbejde mellem de to kredse.[195]

2.5.4 Kolde fødder

I slutningen af september var opråbet klar, og man havde samlet et sted mellem 50 og 100 personer, der kunne stå inde for indholdet med deres underskrift. Imidlertid mistede kredsen den 27. september lysten til at udsende et offentligt opråb, og man mødtes fredag den 4. oktober med henblik på at drøfte udtalelsens betimelighed. [196] Referatet af mødet er ikke bevaret, men da der hverken fremkom noget opråb på det oprindeligt planlagte tidspunkt, den 28. september, eller i ugerne efter, må tanken være opgivet på dette møde.[197]

Udviklingen i Norge

Der var næppe noget i den indenrigspolitiske situation, der forandredes voldsomt i septembers anden halvdel, men igen er det formentlig krigens gang i det øvrige Europa, der spiller ind: Den 25. september slog de norske forsøg på at etablere en forhandlingspolitik fejl, og Vidkun Quisling dannede en stærkt nazivenlig regering. Det er ikke svært at forestille sig, at kredsen derfor har næret frygt for, at en offentlig kritik med korporativ bias mod regeringen umiddelbart efter Quislings magtovertagelse kunne udnyttes af de danske nazister, hvis ærinde man bestemt ikke ønskede at gå – trods enhver flirten med fascistoide statsidealer.[198]

Måske stod de norske begivenheder ikke alene: Netop den 25. september søgte personer fra Danmarkskredsen at danne en 'national enhedsbevægelse,' og man kan derfor ikke udelukke, at Højgaardkredsen måske frygtede at deres opråb ville drukne i konkurrerende bestræbelser fra de øvrige genrejserbevægelser.[199] Endelig kan det have spillet ind, at kredsen skulle være blevet advaret "fra allerhøjeste sted" om at agitere offentligt.[200]

---

[194] Lundbak 2001, s. 269, som anfører at denne manøvre nok først og fremmest skyldtes Arne Sørensens ønske om at køre den fløj af Danmarkskredsen, der kom fra den nazistiske gruppe *Dansk Folkefællesskab,* ud på et sidespor, hvilket skulle have været resultatet, hvis Danmarkskredsen var blevet underordnet den ikke-nazistiske Højgaardkreds.

[195] la Cour 1950, s. 13. Tanken om et samarbejde mellem de to kredse er en misforståelse, som formentlig er opstået ved Den parlamentariske Kommissions afhøring af overretssagfører Paul Georg Cohn fra Danmarkskredsen. Cohn påstod, at et samarbejde havde været på tale. PKB bind 9, sp. 226-232. Dette savner dog enhver form for underbygning i det samtidige materiale, men er ikke desto mindre blevet viderebragt, senest hos Claus Bjørn, der ligefrem anfører, at Højgaardkredsen skulle være udskilt fra Danmarkskredsen. Bjørn, s. 219. Alene af kronologiske årsager er udsagnet absurd.

[196] Ipsen til Johannes Hansen 27.9.1940, JH 16/PI.

[197] Udtalelsen skulle have været offentliggjort "gennem bladene … omkring den 28. ds.." Johannes Hansen til baron O. Bille-Brahe af 19.9.1940 i JH 16/PI.

[198] Lundbak 2001, s. 267.

[199] Lundbak 2001, s. 267.

[200] Meddelelsen skulle være tilflydt kredsen via amtmanden i Næstved, Gustav Toft, der på et amtmandsmøde i København havde erfaret, at "man [dvs. Kongen] ikke fandt nogen henvendelse til offentligheden ønskelig for tiden … Om et sådant offentligt opråb er betimeligt,

Da det første er en gisning, og den sidste oplysning er tvivlsom, må man nok konkludere, at udviklingen i Norge var den altafgørende årsag til de kolde fødder. I stedet valgte man derfor at springe offentligheden over, og gå direkte til kongen med kravet om dybtgående forandringer i det politiske system.

2.5.5 Delkonklusion

Den manglende reaktion på Scavenius' tiltrædelseserklæring, sammenholdt med de synspunkter, der kom til udtryk i kredsens eget opråb til offentligheden af 18. september, dokumenterer tydeligt, at man indenfor kredsen ikke opfattede Scavenius' politik overfor Tyskland som problematisk. Tværtimod taler både 18. septemberopråbet og Højgaards frivillige association med den nye regering for, at kredsen i det store og hele bakkede op om Scavenius.

I skarp kontrast til hvad kredsen selv hævdede efter befrielsen, og beklageligvis også i skarp kontrast til den almindelige opfattelse i litteraturen, skal Ingeniørhusmødet og den efterfølgende ide om en henvendelse til offentligheden derfor *ikke* forstås som en negativ reaktion på Scavenius' erklæring. Vil man hævde en forbindelse alligevel, kan det kun ske ved at tolke Scavenius' og Gunnar Larsens indtræden i ministeriet som det, der banede vejen for en mere gennemgribende forandring af regeringen.

Måske havde kredsen forestillet sig Ingeniørhusmødet som en parallel til det berømmelige møde i *Casino* i marts 1848, men ligesom dengang blev de ledende aktører pludselig grebet af forskrækkelse over de kræfter, der kunne udløses, hvis den bestående regering blev kritiseret for kraftigt. Årsagen var nu Told- og Møntunionsforhandlingerne, og den deraf følgende afdæmpede resolution skabte så megen forvirring, at mødet blev en fiasko. I det hele taget bærer sensommerens udvikling for Højgaardkredsen præg af, at de politiske begivenheder hele tiden nåede at overhale kredsens intentioner, sådan som det skete igen i slutningen af september, hvor Quislings magtovertagelse stak en kæp i hjulet på den påtænkte henvendelse til offentligheden.

Genrejsning eller tilpasning?

Men bragte sensommeren ikke nogle konkrete resultater, så tvang kredsens planer den til at nedfælde sine politiske visioner: Om parlamentarismen, der havde spillet fallit, om 'tidsskellet,' der indvarslede et autoritært styre og om 'genopdragelsen' af folket i en ny ånd, så den hidtidige partisplittelse og interessekonflikt kunne elimineres i en national vækkelse – eller, med andre ord: Genrejsningen af Danmark.

---

eller om der stadig skal arbejdes i det skjulte" ville kabinetssekretæren være behjælpelig med at vurdere. la Cour 1950, s. 22.

2.6 Deres Majestæt!

Fredag den 11. oktober mødtes kredsen hos Ipsen, hvor man bød velkommen til et nyt medlem, Niels Høst, der havde været blandt underskriverne af det kasserede opråb. Men Højgaard var rejst til Portugal og vendte først hjem i slutningen af november. Han fik således ikke nogen indflydelse på de videre begivenheder.[201]

Beslutningen om at invitere Høst skulle vise sig frugtbar, for det var på hans initiativ, at man på mødet den 11. oktober traf beslutningen om i stedet for en offentlig henvendelse at gå direkte til kongen. Ikke uvæsentligt var også prins Axel til stede ved denne lejlighed, hvorfor ideen må have haft hans billigelse.[202]

Kredsen nedsatte derfor et redaktionsudvalg til udarbejdelse af et memorandum, der kunne overrækkes Christian X. Som ideens ophavsmand var Høst selvskreven til deltagelse, og i Højgaards fravær deltog 'vice-formanden,' efterårets mødeleder, Ipsen også med samt Holger Andersen, som havde været pennefører på de tidligere skriftlige arbejder. Senere bidrog la Cour til den endelige afpudsning.[203]

2.6.1 Henvendelsen udarbejdes

Der er intet tilbage af kredsens interne kommunikation fra perioden hvor Højgaard var bortrejst, og det eneste, der foreligger fra de fem uger mellem mødet den 11. oktober og den 14. november, hvor kredsen overrakte sit memorandum til kongen, består af en række udkast med rettelser til dette. I alt foreligger fem udkast, som i realiteten kun dækker over to forskellige dokumenter og tre kopier, samt den endelige henvendelse.[204]

Selvom de to udkast ikke adskiller sig fundamentalt fra det endelige resultat, er det alligevel muligt ud fra en række rettelser at rekonstruere nogle af kredsens overvejelser i processen, hvilket vil blive gjort i det næste afsnit, inden henvendelsens endelige indhold diskuteres. Det to successivt udformede udkast vil i det følgende blive benævnt hhv. A og B.[205]

---

[201] Indkaldelse fra Ipsen til Hansen af 8.10.1940, JH 16/PI. Høst daterer fejlagtigt mødet til den 10. oktober. PKB 9, sp. 125-126 samt 136, afh. af Høst. PKB 9, sp. 343, afh. af Højgaard.

[202] Indkaldelse fra Ipsen til Hansen af 8.10.1940, JH 16/PI. PKB 9, sp. 125-126, afh. af Høst.

[203] PKB 9, sp. 125-126, afh. af Høst. Sammensætningen stemmer med fundene i Holger Andersens arkivalier

[204] I JH 16/HK, VLC 22 og HA 14 4.b.

[205] Dokument A, der er på ni tætskrevne sider, findes både i JH 16/HK og VLC 22, men de er grundlæggende identiske, og da eksemplaret i Johannes Hansens arkiv stort set ingen selvstændige rettelser har, vil det være la Cours eksemplar, der ligger til grund for det følgende. Tilsvarende er der tre kopier af dokument B, der fylder 13 maskinskrevne sider; et i VLC 22 og hele to i HA 14 4.b., hvoraf det ene lader til at være Saxilds eksemplar, der er returneret til Andersen. det andet er formentlig Andersens eget. De tre eksemplarer er stort set enslydende, men Holger Andersens rummer nogle enkelte selvstændige rettelser, hvorfor dette vil blive anvendt.

Kredsen havde øjensynligt gennem længere tid holdt kongen orienteret om sine aktiviteter, men har alligevel været i tvivl om det betimelige i at henvise til denne kontakt: Hvor det i dokument A hedder, at "i erkendelse af disse farer har en mindre kreds af danske mænd, hvem landets skæbne har vakt dyb bekymring – *som Deres Majestæt vil vide* – under fortrolige former haft sammenkomster" (min fremhævning, jkm), er de kursiverede ord blevet fjernet i såvel dokument B som i den endelige henvendelse.[206] Selvom kredsen henvendte sig direkte til kongen udenom offentligheden, har den næppe forestillet sig, at dokumentet for altid kunne hemmeligholdes, og det virker sandsynligt, at kredsen har ønsket at skåne kongen for mistanke om medvirken til eller eventuelt forhåndsgodkendelse af kredsens aktion. Da man hermed kan konkludere, at kontakten mellem kredsen og kongehuset har eksisteret, og endvidere at prins Axel fortsat har haft en tilknytning til kredsen, virker det overvejende sandsynligt, at kongen på forhånd må have kendt til kredsens forehavende, uden dog nødvendigvis at have kendt henvendelsens eksakte ordlyd.

En anden detalje i dokument A, der ikke alene er begrundet i sproglig revision, er spørgsmålet om fuldmagtslovgivning: Hvor dokument A skriver, at "for at give en sådan ny regering den størst mulige handlekraft … vil det være nødvendigt i videste omfang at anvende fuldmagtslovgivningens vej,"[207] er det i den endelige henvendelse dæmpet ned til noget knap så kontroversielt, så det blot "*formentlig* [vil] være nødvendigt i *større* omfang at anvende fuldmagtslovgivningens vej"[208] (min fremhævning, jkm). Uden at forfalde til sprogligt pedanteri kan man nok hævde, at der er betragtelig forskel på "videste omfang" og "formentlig .. større omfang."

Også i dokument B måtte en misforståelig sætning luges ud: Det hedder her om en eventuel omdannelse af regeringen væk fra dens parlamentariske forankring og islæt, at "netop under hensyn til Det tredje Riges ideologi i denne henseende lægger vi hovedvægten på, at kongens og hans regerings magt bliver så stor som mulig."[209]

Overordnet bærer den endelige henvendelse i øvrigt præg af situationens forandring. Helt nyt er en tilføjelse til slut, hvor kredsen skriver, at "vi har det indtryk af de oplysninger, vi har kunnet samle os, at Tyskland er ved at tabe tålmodigheden over for et ministerium som det nusiddende og meget snart vil fremskynde en ændring."[210]

Der sigtes her formentlig til kredsens eget 'efterretningsvæsen' i form af Jacob Kronika, *Nationaltidendes* korrespondent i Berlin samt legationsråd G.F. Duckwitz (se afsnit 2.6.4).

---

[206] S. 4 i dokument A, henholdsvis s. 127 i PKB bind 9 nederst.

[207] S. 7 i dokument A.

[208] S. 129 i PKB 9 nederst.

[209] S. 10 i dokument B.

[210] PKB 9, Dokument 40, s. 130.

2.6.2 Det endelige memorandum

Af årsager, der ikke er oplyst, valgte kredsen at splitte sin henvendelse til kongen op i to dokumenter, svarende til dem, der i kommissionens bilag hedder henholdsvis 40 og 41. Det ene, dokument 40, er en *narratio*; en beskrivelse eller analyse af den politiske situation. Dette dokument danner dermed baggrund for kredsens konkrete politiske ønsker, der er pillet ud og anbragt i en separat skrivelse; dokument 41, der i litteraturen ofte er benævnt *Tillægshenvendelsen*. Begge dokumenter blev dog overrakt kongen samtidig.

Den følgende analyse er baseret på den endelige henvendelse, sådan som den er optrykt i bilagene til Den parlamentariske Kommissions beretning.[211]

Baggrunden

I henvendelsen bifalder kredsen på sin vis de gamle politiske partiers initiativ til at danne en samlingsregering, da "det er bevarelsen af det hele Danmark … der nu er den eneste hovedopgave, og at det ikke drejer sig om et konservativt, liberalt, radikalt eller socialdemokratisk Danmark."[212] Selvom de politiske partier har "udvist selvbeherskelse og resignation," er der fortsat "i vide kredse af befolkningen stadig til stede en betydelig uro og spænding," som efter kredsens opfattelse skyldes "frygten for den fare, som Frits Clausen-partiet betegner" [213] – og selvom "nationalsocialisme … er uforenelig med dansk ånd" har verden set, hvordan man fra tysk side har forsøgt at eksportere den til bl.a. Holland og Norge ved at støtte de lokale nationalsocialistiske partier.

Over for et sådant eksportforsøg rettet mod Danmark måtte landet "yde så kraftig en modstand som muligt,"[214] hvilket betød, at der burde dannes "et ministerium af politisk uafhængige, frit stillede mænd" således at regeringen kunne få "så stor uafhængighed, så stor handlekraft som muligt"[215] – man havde ikke tiltro til, at parlamentarikerne og den daværende 'politiske' regering magtede opgaven: "sagen er den, at vi ikke kan tillægge politikernes bedømmelse af den foreliggende situation virkelig betydning … der spilles for øjeblikket efter regler, som politikerne ikke er fortrolige med."[216]

En ny regering

I Tillægshenvendelsen[217] foreslog kredsen derfor kongen at indsætte sin fætter prins Axel som statsminister for en sådan 'handlekraftig' regering. Ihukommende prins Axels engagement i kredsens arbejde, er det svært at forestille sig, at ikke

---

[211] PKB 9, Dokument 40.

[212] PKB 9, Dokument 40, s. 126.

[213] PKB 9, Dokument 40, s. 126.

[214] PKB 9, Dokument 40, s. 127.

[215] PKB 9, Dokument 40, s. 128.

[216] PKB 9, Dokument 40, s. 128. Netop disse sætninger faldt den parlamentariske kommission stærkt for brystet.

[217] PKB 9, Dokument 41.

også han på forhånd havde godkendt konstruktionen. Derudover nævnte kredsen ingen navne til ministerposterne, men anførte, at "ministrene må være frit stillede, fædrelandssindede mænd, som kan modtages med tillid fra alle sider. Iblandt dem bør om muligt findes folk, der har varm forståelse af danske arbejderes og bønders grundindstilling, og helst med tilknytning til disse grupper af landsmænd."[218] At den nye regering således kun '*om muligt*' skulle inkludere folk med forståelse for bønder og arbejdere, gav forståeligt nok anledning til en del diskussion i Den parlamentariske Kommission, der ikke fandt ordlyden videre betryggende. Det ligger da også mellem linierne, at kredsen forestillede sig en overklasseregering uden nogen form for folkelig repræsentativitet – med andre ord: *Rigets bedste mænd*.[219]

Kredsens synspunkter om regeringens sammensætning virker noget selvmodsigende: Hvis hovedformålet var at få en regering, der hverken var konservativ, liberal, radikal eller socialdemokratisk, kunne man da mene, at svaret måtte være den bestående Samlingsregering, eller – hvis man stadig mente den bar præg af partipolitik – burde regeringsomdannelsen af 8. juli med sine upolitiske ministre da have stillet kredsen tilfreds.

Øjensynligt var ingen af delene tilfældet. Som jeg ser det, står tilbage to muligheder – der i øvrigt slet ikke udelukker hinanden:

1) 8. juli-regeringen var et skridt i den rigtige retning, men kredsen ønskede flere upolitiske ministre.
2) Regeringens sammensætning kom i anden række, hvis man kunne begrænse Rigsdagens indflydelse gennem fuldmagtslovgivning.

Fuldmagtslovgivning

"For at give en sådan ny regering størst mulig handlekraft og sætte den i stand til så hurtigt og effektivt som gørligt at møde tidens krav, vil det formentlig være nødvendigt i større omfang at anvende fuldmagtslovgivningens vej,"[220] dvs. at Rigsdagen skulle kobles af. Selvom "Rigsdagen ved særlig vigtige spørgsmål som hidtil skal have lejlighed til at gøre sin indflydelse gældende,"[221] må man antage, at det i så fald ville være helt op til den 'uafhængige' regering at afgøre, hvornår sådanne, særligt vigtige spørgsmål forelå.

Om det var ønsket om flere upolitiske ministre eller begrænsningen af Rigsdagens indflydelse, der vejede tungest, er svært at afgøre: Det var vel principielt ikke værre at udstyre den eksisterende regering med en fuldmagt end at overdrage den til helt nye kræfter, men kredsen kan have ment, at 'folk udefra' – personer uden tilknytning til de politiske partier – ville have væsentligt nemmere ved at administrere en fuldmagt uden at lade sig påvirke af de politiske partier.

---

218 PKB 9, Dokument 41, s. 131-132.

219 Udtrykket er konciperet af Hartvig Frisch kort efter befrielsen, og er som bekendt senere anvendt af Tjørnehøj.

220 PKB 9, Dokument 40, s. 129.

221 PKB 9, Dokument 40, s. 130.

Man må derfor kunne konkludere, at formålet har været todelt, dels at få en regering, der kunne virke med 'handlekraft' uden Rigsdagens forsinkende indflydelse og dels at frigøre den helt fra dens bindinger til partierne.

Det statsretlige spørgsmål

Kredsen opholdt sig en del ved de statsretlige aspekter af en regeringsomdannelse, som den af dem foreslåede, og betonede stærkt vigtigheden af, at omdannelsen måtte foregå "på fuldt ud forfatningsmæssig grund," netop fordi en tilsidesættelse af forfatningens bestemmelser fra dansk side meget vel kunne udnyttes i agitatorisk øjemed af nationalsocialistiske kræfter i såvel Tyskland som Danmark.

Med hjemmel i grundlovens paragraf 13 skulle kongen efter kredsens opfattelse frit kunne vælge sin regering, efter som det parlamentariske princip kun var "en *statsskik*, der har bestået i Danmark de sidste 40 år, men som aldrig er blevet grundlovsfæstet."[222] Da kredsen endvidere mente, at Stauning selv havde taget de første skridt til at se bort fra denne statsskik, dels ved dannelsen af Samlingsregeringen af 10. april, dels ved nedsættelsen af Nimandsudvalget i begyndelsen af juli måned, mente man, at det "derfor ikke synes ugørligt at finde en ordning i forståelse med Rigsdagens ledende partier."[223]

Hvordan Højgaardkredsen egentlig forholdt sig til Grundloven og Rigsdagen er, som det fremgår af ovenstående, noget uklart: Dybest set kunne man vel næppe på den ene side bede kongen om at tilsidesætte 40 års politisk praksis og ønske Rigsdagen holdt i baggrunden og samtidig på den anden side hævde, at en sådan regeringsdannelse måtte ske "på fuldt ud forfatningsmæssig grund" og tilmed "i forståelse med Rigsdagens ledende partier." Hvis ikke man blot afviser fremgangsmåden som selvmodsigende og uigennemtænkt, må den skyldes, at kredsen havde en anden opfattelse af betydningen af det parlamentariske princip end det daværende politiske *establishment* havde. Spørgsmålet vil blive behandlet separat i afsnit 3.1.

2.6.3 Oktoberkrisen

Det var under indtryk af et stadigt stigende pres på regeringen, at Højgaardkredsen udførte sin mest kendte handling: Forsøget på i midten af november at motivere kongen til at afskedige ministeriet Stauning og udnævne et nyt under prins Axels ledelse. Men hvor forårets pres på Stauning kom fra de borgerlige aviser, var situationen anderledes alvorlig i oktober og november, hvor trykket kom fra Rigsregeringen i Berlin via Renthe-Fink, samt fra de danske nazister, som man på Christiansborg frygtede havde besættelsesmagten i ryggen.

Allerede fra midten af september gav man fra tysk side udtryk for en stigende utålmodighed med Stauning, og regeringen i Berlin havde svært ved at se 8. juli-

[222] PKB 9, Dokument 40, s. 129.

[223] PKB 9, Dokument 40, s. 129.

erklæringens ord om aktivt samarbejde blive ført ud i livet.[224] Samtidig tiltog DNSAPs propaganda mod 'systemet' og usikkerheden øgedes hos de danske parlamentarikere. Den udbredte frygt i oktober-november for en nazistisk magtovertagelse havde dog formentlig intet reelt på sig; Renthe-Fink gjorde intet konkret, der kunne ryste regeringen, men indskrænkede sig til velvalgte ytringer, hvis hensigt var "at skabe så stor usikkerhed i danske politiske kredse, at Samlingsregeringen af sig selv ville falde fra hinanden."[225] Det kunne parlamentarikerne dog ikke vide, heller ikke at deres frygt for, at DNSAP skulle være støttet af besættelsesmagten, var overdreven, og at Berlin tværtom kraftigt forsøgte at begrænse nazisternes propaganda.[226]

2.6.4 Højgaardkredsens Efterretningstjeneste

Der eksisterede flere af hinanden uafhængige informationskanaler, som kredsen benyttede til at danne sig et indtryk af, hvor overhængende faren for tysk indgriben til fordel for en nazistisk regering var. Efter befrielsen pegede kredsen selv på to af dem: Den ene, Jacob Kronika, var *Nationaltidendes* korrespondent i Berlin og en gammel bekendt af la Cour og Holger Andersen fra deres fælles arbejde for Sønderjyllandssagen.[227] Den anden var mere centralt placeret; den tyske legationsråd Georg Ferdinand Duckwitz, der arbejdede som skibsfartssagkyndig ved det tyske gesandtskab.[228]

Kronika og Duckwitz

I slutningen af oktober deltog la Cour i et selskab, hvor han stødte på Jacob Kronika, der netop var kommet til København fra Berlin. Kronika berettede om sine iagttagelser i den tyske hovedstad, og la Cour fandt dem så urovækkende, at han hurtigt fik arrangeret et møde, hvor resten af kredsen kunne blive delagtiggjort. Mødet fandt sted den 2. november,[229] og Kronika fortalte, at "faren for et nazistisk diktatur er meget truende, og denne opfattelse er vidt udbredt, også blandt de udenlandske korrespondenter i Berlin. Selvom … de fleste af disse mener, at Tyskland ikke kan gå sejrrig ud af denne krig, må man dog regne med, at krigen vil vare længe," og der var stærke kræfter i det tyske udenrigsmini-

---

[224] Nissen 1973, s. 404.

[225] Nissen 1973, s. 406-409.

[226] Enhver tvivl om Berlins hensigter blev fejet til side den 15. eller 16. november, hvori Ribbentrop i et telegram til Renthe-Fink gav ordre om at sætte en stopper for den nazistiske propaganda og især dens udnyttelse af '9. april-temaet.' Nissen 1973, s. 407.

[227] PKB 9, sp. 197, afh. af Ipsen.

[228] PKB 9, sp. 194, afh. af Ipsen. PKB 9, sp. 85f., afh. af Holger Andersen. PKB 9, sp. 127, afh. af Høst.

[229] PKB 9, sp. 126, afh. af Høst.

sterium, der arbejdede for at "lægge ledelsen i hænderne på Frits Clausen og de danske nazister."[230]

Tilsvarende meldinger tilflød samtidig kredsen fra legationsråd Duckwitz, som overfor prins Axel erklærede, at "man fra tysk side absolut ville have en ændring i de bestående forhold, og at hvis Frits Clausen skulle være uegnet til det – ja så måtte man finde andre." [231] Det forlød ikke hvem disse andre var; Ipsen nævnte senere rigsdagsmanden for Bondepartiet, Axel Hartel, som en mulig kandidat, men også LS-lederen Knud Bachs og Jørgen Sehesteds navne florerede lystigt i tidens mange rygter.[232]

På grund af den højspændte stemning har kredsen vel ligesom parlamentarikerne på Christiansborg lagt mere i ordene fra gesandtskabet, end der var belæg for, men som situationen så ud for dem, lå en regering Frits Clausen, Axel Hartel, Jørgen Sehested eller Knud Bach lige om hjørnet. Hvis de ønskede at komme udviklingen i forkøbet og indsætte sig selv havde de travlt.[233]

Knud Sthyr og Gunnar Larsen

Som omtalt i afsnit 2.3.4 bestod der allerede inden besættelsen en række tætte bånd mellem den i Udenrigsministeriet ansatte embedsmand Knud Sthyr og den nye trafikminister, Gunnar Larsen. Begge havde de endvidere en ret omfattende kontakt med flere af ingeniørerne i Højgaardkredsen, såvel forretningsmæssigt som selskabeligt, og forløbet op til dannelsen af 8. juli-regeringen mere end antydede, at der på dette tidspunkt tillige bestod en alliance i deres lobbyvirksomhed.[234] Det ser ud som om Sthyr og Gunnar Larsen igen i efteråret 1940 havde et sammenfaldende mål med Højgaardkredsen, koordineret eller ej. Under alle omstændigheder er det dog særdeles påfaldende, at Sthyr og Larsen i løbet af oktober forsøgte at undersøge mulighederne for tysk opbakning til en regering prins Axel, men det er uklart, om det kun var en prøveballon for at sondere gesandtskabets og de herboende nazisters indstilling hertil.

---

230 PKB 9, sp. 86, afh. af Holger Andersen. Andersen oplæste et notat om Kronikas redegørelse, som efter sigende var nedskrevet samme dag, dvs. den 2. november 1940, men som ikke desto mindre bærer præg af en vis efterrationalisering, især mht. Tysklands muligheder, hvor man nok snarere må mene, at netop i efteråret 1940 var det svært at forestille sig, at Tyskland ikke skulle vinde krigen. Ved afhøringen af Ipsen ironiserede Kommissionen over kredsens manglende tillid til samtlige politikere, når den samtidig synes at have haft ubegrænset tillid til Kronika og hans beretninger. PKB 9, sp. 206, afh. af Ipsen.

231 PKB 9, sp. 85f., afh. af Holger Andersen. PKB 9, sp. 127, afh. af Høst. Duckwitz' sidste udtalelse har naturligvis virket kraftigt ansporende på prins Axel. PKB 9, sp. 85, afh. af Holger Andersen.

232 PKB 9, sp. 197, afh. af Ipsen.

233 PKB 9, sp. 195, afh. af Ipsen.

234 De tætte forretningsmæssige bånd mellem Gunnar Larsen og Knud Sthyr bekræftes som det generelle indtryk ved læsning af Larsens dagbog, men beklageligvis begynder Larsen først at skrive dagbog i midten af januar 1941 og er dermed ikke meget bevendt i nærværende undersøgelse. Dagbogen afslører i øvrigt en tæt kontakt mellem Larsen og Højgaard, Larsen og Kampmann samt Larsen og prins Axel og igen prins Axel og Kampmann. Det virker som om, at Larsen, Kampmann og prins Axel så meget til hinanden privat, ligesom også Højgaard og Kampmann jævnligt havde forbindelse udover det rent forretningsmæssige.

Allerede den 16. september havde Gunnar Larsen haft en samtale med Hans Schwarzmann, en bekendt af både Sthyr og Larsen, da han tidligere havde arbejdet som sekretær i Det Internationale Cementkartel. Han blev siden sendt til København som legationssekretær ved gesandtskabet.[235] Schwarzmann spurgte Larsen, hvornår det ville være muligt at indsætte en nazistisk regering i Danmark,[236] - et tema han forfulgte overfor Sthyr, da han den 5. oktober fortalte denne, at "tyskerne nu havde besluttet at indsætte en nationalsocialistisk regering." Det blev bekræftet af Renthe-Fink, der den 14. oktober afslørede overfor Sthyr, at man fra tysk side ville forsøge, "at overbevise kongen om, at hans dynastiske interesser måtte tilsige ham at indsætte en regering, der havde det tyske riges tillid."[237]

Foranlediget heraf afholdt Sthyr middag hos sig selv den 17. oktober, hvor Schwarzmann deltog sammen med Gunnar Larsen og Frits Clausen, og ugen efter, den 25., mødtes man igen i København.[238] Ved det sidste møde stak Sthyr og Gunnar Larsen nogle "meget bastante følere ud," da de spurgte Frits Clausen, hvordan han ville se på en regering under prins Axels ledelse. Især Sthyr "mere end antydede, at de … var involverede i sådanne regeringsplaner." [239]

Spørgsmålet er, om der lå realiteter bag Sthyrs udmelding, og i så fald, om det var en aktion koordineret med Højgaardkredsen. Kildematerialet tillader ikke nogle konklusioner herom, men Henrik Nissen vurderer, at formålet udelukkende var, at "sondere og eventuelt vinde tid:" Sthyr og Gunnar Larsen "var ikke ved at stable en prins Axel-regering på benene," men hvis denne konstruktion kunne vinde Renthe-Finks opbakning, var den klart at foretrække frem for en regering under Frits Clausens ledelse.[240]

2.6.5 På Amalienborg

Proceduren

I de første uger af november lå kredsens memorandum til kongen klar. Nu manglede man blot at finde frem til en passende form for overrækkelsen.

Selvom Holger Andersen siden benægtede det, står det klart, at kredsen overvejede grundigt, under hvilke former henvendelsen til kongen skulle afleveres. Det havde hele tiden været planen, at Høst skulle besørge opgaven, dels fordi det var ham, der havde fremsat forslaget, dels fordi han var kredsens senior, og

---

235 Lund 2005, s. 160.

236 Lund 2005, s. 81.

237 Nissen 1973, s. 411.

238 Nissen 1973, s. 413. Det er Nissens vurdering, at middagen i højere grad var en social begivenhed, med mulighed for at 'føle hinanden på tænderne,' end en egentlig politisk forhandling.

239 Nissen 1973, s. 414.

240 Nissen 1973, s. 414. Nissen mener ikke, at Sthyr og Gunnar Larsen havde orienteret Scavenius om deres samtaler med Renthe-Fink og Frits Clausen, men at de på egen hånd sonderede alternativerne til en nazistisk regering. Nissen 1973, s. 423.

dels fordi han i kraft af sit tidligere embede havde mulighed for at opsøge kongen udenom de almindelige audiensbestemmelser. Men da Høst nødig ville gøre det alene, overvejede man at give ham en bisidder. Da denne ide blev forelagt hoffet, sandsynligvis via prins Axel, fik man det svar, at hvis Høst mødte op med sekundant, ville kongen tilsvarende bede statsministeren om også at være til stede. Kredsen nåede derfor frem til, at "det var tilstrækkeligt, når minister Høst alene gik til kongen." [241]

Efter befrielsen søgte kredsen af al magt at overvinde det suspekte indtryk, som forløbet havde, ved at påstå, at fremgangsmåden med at opsøge kongen uden statsministeren dels skyldtes, at man mente, at Stauning "bagatelliserede ængstelsen for den tyske nazificeringsaktion,"[242] dels at kongen selv skulle have foretrukket at se Høst under fire øjne. [243] Som tidligere havde kredsen den fordel, at disse forklaringer kom frem på et tidspunkt, hvor såvel Stauning som kongen var død, og påstandene om proceduren kunne få lov at stå uimodsagt.[244]

Audiensen

Om formiddagen torsdag den 14. november mødte Høst op på Amalienborg til en audiens, der varede ca. tre kvarter. Ved audiensen gennemgik Høst memorandummet med kongen, og "der var ikke tale om, således som det har været fremme offentligt, at kongen på nogen måde stillede sig afvisende eller uvenligt." Tværtom bad kongen Høst "hilse kredsen og takke dens medlemmer for deres henvendelse og for den tillid, de viste ham," og han erklærede, at han ville drøfte sagen med Stauning.[245] Igen er kildesituationen problematisk, idet Høst var den eneste 'overlevende' fra mødet, og han havde naturligvis en stor fordel i at påstå kongens velvilje, for dermed at imødegå anklagen om forsøg på statskup.

Alligevel kan man af et senere brev fra Højgaard til kongen konkludere, at Høst ikke modtog et afslag ved selve audiensen, og Høsts beretning om forløbet heraf står derfor sandsynligvis til troende.[246]

Ved audiensen skulle kongen direkte have spurgt Høst, om kredsens medlemmer ønskede selv at blive ministre. Hertil havde Høst svaret nej, hvilket Johannes Hansen bebrejdede ham bagefter, naturligvis ikke fordi han ønskede at blive minister, men fordi man dermed svigtede kongen: "Hvis kongen mente, at

---

[241] PKB 9, sp. 128, afh. af Høst. PKB 9, sp. 109-110, afh. af Holger Andersen.

[242] PKB 9, sp. 127, afh. af Høst. Der skulle tillige have været "flere andre vægtige grunde." Høst oplyser desværre ikke hvilke.

[243] PKB 9, sp. 128, afh. af Høst. Dette skulle være fremgået af en bemærkning fra kongen ved selve audiensen.

[244] Høst, der hævdede at han havde taget referat af sin audiens hos kongen, ville principielt gerne have tilstillet Kommissionen referatet, men da kongen siden var død, var han bange for at referatet kunne opfattes som et postulat, og at han ønskede i hvert fald, at det ikke måtte blive offentliggjort. Noget overraskende ønskede Kommissionen alligevel ikke at gøre brug af Høsts referat. PKB 9, sp. 133-134, afh. af Høst.

[245] PKB 9, sp. 128-129, afh. af Høst. I så fald var det ikke nødvendigvis kredsen selv, der opfordrede ham til denne drøftelse, således som flere medlemmer ellers hævdede ved afhøringerne.

[246] Højgaard til Christian X, 25. november 1940. PKB 9, dok. 42.

det var nødvendigt, eller han mente, at det ville være rigtigt, så måtte man ikke sige nej."[247]

Johannes Hansen var næppe den eneste, der ville have sagt ja hertil. Kredsen havde i hvert fald den nye regering prins Axels programerklæring liggende klar i skuffen, ligesom flere ministeremner var blevet drøftet.

2.6.6 Regeringen prins Axel I

Ministerlisten

Ud over at prins Axel som nævnt skulle lede regeringen, ville kredsen for at aflaste ham indsætte en vice-statsminister, i henvendelsen dog uden at sætte navn på denne. Det kom senere frem, at posten var tiltænkt Nationalbankens direktør, C.V. Bramsnæs, uden at det dog vides, om han havde accepteret ideen,[248] ligesom kredsen også fattede sympati for Johannes Kjærbøl, som Højgaard jo kendte godt fra sin forsvars-lobbyvirksomhed i 1930'erne, og som nu var blevet arbejds- og socialminister.[249] Herudover benægtede kredsen, at man havde drøftet ministerposter, men la Cour berettede senere, at dette ikke var rigtigt. Således skulle Gustav Rasmussen være blevet overvejet som udenrigsminister, og Knud Kristensen accepteredes som fortsat indenrigsminister. Som kirkeminister var en Falk-Hansen blevet diskuteret.[250]

Man må dog indvende, at dette udkast i høj grad kan ligne efterrationalisering, især spørgsmålet om Gustav Rasmussen som udenrigsminister, al den stund han faktisk beklædte posten på tidspunktet for afhøringerne.[251] Derudover passer et udenrigsministerskifte jo slet ikke ind i det øvrige billede af kredsens udtalelser i løbet af efteråret. Dette udkast er derfor sandsynligvis slet ikke godkendt af kredsen som sådan, men repræsenterer snarere la Cours egne ønsker – han var som tidligere nævnt den formentlig eneste modstander af Scavenius lige fra dennes tiltræden.

De enkelte navne bør derfor ikke tillægges for stor betydning, men det er overvejende sandsynligt, at spørgsmålet har været diskuteret – ikke mindst fordi kredsen regnede med selv at levere flere af ministeremnerne.

Programerklæringen

Holger Andersen udfærdigede derfor engang i oktober eller begyndelsen af november en programerklæring for den kommende regering prins Axel. Også i

---

247 PKB 9, sp. 255, afh. af Johannes Hansen.

248 Ideen om Bramsnæs som vicestatsminister var heller ikke anført i henvendelsen til kongen, men fremgik senere, bl.a. i PKB 9, sp. 162, afh. af Høst.

249 Med størst troværdighed Høst: PKB 9, sp. 162, afh. af Høst.

250 Der er formentlig tale om cand. theol. Aage Falk Hansen (1895-1977) Ministerlisten diskuteres i la Cour 1950, s. 24-25.

251 Rasmussen var udenrigsminister i Knud Kristensens regering fra 7.11.1945 til 13.11.1947.

denne sammenhæng aner man, at kredsen har været inspireret af Scavenius' tiltrædelseserklæring: I en indledende note til internt brug hedder det, at "det vil formentlig være mere formålstjenstligt for en kommende regering, at den som helhed udsteder en programerklæring, hvori den udenrigspolitiske side af regeringens politik kun indgår som et led, end alene at udstede en udenrigspolitisk erklæring" – altså en åbenlys reference til 8. juli-erklæringen, men igen uden at dennes indhold kritiseres. Tværtimod er der en del mindelser om Scavenius' erklæring, ligesom man kan finde mange lighedspunkter med den kasserede septemberresolution:

> "Det umiddelbare mål for Danmarks udenrigspolitik må være generhvervelsen af vores selvstændighed samt bevarelsen af rigets integritet. Bestræbelserne for at nå dette mål må gå hånd i hånd med arbejdet for tilvejebringelse af betingelser for, at Danmark i fremtiden kan holdes uden for de kampe, der måtte finde sted imellem de store stater. Det er regeringens ønske og vilje, at Danmark skal stå i et godt og fuldt venskabeligt forhold både til vore naboer og andre stater.
>
> …
>
> Danmark har ved og efter besættelsen den 9. april truffet forskellige aftaler med Tyskland, og disse er det regeringens vilje at overholde med ubetinget loyalitet, ligesom regeringen forventer, at yderligere aftaler vil blive truffet og medføre en voksende og frugtbringende vekselvirkning mellem Danmark og Tyskland."
>
> …
>
> "Regeringen vil være trofast med hensyn til fastholdelsen af de etiske og folkelige værdier, der giver vort folk dets særprægede karakter … [men] samtidig hermed må regeringen også være lydhør for de nødvendige krav på ændringer i livsformerne, der måtte opstå under og efter virkningerne af de dynamiske kræfter, der nu ryster hele verden."

Mere konkret ønskede regeringen at bekæmpe inflationen, at arbejde for en "sund statshusholdning" og at bekæmpe arbejdsløshed ved at "arbejde sættes i stedet for understøttelse." For at opnå dette måtte "folket ledes i en ånd, som kan styrke nationens livsvilje," ligesom folket måtte indstille sig på "tilsidesættelse af særinteresser."

Der er altså tale om en blanding af traditionelle borgerlige dyder og tidens korporative elementer, ganske som man så det i septemberresolutionen – selv den diffuse karakter er bevaret.

Som kilde til en kommende regerings politik er programerklæringen, læst som beretning, derfor ikke meget bevendt. Dens egentlig betydning er da også dens blotte eksistens som levn, da man heraf kan slutte, at kredsen opfattede sig selv som en naturlig del af prins Axels regering, dvs. som ministre; det er svært at forestille sig, at Holger Andersen blot skrev dokumentet som en øvelsesopgave eller som prinsens *ghost writer*.[252]

---

[252] Dokumentet er i HA 14/4b. Det er ikke signeret, og det kan derfor ikke udelukkes, at en anden af kredsens medlemmer har ført pennen; der er kun proveniensen at støtte sig til. At

2.6.7 Stauning i Rigsdagen

Om formiddagen fredag den 15. november var Stauning til en af sine mange audienser hos Christian X. Der var hermed givet en lejlighed, hvor kongen kunne have fortalt om Højgaardkredsens aktion.[253] Senere på dagen talte Stauning i Folketinget under førstebehandlingen af finansloven for 1941-42. Her udtalte han bl.a. følgende:

> ”Der har i nogen tid været udspredt rygter om dannelse af en ny regering, og dertil var der intet at sige, hvis man tænkte på en omdannelse efter lovlige linier. Man synes imidlertid ganske at se bort fra den tilstand, der både ved lov og ved praksis er fastlagt.
>
> Jeg benytter derfor anledningen til at udtale, at hele regeringen står på parlamentarisk grund. Rigsdagen kan ikke lukkes ude fra deltagelse i dannelsen af ministerium, og der er ingen i den samlede regering – heller ikke landets konge – som nærer noget ønske om at handle uden om Rigsdagen.
>
> Der findes i øjeblikket en lovlig regering, og skal den ændres, må det ske på lovmæssig måde, følgende dansk parlamentarisk statsskik.”[254]

Udtalelsen er af eftertiden ofte blevet opfattet som et svar til især Højgaardkredsen, en opfattelse, der naturligt nok skyldes kronologien i hændelsesforløbet.

Der er dog alt for mange indicier, der peger på, at kongen først orienterede Stauning om episoden *efter* hans rigsdagstale, måske helt op til to uger efter, til at denne opfattelse kan opretholdes.

Indicium 1: Højgaards brev

Knud Højgaard, der var bortrejst på tidspunktet for overrækkelsen af henvendelsen til kongen, fik først lejlighed til at læse indholdet af de to dokumenter, da han vendte hjem fra udlandet ca. 10 dage efter. Han skrev derfor i et brev til kongen den 25. november, at

> “Jeg har lige fra en begyndelse hørt til denne kreds og taget ivrig del i de samtaler og drøftelser, der blev ført inden for den; men jeg var desværre forhindret i at underskrive de to dokumenter, da jeg var bortrejst på en vigtig forretningsrejse. Efter min hjemkomst har jeg nøje gjort mig bekendt med indholdet af de to nævnte skrivelser, som jeg i et og alt kan slutte mig til. Som en følge heraf tillader jeg mig allerunderdanigst at anmode Deres

---

dokumentet overhovedet er forfattet af kredsen, er derimod hævet over enhver tvivl: Der er adskillige tilfælde af direkte verbal overensstemmelse mellem denne programerklæring og resolutionsudkastet fra september, som jo netop ikke blev afsendt og derfor kun var kendt indenfor en meget snæver kreds. Henrik Lundbak kendte til dokumentet, men tillagde ikke Holger Andersens programerklæring for den nye regering nogen videre betydning, og drog derfor heller ikke den konklusion, at kredsen ønskede at levere ministeremner. Lundbak 2001, s. 273.

253 Adjudantprotokollen for den 14.11.1940.

254 *Rigsdagstidende* 1940-41, Folketingets forhandlinger, sp. 560-561.

> Majestæt om at ville betragte mig som medunderskriver af begge de nævnte aktstykker."[255]

Antager man hypotetisk, at kredsen havde fået et endeligt afslag, enten af kongen selv den 14. november ved selve overrækkelsen, eller subsidiært i de følgende ti dage, f.eks. via prins Axel, som kunne have fortalt om udfaldet af den påståede samtale mellem Stauning og kongen den 15., ville Højgaards skrivelse af 25. november være fuldstændig meningsløs: Hvis henvendelsen var blevet afvist, var der ikke nogen grund til at blamere sig ved så ivrigt at søge sit navn anført under den, og Højgaard havde derfor formentlig valgt at trække følehornene til sig.

Indicium 2: Nimandsudvalget orienteres to uger efter

Det havde været naturligt, om Stauning umiddelbart efter at være blevet orienteret om episoden havde aflagt beretning overfor Nimandsudvalget eller ministerkollegiet. Det gjorde han nok også, dog først to uger efter aktionen. Nimandsudvalget holdt nemlig møde på følgende datoer; den 15., 16., 19., 21. og 26. november, dog uden at Højgaard-kredsen blev nævnt med et ord i udvalgets protokoller.

Først på mødet den 28. november kl. 16.30 orienterede Stauning om, at "for nylig skete en henvendelse fra visse borgere. Den blev afvist af kongen uden statsministerens tilstedeværelse, men så ønskede de ikke at komme. Men minister Høst kom alene." Adspurgt af et medlem af udvalget oplyste Stauning derefter navnene på underskriverne af henvendelsen: Interessant er det, at Højgaards navn figurerer, selvom dette først blev 'sat på' den 26. november. Sagen har altså været drøftet mellem Stauning og kongen i tidsrummet fra den 26. til den 28. november. Videre berettede Stauning, at "kongen *havde sluttet sig til* statsministerens udtalelse angående regeringsdannelse ved finanslovsdebatten" (min fremhævning, jkm).[256]

Ordvalget mere end antyder, at sagen om Højgaardkredsen først blev drøftet mellem de to efter Staunings tale. Hermed ikke være sagt, at de ikke kan have talt om det ved flere af møderne i anden halvdel af november, men det kan undre, at Stauning i så fald ventede så længe med at orientere Nimandsudvalget.

Udvalget modsatte sig ikke overraskende idéen, og Ole Bjørn Kraft foreslog en svarskrivelse til kongen, som blev forfattet og overbragt kongen allerede dagen efter, den 29. november. Her udtrykte Nimandsudvalget sin taknemmelighed over, at kongen havde afvist tanken.[257]

Indicium 3: Ministrene orienteres fire uger efter

Ligeledes blev ministerkollegiet holdt hen i uvidenhed påfaldende længe. Først den 10. december, på et møde i statsministeriet kl. 11, gav Stauning meddelelse til de øvrige ministre om Højgaardkredsens aktion den 14. november, altså næsten en

---

[255] Brevet er aftrykt i PKB som dokument nr. 42.

[256] PKB 4, s. 528.

[257] PKB 4, s. 528. Nimandsudvalgets skrivelse er aftrykt i PKB 9, Dokument nr. 44, s. 135.

måned efter.[258] Også her havde der været talrige lejligheder tættere på den 14. til at Stauning kunne have orienteret ministrene.

Alt i alt mener jeg at kunne slutte, at den almindeligt udbredte antagelse om at Staunings tale i Rigsdagen den 15. november var et afslag til Højgaardkredsen, ikke længere kan opretholdes. Stauning kendte slet ikke til aktionen endnu, og blev formentlig først orienteret den 27. november, hvor han igen var til audiens hos kongen, hvorfor denne ligeledes kunne anføre Højgaard som underskriver.[259] At la Cour senere hævdede det samme, nemlig dels at kredsen ikke opfattede Staunings tale som henvendt til dem, dels at de først mente løbet var kørt den 29. november, tjener i denne sammenhæng kun som en bekræftelse: Det samtidige materiale er tilstrækkeligt.[260]

Hvis ikke et svar til Højgaardkredsen – hvorfor så?

Den konservative Ole Bjørn Kraft havde dagen forinden aktionen på Amalienborg rettet en advarsel mod 'genrejserne' i en lovprisning af 'treklangen' i forfatningen; regering, rigsdag og konge,[261] – altså en udtalelse helt på linie med Staunings mere kendte. Krafts udtalelse faldt på et tidspunkt, hvor han under ingen omstændigheder kunne have kendt henvendelsen til kongen, og man ville pga. kronologien derfor aldrig sætte den i forbindelse med Højgaardkredsen, men derimod snarere med grupperingerne omkring DNSAP, LS og Bondepartiet.[262]

Set i lyset heraf kan Staunings tale lige så vel opfattes som en opbakning til og en bekræftelse af Krafts tale, og altså dermed henvendt til de i samtiden meget højrøstede genrejserbevægelser, som netop agiterede i offentligheden, så alle var bekendt med dem – i skarp kontrast til Højgaardkredsen, der opererede mere elegant.

Alternativt kan modtageren have været besættelsesmagten, der som tidligere nævnt (jfr. afsnit 2.6.3) raslede kraftigt med de tomme sabler i november. En udtalelse om, at hele Rigsdagen med samt kongen holdt fast i parlamentarismen, kunne nok også få Renthe-Fink til at overveje ethvert skridt nøje.[263]

Staunings reprimande var derfor efter al sandsynlighed henvendt til enten Renthe-Fink, DNSAP, hvis propagandakampagne kulminerede netop den 14. november med ceremonien foran *Den lille Hornblæser*, eller til Bondepartiets leder Valdemar Thomsen, som samme dag, altså den 14., under finanslovsdebatten også havde henvist til kongens mulige fremtidige rolle i 'genrejsningen' af Danmark.[264] Der var talrige genrejsere at advare.[265]

---

258 PKB 4, s. 432-433, som er et ekstrakt af ministermødeprotokollerne for denne periode.

259 Andre mulige datoer i tiden efter er: 19.11, 22.11 og 25.11, men i så fald havde Højgaards navn ikke figureret.

260 la Cour 1950, s. 42-44.

261 *Rigsdagstidende* 1940-41, Folketingets forhandlinger, sp. 477.

262 Claus Bjørn, s. 221.

263 For denne opfattelse, se Lidegaard 2005, s. 245, der ganske vist helgarderer ved at mene, at Stauning nok talte *både* til besættelsesmagten og Højgaardkredsen.

264 *Rigsdagstidende* 1940-41, Folketingets forhandlinger, sp. 509.

2.6.8 Exit Højgaard

Den 29. november 1940 stod det klart for Højgaardkredsen, at det ikke skulle lykkes den at indsætte en ny regering i denne omgang. Spørgsmålet er nu, hvad der blev af kredsen efter denne dag.

Presset på regeringen fortsatte, men nu i *Vort Værn*, hvor Johannes Hansen i perioden umiddelbart efter audiensen den 14. november bragte en række skarpe angreb på det parlamentariske system. Denne kampagne varede ved frem til den 7. december. [266] Der blev også holdt et par møder i løbet af december, men de havde et rent defensivt formål; kredsens aktion på Amalienborg var nemlig sivet ud til en bredere kreds.

Martinsens nyhedsbrev

Harald Martinsen, som var cand. polit. og redaktør af det af ham selv udgivne ugentlige *politiske nyhedsbrev* kunne i udgaven for den 6. december berette, at en gruppe, som bl.a. talte Niels Høst, A.P. Møller, Knud Højgaard og Per Kampmann, "igennem længere tid [har] søgt at overbevise kongen om nødvendigheden af et politisk systemskifte,"[267] og at Niels Høst skulle have afleveret såvel et memorandum om sagen som en ministerliste.

Kredsen havde ellers siden sit møde i begyndelsen af oktober forsøgt at undgå offentlighedens indblik i deres regeringsplaner, og selvom Martinsens nyhedsbrev angiveligt kun havde en læserskare på ca. 1.000 personer,[268] brød kredsen sig ikke om denne offentliggørelse, og man forfattede derfor et dementi, som Kampmann overtalte Martinsen til at bringe i det næste nummer af nyhedsbrevet.[269]

---

[265] For en alternativ tolkning, se Nissen 1973, s. 425-426, der i højere grad fokuserer på og låner synsvinkel fra de parlamentariske partier, således at Staunings tale ses som kronen på værket af nogle bestræbelser, der i løbet af efteråret forsøgte at knytte den nationale vækkelse sammen med kongens person og altså ikke var et svar på kredsens henvendelse dagen før. En pudsighed knytter sig til beretningerne om Staunings rigsdagstale: Således hævdede Christmas-Møller senere, at talen var blevet til på hans opfordring, og at han havde opsøgt kongen i privataudiens for at få dennes tilladelse til at foreslå ideen til Stauning. Christmas-Møller var meget stolt herover og kaldte det "et politisk resultat af ikke ringe betydning" (PKB 9, Beretningen, s. 28, samt stenogr. ref. sp. 168f.), men forklaringen lider af en kronologisk skævhed, idet den forudsætter, dels at Christmas-Møller skulle have haft detaljeret kendskab til henvendelsen og til den forestående aktion inden den 15. november, dels at han skulle have været hos kongen i tiden omkring overrækkelsen. Christmas-Møller var hos kongen den 4. oktober i afskedsaudiens samt igen den 18. oktober (Adjudantprotokol for oktober 1940). Det skulle i så fald være ved den sidste, han har kunnet give kongen ideen, da Højgaardkredsen først undfangede tanken om en adresse til denne i dagene omkring 10. oktober. Ydermere forudsætter det, at nogen har holdt Christmas-Møller underrettet om den planlagte aktion, hvilket virker mindre sandsynligt, set i lyset af den tiltagende spænding mellem ham og kredsen. Ikke desto mindre er hans forklaring blevet accepteret af Kaarsted. Kaarsted, s. 159f.

[266] Lundbak 2001, s. 271, samt note 81.

[267] Dette eksemplar af Martinsens nyhedsbrev er aftrykt i PKB som dokument nr. 58.

[268] Ifølge Per Kampmann i brev af 9.12.1940 til flere af kredsens medlemmer. JH 16 og HA 14/Kampmann.

[269] Cirkulæreskrivelse fra Kampmann af 9.12.1940 i JH 16 og HA 14/Kampmann. Dette nummer er ligeledes aftrykt i PKB som dokument 58a.

Audiens på ny

Efter at have hørt om Nimandsudvalgets skrivelse til kongen af 29. november samt efter Martinsens nyhedsbrev af 6. december, udbad Høst sig igen audiens for at gøre kongen opmærksom på de urigtigheder, som disse to skrivelser efter kredsens opfattelse indeholdt. Audiensen blev bevilget den 10. december "og også i denne var kongen meget venlig."[270] Strengt taget vel en overflødig handling, da kongen var så velorienteret som få om kredsens aktion, men man har vel følt et behov for at rede trådene ud og – måske – blive enige om en passende udlægning. Hvad der egentlig foregik på Amalienborg den 10. december står dog hen i det uvisse.[271]

To dage efter holdt kredsen sit så vidt vides sidste møde, hvorefter den "lagde … sagen hen og rørte den overhovedet ikke mere."[272] Således lyder forklaringen i alt fald fra efterkrigstiden, og det er da også rigtigt, at Højgaardkredsen ikke ytrede sig offentligt herefter, men om de helt havde opgivet ethvert håb er knap så sikkert. Kongen skulle den 10. december overfor Høst have udtalt, at kredsen "ikke måtte tro, at sagen var gået i stå, men at den efter hans skøn burde hvile noget,"[273] ligesom en nytårshilsen fra Percy Ipsen til Holger Andersen kan tolkes som at der stadig er et – om end – spinkelt håb.[274]

Efter nytår 1941 gled virksomheden dog endeligt ud.[275]

---

[270] PKB 9, sp. 130, afh. af Høst.

[271] Denne audiens fik et aparte efterliv, idet både Niels Høst og Holger Andersen hævdede at have været i audiens hos kongen den 10. december, selvom Høst bevisligt var den eneste fra kredsen hos kongen i denne periode (Adjudantprotokol for december 1940). Problemet er videre, at kun Holger Andersen har givet en beretning om, hvad der foregik på Amalienborg denne dag… En mulig forklaring er, at Andersen, der højst overraskende stillede op til Rigsdagsvalget i marts 1943, i denne forbindelse havde et forklaringsproblem overfor sin vælgerkreds pga. deltagelsen i Højgaardkredsen, og brevvekslingen mellem Høst og Andersen, der netop daterer sig fra marts 1943, lader ane, at de indbyrdes har aftalt at lade som om, at det var Andersen, der besørgede audiensen den 10. december 1940 for her at give kongen en mere sandfærdig skildring af det passerede. Den overordnede mening med denne audiens – uanset, hvem der besørgede den – er dog fortsat uklar. Brev fra Andersen til Høst af 13.3.1943 i HA 14/Høst. Thykjær bidrager til forvirringen ved at blande de to audienser, 14.11 og 10.12, sammen. Thykjær, s. 34.

[272] PKB 9, sp. 130, afh. af Høst.

[273] PKB 9, sp. 130, afh. af Høst.

[274] Ipsen til Andersen 2.1.1941 i HA 14/Ipsen. En vurdering, der deles af Lundbak 2001, s. 276, note 96.

[275] Der blev ganske vist helt frem til maj 1941 holdt nogle møder med Dansk Samling, hvor både Percy Ipsen, Niels Høst, Johs. Hansen, Holger Andersen og la Cour deltog, men der var nu tale om regulære "kandestøberier." Lundbak 2001, s. 276, note 97.

2.6.9 Delkonklusion

At kredsen i slutningen af september måtte opgive sit forehavende om en henvendelse til offentligheden betød ikke, at dens endelige mål blev lagt om. Danmark skulle fortsat reddes fra partisplittelse og radikal pacifisme, og midlet hertil var fuldmagtslovgivning udøvet af en autoritær overklasseregering. For at undgå, at den politiske udvikling, herunder krigens gang, igen skulle sætte en stopper for kredsens planer, valgte man nu at gå direkte til kongen, som formentlig i lighed med prins Axel havde accepteret ideen på forhånd.

Hvor stor betydning kontakten med Kronika og Duckwitz havde, er ikke til at afgøre, men det er sandsynligt, at deres efterretninger fra henholdsvis Berlin og gesandtskabet i hvert fald betød en fremskyndelse af processen, så man kunne komme andre i forkøbet. Derpå tyder også det forhold, at kredsen, nu primært anført af Ipsen, Holger Andersen og Niels Høst, valgte at gå til kongen to uger inden stifteren og den hidtidige leder, Højgaard selv, vendte hjem til Danmark.

Om det var et tilfældigt sammentræf, at Knud Sthyr og Gunnar Larsen på samme tid også sonderede mulighederne for en regering prins Axel, er på det i dag foreliggende kildemateriale umuligt at afgøre, men med tanke på den private kontakt mellem ingeniørerne, der utvivlsomt har bestået også i 1940, er det svært at forestille sig denne aktion uden en vis koordinering med Højgaardkredsen.

Omvendt taler kildematerialet klart med hensyn til hændelsesforløbet efter besøget på Amalienborg: Højgaards brev til kongen af 25. november dokumenterer tydeligt, at kredsen på dette tidspunkt stadig gjorde sig håb om, at Christian X ville gribe ind til deres fordel, og derfor opfattede de heller ikke Staunings rigsdagstale som henvendt til dem; dels fordi de næppe havde forestillet sig, at kongen med det samme ville orientere sin statsminister, dels fordi de selv mente, at deres aktion var i fuld overensstemmelse med Staunings ord om 'dansk parlamentarisk statsskik.'[276] I overensstemmelse hermed anførte kredsen da også senere, at dens plan først bortfaldt, da Nimandsudvalget i sin takkeskrivelse til kongen af 29. november tog afstand fra den,[277] hvilket der på ovenstående baggrund ikke er nogen grund til at betvivle.

Den hidtidige opfattelse af Staunings tale som et svar til Højgaardkredsen kan derfor ikke længere opretholdes.

---

[276] Således Høst: "Denne bemærkning opfattede vi straks, som at den måtte være møntet på noget helt andet end vor henvendelse." PKB 9, sp. 129, afh. af Høst. Flere kredsmedlemmer gav dog udtryk for, at de havde rådet kongen til straks at konferere sagen med Stauning, hvilket dog bærer præg af efterrationalisering, bl.a. Ipsen PKB 9, sp. 206. Også Den parlamentariske Kommission opfattede Staunings svar som møntet på kredsens henvendelse, men forbeholdt sig den mulighed, at kredsen ikke havde opfattet Staunings rigsdagstale som henvendt til dem. PKB 9, sp. 133-134, afh. af Høst. PKB 9, Beretningen, s. 26.

[277] PKB 9, sp. 320, afh. af Højgaard. PKB 9, sp. 91, afh. af Holger Andersen. Til forskel fra kredsens egen henvendelse til kongen var Nimandsudvalgets skrivelse nemlig et 'åbent brev,' og dermed offentliggjort.

3. Diskussion

3.1 Statskup?

Var Højgaardkredsens aktion den 14. november et tilløb til statskup? Spørgsmålet har været omdiskuteret i forskningen, jfr. forskningsoversigten, og jeg vil derfor forsøge at bringe klarhed over det her. Først en definition: Et statskup er et

> ”regeringsskifte, der foretages med forfatningsstridige midler af personer eller grupper, som allerede sidder inde med myndigheder, fx som præsident eller ledere af landets militær, men ønsker at øge deres politiske magt.”[278]

I sig selv havde Højgaardkredsen intet kunne stille op, da ingen i denne besad den fornødne myndighed til at foretage regeringsskiftet selv, hvorfor denne rolle var tiltænkt kongen. Det springende punkt er derfor, om kongen skulle benytte sig af ’forfatningsstridige midler’ for at nå kredsens mål, og vi må derfor vende blikket mod forfatningens bestemmelser om regeringsdannelse.

3.1.1 Forfatningen

I den dagældende grundlov af 1915 hed det i dens § 13, at ”Kongen udnævner og afskediger sine ministre,” – en formulering, der havde stået uændret siden 1849, og næsten uændret fortsat optræder, nu som § 14. Siden 1953-grundloven har den efterfølgende § 15 dog overdraget en væsentlig indflydelse til Folketinget, idet ”ingen minister kan forblive i sit embede, efter at Folketinget har udtalt sin mistillid til ham,” med andre ord det negative parlamentariske princip stadfæstet i forfatningen, hvilket betyder, at nok kan regeringen udnævnes, men den kan ikke blive siddende, hvis den har et flertal imod sig i Folketinget. Således rummer vor nugældende grundlov altså en sikkerhedsventil, hvis kongemagten skulle forløbe sig, og en episode som Højgaardkredsens aktion ville ikke have haft en chance efter 1953, men det bemærkes, at man fortsat ville kunne påberåbe sig kongens formelle ret til regeringsdannelse.

Dermed ledes vi videre til spørgsmålet om *fortolkning* og *retssædvane*; i denne henseende dels det forhold, at ’kongen’ – i hvert fald i dag – skal læses som ’statsministeren’ eller ’regeringen,’ dels at det parlamentariske princip havde været en retssædvane siden dannelsen af I.C. Christensens Venstre-regering i 1901; ’systemskiftet.’[279]

---

[278] Kilde: *Den store danske Encyklopædi*, bd. 18. Hvis ikke ophavsmændene i forvejen ’sidder inde med myndigheder,’ er der i stedet tale om revolution.

[279] *Danmarks Riges Grundlove*, udg. af Henning Koch og Kristian Hvidt, 1999, s. 12. Se også Bjørn, s. 93ff.

Næppe nogen forfatningsretsekspert vil derfor i dag hævde, at kongen har en reel ret til regeringsdannelse efter grundlovens § 14, og her på bekvem afstand af tiden før 1953 er det så at sige tilmed et gratis synspunkt med tilbagevirkende kraft at hævde det parlamentariske princips selvfølgelige gyldighed i 1940. Situationen var imidlertid anderledes før 1953, hvor fortolkningen af det parlamentariske princip havde en reel betydning, og man så derfor også at den daværende professor i statsforfatningsret, dr. jur. Poul Andersen, i sin bog fra 1944, *Dansk Statsforfatningsret*, forfægtede det synspunkt, at parlamentarismen ikke skulle være forpligtende for kongen under alle forhold,[280] – hvilket Holger Andersen da også henviste til efter krigen,[281] men dette er vel at mærke en fortolkning, som stred mod de foregående 40 års praktiske politik. Kort sagt kunne ingen efter Påskekrisen være i tvivl om det parlamentariske princips praktiske gyldighed.[282]

3.1.2 Forhåndsgodkendelse fra kongen?

Et væsentligt delspørgsmål er, hvorvidt kongen havde godkendt kredsens henvendelse på forhånd, og altså om tilløbet til statskup blev forberedt med hans velsignelse.

I denne henseende er der ingen slinger i valsen hos de implicerede: Såvel Ipsen som la Cour og Niels Høst tilkendegav efter befrielsen, at kongen var villig til at modtage deres henvendelse, som han på baggrund af prins Axels deltagelse i kredsen med overvejende sandsynlighed har været bekendt med indholdet af. [283] Problemet er da af kildekritisk art, idet de alle har haft en interesse i at hævde denne royale blåstempling af aktionen, for dermed at tage luften ud af Kommissionens kritik. Der eksisterer kun en meget spinkel samtidig kilde til spørgsmålet, nemlig kredsens programerklæring for den nye regering, der afslutningsvis

---

280 Poul Andersen 1944, s. 145f. A.P. Møller bad i september 1947 selv samme Poul Andersen udarbejde et responsum om kredsens aktion, hvor han ikke overraskende nåede frem til, at henvendelsen til kongen ikke var en opfordring til statskup. Poul Andersens konklusion skyldtes dels uklarheden om hvorvidt parlamentarismen var en retssædvane og dels hans fortolkning af henvendelsens ordlyd om at det ”ikke [skulle] synes ugørligt at finde en ordning i forståelse med Rigsdagens ledende partier,” som at Rigsdagens forudgående accept var en ufravigelig betingelse. Andersens responsum blev sendt rundt til kredsdeltagerne, derfor nu i HA 14/Høst.

281 PKB 9, sp. 101, afh. af Holger Andersen.

282 Jeg hverken kan eller bør deltage i spidsfindige juridiske analyser af forløbet, der da også for vor tids forfatningsretseksperter volder kvaler, se f.eks. Henning Kochs ’Retssædvane eller statsskik – Kampen om parlamentarismen siden 1901’ i *Juristen* 1990, der er en oversigt over udviklingen i opfattelsen af parlamentarismen i det 20. århundrede, men set fra et juridisk grundsynspunkt. Koch afholder sig da også fra at afsige en endelig dom over, hvorvidt Højgaardkredsen opfordrede kongen til at begå statskup.

283 PKB 9, sp. 198, afh. af Ipsen, la Cour 1950, s. 40, samt PKB 9, sp. 128, afh. af Høst. Ifølge la Cour skulle Axel også have givet tilsagn om at ville påtage sig statsministerposten. la Cour 1946, s. 41. Om prins Axels løbende formidling af kredsens tanker overfor Christian 10., således PKB 9, sp. 318, afh. af Højgaard samt PKB 9, sp. 194, afh. af Ipsen.

forklarer, at "Regeringen går til arbejdet, fordi kongen har kaldt dem,"[284] men da det ikke vides, om kongen havde kendskab til denne erklæring, kan sætningen ligeså godt tolkes som et udslag af ønsketænkning. Under alle omstændigheder skulle kredsen dog blive slemt skuffet, hvad enten kongen havde godkendt det eller ej.

3.1.3 Selvopfattelsen

Med sin henvisning til Poul Andersens fortolkning afslørede Holger Andersen i øvrigt også Højgaardkredsens stærkt selvmodsigende forklaringer om forfatningsspørgsmålet: Flere medlemmer hævdede gentagne gange, at det var en forudsætning for hele projektet, at kredsens forslag kunne vinde tilslutning blandt de politiske partier,[285] men hvis man samtidig mente, at det parlamentariske princip i besættelsens nødsituation ikke var forpligtende, giver det ingen mening blot at overveje, hvorvidt Rigsdagens partier eventuelt kunne godkende konstruktionen.

Ligeledes betonede kredsen, at henvendelsen udtrykkeligt nævnte, at regeringsforandringen måtte ske på "fuldt ud forfatningsmæssig grund," men i denne sammenhæng er det med Henrik Lundbaks ord "betegnende nok, at det begrundes med en henvisning til politisk *hensigtsmæssighed* i og med, at kredsen ikke ønskede at skabe en præcedens, som senere kunne udnyttes til fordel for nazisterne" [286] (min fremhævning, jkm). Papiret har med andre ord været taknemmeligt, hvilket allerede Den parlamentariske Kommission påpegede – men med en provokerende reference: At man lægger vægt på at hævde, at en regeringsomdannelse sker i overensstemmelse med landets forfatning, er ikke nogen garanti for noget som helst, eksempelvis omdannedes den tyske regering i 1933 på tvivlsom vis, selvom en tilsvarende overensstemmelse med forfatningen blev påstået af de nye magthavere.[287]

Kredsen mente således, at dens forsikring om, at regeringsforandringen skulle ske ad forfatningsmæssig vej, var tilstrækkeligt bevis for at der ikke var tale om statskup, selvom kredsen i samme åndedrag argumenterede for, at en retssædvane (i henvendelsen kaldt en 'statsskik') ikke havde samme gyldighed som forfatningens bogstav, og deltagerne stod faktisk uforstående overfor anklagen.

3.1.4 Litteraturen

I litteraturen om Højgaardkredsen er der overvejende enighed om, at dens aktion ikke var helt i overensstemmelse med den dagældende grundlov, men enkelte undtagelser kan dog iagttages, således Tina Thykjær, der afviser, at der var tale om statskup, idet hun mener, at henvendelsen til kongen blev foretaget "i fuld

---

[284] Erklæringen i HA 14/4.b.

[285] Eks. la Cour 1946, s.51 og PKB 9, sp. 99ff., afh. af Holger Andersen.

[286] Lundbak 2001, s. 275.

[287] PKB 9, sp. 112-113, afh. af Holger Andersen.

offentlighed."[288] Præmissen er imidlertid forkert, hvorfor også slutningen bliver det: Henvendelsen blev aldeles ikke foretaget i 'fuld offentlighed,' men foregik tværtom i dybeste hemmelighed og fandt først vej til offentligheden i efteråret 1945. Årsagen til hendes opfattelse af den 'fulde offentlighed' skal formentlig findes i den udbredte misforståelse, at der var tale om et 'åbent brev,' en tanke, der så vidt vides er konciperet af Tjørnehøj i 1990. Selvom ideen dybest set strider imod hans paranoide opfattelse af forløbet, og egentlig burde føre til Thykjærs frikendende konklusion, kommer han selvmodsigende alligevel frem til, at kredsen forsøgte at motivere kongen til at begå statskup.[289]

Heller ikke Hans Kirchhoff tøver med at kalde kredsens novemberaktion for et "statskup imod det parlamentariske system,"[290] og med hensyn til kredsens egen opfattelse af spørgsmålet formulerer Henrik Lundbak den interessante og overbevisende tese, at Højgaardkredsen ikke selv ville se sådan på det, at det var kongen, der begik statskup, men tværtom Rigsdagen og de politiske partier, der ikke "respekterede kongens ret til at udnævne ministerium."[291] Opfattelsen begrundes i flere af deltagernes positive henvisning til og parallelisering med Påskekrisen i 1920.[292]

3.1.5 Delkonklusion

Tilbage står, at kredsens aktion, såfremt den var lykkedes, ville have været et brud på den forfatningsretlige retssædvane, og dermed et forsøg på statskup, som ville være foregået med såvel kongens som prins Axels forhåndsgodkendelse, men at kredsen selv opfattede initiativet som foreneligt med grundloven.

---

288 Thykjær, s. 38.

289 Det åbne brev: Tjørnehøj 1990, s. 23. Hans konklusion om statskup på s. 117. Helt galt går det for Tjørnehøj, når han mener, at det 'åbne brev' blev *offentliggjort* dagen efter overrækkelsen, dvs. den 15. november. Tjørnehøj 1990, s. 114.

290 Kirchhoff 2001, s. 96.

291 Lundbak 2001, s. 275-276.

292 Således Holger Andersen og Johs. Hansen, PKB 9, sp. 111 hhv. 251. Lundbak 2001, s. 276, note 93.

3.2 Naivitet?

Det er ofte blevet hævdet, at kredsen var drevet af 'naivitet,' 'politisk uforstand' eller 'forvirring' – en forestilling, der først og fremmest tjener som undskyldning for kredsens handlinger. Denne fortolkning blev så vidt vides lanceret af Christmas-Møller, der pudsigt nok forblev temmelig loyal overfor Højgaard-kredsen, selvom det modsatte bestemt ikke var tilfældet. Han var den første til at undskylde dem med "politisk uforstand" eller naivitet,[293] og hans tolkning har siden dannet skole og er blevet gentaget adskillige gange som forklaring på, hvordan disse mennesker kunne løbe storm på demokratiet.

En væsentlig anke er dog den, at tolkningen skjuler, hvor udbredte de anti-parlamentariske strømninger var i konservative kredse – også blandt personer med politisk forstand – og tjener mere til en udgrænsning, af dem, der gik over stregen, end til egentlig erkendelse af de udemokratiske kræfters styrke i 1940. Denne ubehagelige erkendelse kunne undgås, når man blot udstyrede de parlamen-tarismeskeptiske personer med en brist i deres evner.[294]

Christmas-Møllers motiv for at undskylde Højgaardkredsen kan derfor tænkes at være et forsøg på at klinke skårene i de konservative kredse og genoptage de parlamentarismeskeptiske dele af partiet på et tidspunkt, hvor størrelser som demokrati og parlamentarisme for måske første gang siden 1849 ikke længere var til debat, men forfremmet til grundlæggende aksiomer for de europæiske stats-samfund, efter at de diktatoriske regimer havde lidt et endegyldigt nederlag.

3.2.1 En regering prins Axels chancer

Man kan måske finde opbakning til naivitets-forklaringen, hvis man antager at kredsen havde forestillet sig, at kongen og en upolitisk regering skulle kunne få større indflydelse på en udvikling, der i det store og hele blev bestemt i Berlin. I så fald led kredsen nok af en manglende erkendelse af, hvor lille et råderum en hvilken som helst dansk regering ville have haft over for besættelsesmagten.

At en upolitisk regering skulle have haft mulighed for at udvide dette råderum er svært at afgøre, al den stund at det ikke skete, men ser man på udviklingen i det øvrige Europa, især Holland, står det klart, at man fra tysk side generelt slet ikke ønskede ligeværdige regeringspartnere i de besatte lande. Det kunne kredsen dog naturligvis ikke vide endnu i efteråret 1940.

Dertil kommer, at kredsen efter befrielsen hævdede at den på baggrund af Jacob Kronikas beretninger fra Berlin var drevet af en tysk utilfredshed med den siddende regering og et ditto ønske om en ny. Hvis en ny regering prins Axel da som sin første handling, dvs. allerede i sin dannelse, havde vist den eftergivenhed over for besættelsesmagten, det ville være at afskedige den gamle, er det svært at

---

[293] PKB 9, sp. 168, afh. af Christmas-Møller.

[294] Således ligger parallellen til de psykologiserende landssvigerundersøgelser i 1950'erne lige for.

forestille sig, at den fremover skulle kunne optræde så fast, som kredsen efter 1945 påstod var meningen.[295] At efterkomme det tyske ønske om en ny regering tyder hverken på særlig modstand eller standhaftighed over for besættelsesmagten,[296] og når man dertil lægger manglen på folkelig opbakning og legitimitet samt et landsdækkende netværk, er det mere end sandsynligt, at en sådan regering ville være blevet et "fuldstændigt viljeløst værktøj for tyske interesser."[297] Beklageligvis svæver Højgaardkredsens efterkrigsforklaringer også på dette punkt i selvmodsigelsens tåger.

3.2.2 Delkonklusion

Det er vitterlig svært at forestille sig, at erhvervslivets daværende top skulle være så naive som påstået. Problemstillingen har dog et alt for psykologisk præg til at man kan drage relevante konklusioner, og det er da også kun Tjørnehøj, der ser sig i stand til at nå frem til et håndfast resultat, nemlig at deltagerne var "lige så beslutsomme og afklarede under deres pinlige politiske ageren i 1940, som i deres virksomhedsdispositioner."[298]

En regering prins Axel havde nok kunnet overleve trykket udefra ved simpelthen at absorbere det og parere ordre som en tysk eksekutivkomité, men om den havde kunnet modstå det deraf følgende forventelige tryk indefra, fra den danske befolkning, er derimod mere usikkert. Hvorom alt er, forbliver dette dog spekulationer.[299]

---

[295] Bl.a. Høst, PKB 9, sp. 156, afh. af Høst.

[296] Således allerede påpeget af Kommissionen, PKB 9, sp. 154-155, afh. af Høst.

[297] Danmark besat, s. 218.

[298] Tjørnehøj 1990, s. 24.

[299] For dem med hang til kontrafaktiske scenarier kan der måske være inspiration at hente i Henrik Lundbaks bidrag om 'De nationale regeringer 1941-43' i den af Jakob Sørensen redigerede kontrafaktiske antologi, *Besættelsen – hvad nu hvis?* fra 2003.

4. Perspektivering

4.1 Højgaardkredsen i Europa

Historieskrivningen om besættelsen har indtil for nylig haft en overvejende national synsvinkel, og de større komparative analyser mangler vi fortsat – måske lige på nær for de danske nazisters vedkommende, der så oplagt var inspirerede af naboen syd for grænsen.

Heller ikke Højgaardkredsen virkede i et nationalt vacuum; tværtimod var flere af deltagerne inspireret af udviklingen i det øvrige Europa. Helt oplagt er selvfølgelig Portugal og Vichy-Frankrig, i nogen grad Spanien, og – måske mere overraskende –Finland og England. Tyskland var selvsagt for følsom at henvise til efter 9. april, men selv dette forekom – om end lidt forblommet.

Det var især Holger Andersen, der i en samtidig tidsskriftsartikel løftede sløret for, hvor kredsen havde fundet sin inspiration fra.[300] Som praktisk inspirationskilde anførte Andersen, hvordan regeringsmagten i England efter hans opfattelse var blevet styrket og gjort mere uafhængig ved at "i stigende grad mænd uden for partierne er sat i spidsen for de vigtigste forvaltningsområder" – eksemplificeret ved Andrew Duncan (fra industrien) og Lord Woolton og Oliver Lyddleton (begge fra erhvervslivet). Også i Finland så Andersen "et tydeligt udtryk for bestræbelserne for at gøre den udøvende magts stilling så stærk og uafhængig som muligt ved at slette skillelinierne mellem partipolitikken og det praktiske liv. Statsminister Ryti og udenrigsminister Witting er begge højt ansete mænd 'udefra'."

4.1.1 Forholdet til Tyskland og nazismen

Derimod var den politiske praksis i Tyskland for betændt, men den samtidige tyske forfatningslære rummede elementer, der underbyggede Andersens synspunkter, således den tyske juraprofessor Carl Schmitt, som Andersen i samme tidsskriftsartikel henviste til som et statsretsligt, teoretisk forbillede – blandt andet applauderede han dennes ideer om den 'nye folkeret' og storrumstanken.[301] Det nærmeste Andersen i denne artikel kommer på en anerkendelse af tysk politisk praksis er en belæring om, at historien har vist, *"hvor stærkt de forskellige*

---

[300] Artiklen kendes p.t. kun i korrekturtryk i Holger Andersens arkiv (HA 14/4b) med titlen "En Historisk Epoke er Afsluttet." Artiklen kan tidsfæstes til mellem den 8. november og 31. december 1940. Tidsskriftet kan ikke identificeres.

[301] Holger Andersen har formentlig læst den i 1939 udkomne *Völkerrechtliche Grossraumordnung.* Schmitt regnes almindeligvis for en af Det Tredje Riges ideologiske chefarkitekter – eller med forskeren Andreas Koenens bogtitel; *Det Tredje Riges kronjurist* (1995). Også Lund 2005, s. 18 er anfører mere generelt Schmitt som forbillede for kredsen.

åndelige strømninger i vort store naboland imod syd har påvirket Danmark" [min fremhævning, jkm]. Den fremhævede linie valgte Andersen ganske vist at strege ud i sit korrekturtryk, men det overordnede indtryk han giver af sin opfattelse af samtidens Tyskland er, hvad man kunne kalde et moderat knæfald for den nazistisk tankegods. Selvom Andersen ikke går ind for kritikløs kopiering af den tyske samfundsindretning ("vi skal stræbe efter at forstå og tilegne os det, der er godt i det nye, men samtidig vedblive at være os selv"), er denne artikel det nærmeste vi kommer nazistisk ideologi fra et medlem af Højgaardkredsen. Den reddes kun på målstregen ved sit ordvalg, der omhyggeligt undgår den nazistiske retorik.

Hvor om alt er kan man naturligvis ikke slutte fra del til helhed, og Holger Andersens private sympatier kan aldrig tages til indtægt for hele Højgaard-kredsens indstilling. Dertil var kredsen alt for sammensat.

4.1.2 Paralleller i Sydeuropa

Så tidligt som i marts 1936 afslørede Højgaard sin fascination af de tyske og italienske regimer og deres dynamik: Under præsentationen af motorvejsprojektet "Det Store H" i Dansk Ingeniørforening gav han udtryk for en beundring både for det tyske 7.000 km store motorvejsprojekt samt for den italienske handlekraft, der havde resulteret i anlæggelsen af næsten 500 km motorvej allerede i 1924. Ud over at Højgaard her åbenbarede sine nationalt prægede visioner om at bringe Danmark på europæisk omgangshøjde, er episoden symptomatisk for det, som Steen Andersen har kaldt entreprenørernes pudsige tro på, "at deres bygnings-værker spillede en politisk rolle."[302]

Også i hans syn på Portugal forenedes politik og anlægsarbejder; Salazars regering satte store entrepriser i gang, som Højgaard & Schultz udførte, hvilket formentlig har været medvirkende til at udvikle Højgaards sympati for det handle-kraftige portugisiske styre.[303] Imidlertid er Portugal ikke en oplagt parallel til datidens Danmark, al den stund at Portugal ikke var besat af Tyskland.

Det er derfor mere nærliggende at drage paralleller til Vichy-regeringen i Frankrig, som kredsen utvivlsomt har været inspireret af, da den i sin september-resolution henviste til tidsskellet, der var på linie med 1789: Også i Pétains Frankrig handlede det om at afskaffe de republikanske idealer, i Danmark personificeret i Staunings SR-regering, og vende tilbage til overklassens traditio-nelle borgerlige dyder: Arbejde, familie og fædreland. Vel var Holger Andersen pennefører på denne resolution, men referencen til Pétain bekræftedes direkte af Højgaard selv, der på *De Samvirkende Lolland-Falsterske Landboforeningers Delegeretmøde* den 29. november 1940 holdt en tale, hvori han om Vichy-regeringen udtalte, at "de fleste af os i vore hjerter er tilhængere af det program, som har fundet udtryk i devisen for Frankrigs genrejsning: Arbejde, familie,

---

302 Steen Andersen 2003, s. 148-149.

303 Hvilket kom til udtryk bl.a. i kronikken "Dansk ingeniørfirma med ry verden over" i *Kristeligt Dagblad* den 30. april 1943.

fædreland"[304] – og således skulle det også være slået fast, at Højgaards intention netop var genrejsning.

Således arbejdede både Pétain og Højgaard for en "tilbagevenden til førmoderne værdier og samfundsnormer,"[305] og man kan derfor opfatte dem begge som et udtryk for en tidstypisk reaktion på moderniteten. De var dog begge afhængige af en udefra kommende kraft for at gennemføre deres forehavende, da deres respektive genrejsningsbevægelser næppe havde kunnet lade sig gøre under normale politiske omstændigheder; det foregik "med kollaborationen som løftestang"[306] – i Frankrig med succes, i Danmark uden, men en regering prins Axel ville have været "det tætteste, Danmark kom på en Vichy-regering,"[307] med dens vidtrækkende konsekvenser for samfundsindretningen – og måske tillige for klassekampen.[308]

Højgaardkredsen må derfor ses som en naturlig del af den politiske udvikling i Europa, dels i mellemkrigstiden, som en brik i den tiltagende kamp for og imod demokratiske styreformer og det tilhørende ønske om en tilbagevenden til førmoderne værdier, dels i hvad Hans Kirchhoff kalder "det mærkelige år 1940," hvor en efterligning af "de sejrende autoritære styreformer blev en prøvet strategi for det europæiske borgerskab … ligesom viljen til at udnytte besættelsen og kollaborationen i klassekampen var det."[309]

---

[304] Her citeret efter Lund 2005, s. 157, hvis fortjeneste det er at have fremdraget talen. At Højgaard overhovedet deltog i denne forsamling skyldtes hans 'fritidslandbrug' på Orupgaard Gods, som han havde erhvervet i 1930'erne. Det er fortsat i slægtens eje.

[305] *Danmark besat*, s. 217.

[306] Lund 2005, s. 14.

[307] Lund 2005, s. 158.

[308] Kirchhoff 2001, s. 69.

[309] Kirchhoff 2001, s. 69.

4.2 Højgaardkredsen i Danmark

Højgaardkredsen var så langtfra tidens eneste genrejserbevægelse, men den var nok den mest succesfulde, da kun få af de øvrige vidtløftige grupperinger nåede længere end til kandestøberiernes stade, og da slet ikke til medvirken i minister-rokader. Et eksakt antal genrejserbevægelser er af samme grund nærmest umuligt at nå frem til.

Henrik Nissen har i sin 'bolledej' ikke blot placeret de politiske partier, men også nogle af disse bevægelser, med eller uden parlamentarisk repræsentation. Det drejer sig om det sydøstlige område, i hvilket jeg herunder også har forsøgt at indsætte Højgaardkredsen. Placeringen er ikke uden problemer, da kredsens deltagere på flere punkter stod langt fra hinanden, men den lange cigar-form antyder meget godt spændvidden fra en Vilhelm la Cour, der befandt sig tilpas i Dansk Samlings kristeligt funderede nationale sværmeri, til en Johs. Hansen, der var nært knyttet til de to DNSAP-skikkelser, Wenck og Blankensteiner – selvom det retfærdigvis bør gentages, at samarbejdet ophørte kort inden besættelsen. De interne forskelle vil i øvrigt blive behandlet i næste afsnit.

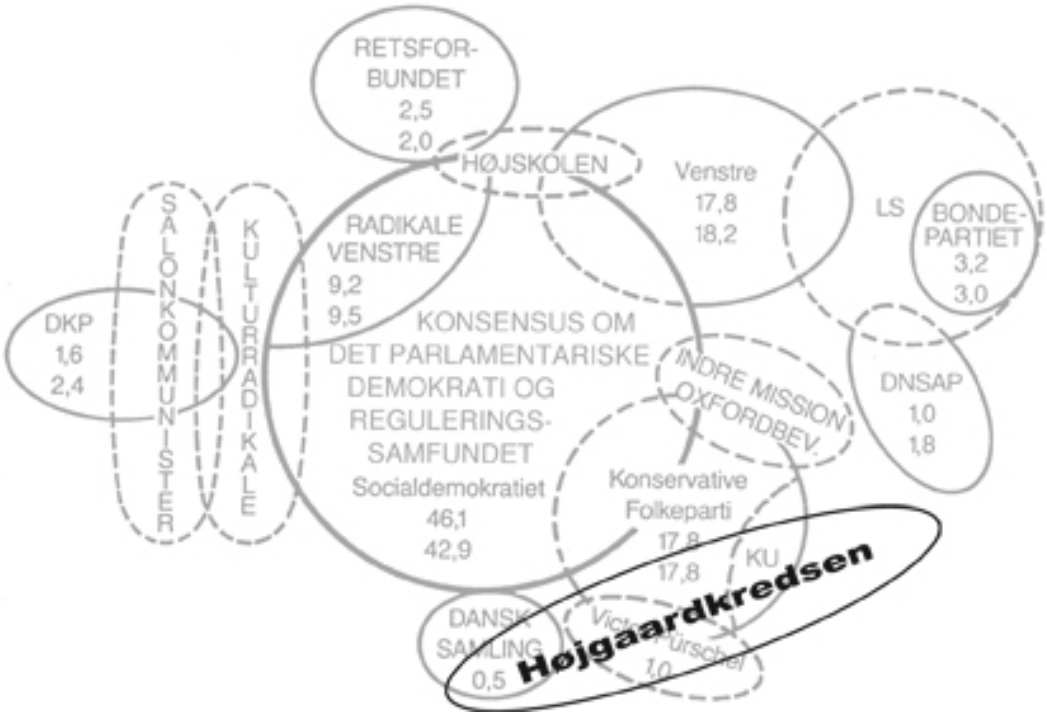

Figur 2: Henrik Nissens 'bolledej' med placering af Højgaardkredsen

Højgaardkredsen er ikke placeret helt for sig selv, men oven i andre bevægelser, og man kunne derfor med rette spørge, hvorfor dens fåtallige deltagere ikke i stedet var at finde i nogle af disse, f.eks. Dansk Samling eller højrefløjen af de Konservative. For det sidstes vedkommende fremgik det af forløbet henover den 9. april (se afsnittene 2.1-2.3), hvordan afstanden mellem kredsen og de Konservative øgedes på grund af partiets medvirken til såvel grundlovsforslag og

Samlingsregering. Den moderate sprængning af partiet, der fandt sted ved Pürschels eksklusion i 1939, førte dog ikke til nogen bred opbakning fra de senere Højgaardkredsdeltagere til dennes *Nationalt Samvirke*; kun Holger Andersen noteredes på Pürschels fløj. Hvorfor flere fra ingeniørbevægelsen ikke sluttede op om Nationalt Samvirke er umuligt at afgøre, hvad enten det skyldtes reelle politiske divergenser eller personlige sym- og antipatier.

Afstanden til DNSAP og andre meget tysksindede bevægelser var naturligvis stor, for, som tidligere nævnt, stod Højgaardkredsen for en stærkt national indstilling, trods enhver flirten med autoritære idealer, og man opfattede sandsynligvis de danske nazister som en slags landsforrædere. Tillige optrådte DNSAP måske i efteråret 1940 som en mulig konkurrent til kredsen i forbindelse med en eventuel regeringsdannelse. Under alle omstændigheder var ethvert samarbejde udelukket.

Bondepartiet og LS – Landbrugernes Sammenslutning – var to andre relativt succesrige genrejserbevægelser, for førstnævntes vedkommende endda med parlamentarisk legitimitet. Nu opfattede Højgaardkredsen det jo ganske vist ikke som videre væsentligt med denne repræsentation i Folketinget, men de afgørende årsager til at man ikke valgte at samarbejde med disse organisationer skal nok findes dels i deres sociale basis i landbruget, ganske langt fra Københavns førende erhvervsliv, dels i deres slet skjulte nazistiske infiltration.

Noget tilsvarende gjorde sig gældende for Danmarkskredsen (ikke vist på diagrammet), der var infiltreret af det nazistiske Dansk Folkefællesskab. Selvom Danmarkskredsen ved fabrikant Haustrup i september 1940 forsøgte at etablere et samarbejde med Højgaardkredsen, måtte denne derfor melde pas. Af samme grund finder man heller ikke nogle af Højgaardkredsens deltagere i de endnu mere eksotiske grupperinger med navne som f.eks. Dansk national Samling, Dansk antijødisk Liga og Dansk Folkeparti (sic!), der alle var 'frø af ugræs.'[310]

Den mest oplagte samarbejdspartner havde derfor nok været Dansk Samling, der i hvert fald i besættelsens begyndelse stod for mange af de samme synspunkter som Højgaardkredsen; skepsis overfor det parlamentariske demokrati, afløsningen af partisplittelse med en korporativ stat under et autoritært styre. Alligevel var der noget andet der skilte dem, formentlig især Dansk Samlings religiøse fundament, der kun fandt genklang hos la Cour, og omvendt Højgaardkredsens monarkistiske overklassepræg, der ikke stemte overens med Dansk Samlings ønskede forankring i folket. Endelig repræsenterede Dansk Samling en tilbageskuende reaktion i modsætning til de mere dynamiske og fremadrettede tendenser hos Højgaardkredsen, som det kom til udtryk især i septemberresolutionerne med deres elementer af fascistisk dynamik.[311]

Endelig bidrog Højgaardkredsens metoder og netværk også til dens helt unikke profil, da ingen af de øvrige bevægelser kunne gøre brug af royale medlemmers indflydelse på Amalienborg. Hermed også antydet dens særegne sociale sammensætning.

---

[310] Disse og flere til er opregnet i Niels Alkil: *Besættelsestidens fakta*, 1946.

[311] Se især Lundbak 2003, s. 206ff.

4.3 Højgaardkredsens interne modsætninger

Efter befrielsen protesterede Knud Højgaard mod at kredsen af la Cour var blevet døbt med hans navn, ligesom han heller ikke brød sig om at betegnelsen insinuerede en vis organisation.[312] Ikke desto mindre var kredsen temmelig godt organiseret med en høj grad af skriftlighed, jfr. afsnit 1.4.1., men kredsens aversion mod politiske partier som sådan betød imidlertid, at dens deltagere ikke opfattede den som et sådant; tværtom bestod den ”af enere, der mødtes, individualister, der rådslog med hinanden,”[313] hvilket la Cour altså heller ikke var blind for. Medlemmernes “fundamentale indstilling til politiske, folkelige og sociale spørgsmål var meget forskellig,” men kredsen kunne samles om kritikken af parlamentarismen, og ønsket om en mere autoritær statsform med fuldmagtslovgivning.[314]

Det lader dog ikke til, at det var disse interne modsætninger, der førte til fiaskoen i Ingeniørhuset den 20. august, især ikke fordi dette var planlagt af kredsens oprindelige hårde kerne, Højgaard, Ipsen, Axel og Holger Andersen, der så vidt det kan iagttages ikke stod særlig langt fra hinanden. Det var egentlig først efter dette store møde og den efterfølgende udvidelse, at kredsen strakte over holdninger, der havde svært ved at forenes. Årsagen hertil var først og fremmest la Cour.

4.3.1 Outsideren

Vilhelm la Cour fremtrådte i flere henseender som kredsens *outsider*; ikke blot på grund af hans i forrige afsnit antydede religiøse og folkelige forankring, men også som følge af hans fra kredsens flertal afvigende sociale baggrund. Han var hverken ingeniør eller direktør og tilhørte ikke datidens absolutte overklasse, som hovedparten af de øvrige gjorde. Vel var også Holger Andersen universitetsuddannet, men i modsætning til denne arbejdede la Cour fortsat indenfor sit humanistiske miljø. Endelig besad la Cour en ganske anden karakter: Hvor hovedparten af deltagerne efter befrielsen havde mere end travlt med at bortforklare deres handlinger i 1940, vedstod la Cour offentligt og insisterende sit engagement under besættelsen, også den del, der hørte under Højgaardkredsens virksomhed.

Hans holdninger fremtræder derfor langt mere konsistente og sammenhængende – således tog han som nævnt som den eneste fra kredsen også en håndfast beslutning efter Scavenius’ tiltræden og meldte sig ud af Det konservative Folkeparti.[315] Heroverfor synes kredsens flertal af forretningsmænd langt mere opportunistiske, især i deres bedømmelse af Scavenius, som de i nøje pagt med tidsånden fra 1945 angreb på det kraftigste. Det kan på denne baggrund

---

[312] Bl.a. i PKB 9, sp. 316. La Cour bruge betegnelsen offentligt i *Berlingske Tidende,* 21. september 1945

[313] la Cour 1946, s.57.

[314] la Cour 1946, s. 40, hhv. 31 og 41.

[315] la Cour 1946, s.29.

ikke undre, at Christmas-Møller, der ellers generelt undskyldte kredsen med dens politiske uforstand, alligevel havde et særligt behov for at fremhæve la Cour frem for de andre, når det gjaldt en bedømmelse af deres nationale sindelag; således skrev han i *Nationaltidende*, at "jeg nærer naturligvis ingen tvivl om de pågældendes nationale motiver, og at de ønskede det godt; således ønsker jeg særligt at fremhæve dette for dr. la Cours vedkommende."[316]

Det kan derfor undre, at la Cour overhovedet ønskede at deltage i denne kreds, der ikke var hverken folkelig eller kristelig, men elitær og beregnende. Det kan dog ikke udelukkes, at han har set det som en mission at få disse repræsentanter fra samfundets top til at forstå nødvendigheden af forankring i folk og kirke.[317] Dermed hørte i hvert fald han bedre hjemme hos Arne Sørensen og Dansk Samling.

4.3.2 Grader af engagement

Lige så enkelt det er at fastslå la Cours forskelligartethed, lige så svært er det derimod at udskille de øvrige deltagere holdningsmæssigt fra hinanden. De resterende 10 medlemmer udviste nok en forskel i engagement og deltagelse, men om de egentlig adskilte sig synderligt fra hinanden i synet på det parlamentariske demokrati, er desværre ikke muligt at afgøre.

Med hensyn til engagementet kan man nok slutte, at f.eks. Johs. Kyed indtog en perifer rolle, for selvom han kom med på et tidligt tidspunkt lader han egentlig ikke til at have været blandt inderkredsen, og efter befrielsen regnede Højgaard ham end ikke som deltager længere.[318] Ligeledes tyder det på, at Johs. Hansen blev holdt ud i strakt arm af de andre medlemmer, og i 1945 var der sågar ingen, der ville være ved at have inviteret ham med.[319] Det er ikke utænkeligt, at det var hans tidligere forbindelse til de af DNSAP-medlemskab kompromitterede skribenter, Preben Wenck og Düring Blankensteiner, der medførte en vis forsigtighed fra Højgaards side.

Heller ikke Jørgen Saxild og A.P. Møller lader til at have udøvet nogen afgørende indflydelse på kredsens aktiviteter, hvilket for Saxilds vedkommende kan være forklaringen på, at han ikke blev indstævnet for Den parlamentariske Kommission. Det blev Per Kampmann som bekendt heller ikke, og årsagen kan være den samme, for selv om Kampmann var med fra en start tilbage i maj måned 1940, ser det ikke ud til, at han har sat væsentlige fingeraftryk på kredsens handlinger. Det er dog selvsagt problematisk at lade Kommissionens afgørelser vedrørende afhøringerne føre til en konklusion om Saxilds og Kampmanns deltagelse, al den stund Kommissionen – i hvert fald principielt – ikke kunne dømme om graden af deres engagement, endnu før de var blevet afhørt.[320] Som ovenfor

---

316 *Nationaltidende* 28.9.1940. Christmas Møller til la Cour 1.10.1945, VLC 10.

317 la Cour 1946, s.56ff.

318 PKB 9, sp. 309, afh. af Kyed, samt Højgaards cirkulæreskrivelse 18.9.1945, VLC 7, HA 14, JH 16.

319 PKB 9, sp. 244, afh. af Johs. Hansen.

320 Årsagen til den manglende afhøring af Saxild og Kampmann kendes ikke, og Kommissionens arkiv i Folketinget rummer ikke svar herpå.

anført har A.P. Møller så vidt vides heller ikke været synderligt aktiv, og det kan derfor ikke udelukkes, at Den parlamentariske Kommission har haft andre bevæggrunde for at indkalde ham, f.eks. hans berygtede tale til nytårsfesten 1942 i Studenterforeningen, hvor han rettede et skarpt angreb på det bestående styre og derefter udviklede, hvordan "landet skal genrejses."[321]

Med bortfiltreringen af Kyed, Johs. Hansen, Saxild, Kampmann og A.P. Møller, og med konstateringen af la Cour som outsider, står en inderkreds tilbage bestående af Højgaard, Ipsen, Niels Høst, Holger Andersen – og prins Axel. Sidstnævntes markante deltagelse er uomtvistelig, jævnfør afsnit 2.2.2, selvom kredsen efter befrielsen forsøgte at skåne ham for offentlig omtale.[322] At Niels Høst her er placeret i inderkredsen, selvom han først trådte til i oktober, skyldes først og fremmest hans initiativ til og formidling af kredsens henvendelse til kongen i november, for hvilken aktion han var helt uundværlig. På et væsentligt punkt skiller Høst sig dog ud, idet han efter befrielsen ikke i nævneværdig grad forsøgte at bortforklare kredsens handlinger, og alt i alt fremstod temmelig konsistent, jævnfør afsnit 1.4.4. Heroverfor fremstår Højgaard, Ipsen og Holger Andersen som de rene opportunister.

4.3.3 Opportunisterne

Et gennemgående træk hos både Højgaard, Ipsen og Andersen er deres tilpasningsdygtighed til de nye forhold efter befrielsen. Her forsøgte de af al magt at indskrive deres holdninger og handlinger i *grundfortællingen*[323] om besættelsen, hvor den nationale konsensus om det sort-hvide forhold mellem dansk og tysk var fremherskende. Et eklatant eksempel herpå er Højgaards forsøg på at indskrive kredsens arbejde i fortællingen om modstand fra første færd, når han i 1947 hævdede, at "vi i denne kreds var grebet af en dyb bekymring, og derfor følte det som vor pligt at være med til at gøre modstand mod tyskernes voldsherredømme. Drøftelserne havde alene det formål at undersøge hvordan vi bedst kunne gøre dette."[324] At der er tale om efterrationalisering ses i den ofte forekommende tiltageskruning af tilstanden: Et egentligt 'voldsherredømme' forekom først efter den 29. august 1943, da det tyske militær tog over, og det eskalerede kraftigt i løbet af 1944. Omvendt var der i det første halvår af besættelsen, hvor Højgaardkredsen dannedes og virkede, ikke på nogen måde tale om et voldsherredømme fra tysk side.

Et andet og ligeså oplagt forsøg på at indskrive sig i befrielsens *mainstream* var det, når både Ipsen, Andersen og Højgaard overfor Kommissionen hævdede at have været stærke modstandere af Scavenius (se også afsnit 2.5.1), og – måske mere overraskende – af den ligeledes offentlige *prügelknabe*, ingeniørkollegaen

---

[321] Talen blev optrykt i Berl. Tid. og optaget i PKB 9, aktstykke 57. Udenfor manuskript skulle A.P. Møller tilmed have citeret Hitlers *Mein Kampf* for at illustrere sine synspunkter om nødvendigheden af et stærkt, offervilligt forsvar. Oplysningen herom fremgår dog kun af Jan Kobbernagels *Studenterforeningens historie*, 1985, bd. 2, s. 221, og det har ikke været muligt at få den bekræftet andetsteds.

[322] Holger Andersen til la Cour 23.9.1945, VLC 2.

[323] Begrebet er hentet fra Bryld & Warring, 1998, s. 55ff.

[324] *Berlingske Aften* 26.9.1945.

Gunnar Larsen.[325] Beklageligvis var dette synspunkt så udbredt efter 1945, at Den parlamentariske Kommission ikke problematiserede udtalelserne, men accepterede dem blankt, hvilket kredsen da også havde forudset ville gå glat, således Andersen, der om forargelsen over Scavenius' tiltrædelseserklæring hævdede, at den "den er så velkendt, at det navnlig i en kreds som denne er ganske unødvendigt at komme nærmere ind derpå."[326]

Efter Stalingrad

Den ensidige fordømmelse af Scavenius var i 1945 blevet allemandseje, men det lader til, at Holger Andersen allerede svingede om engang i foråret 1943, dvs. kort efter Tysklands endelige nederlag ved Stalingrad, hvor han tilsyneladende heller ikke længere nærede den samme foragt for det parlamentariske demokrati som han tidligere havde gjort. I hvert fald opstillede han til Landstinget ved valget i marts 1943 (hvilket i sig selv kan være en kilde til stor undren, når han kun to et halvt år forinden havde været så skeptisk over for Rigsdagens indflydelse), og i en tale han holdt på et konservativt vælgermøde var der ingen slinger i valsen i bedømmelsen af Scavenius, som nu fik drøje hug for sin erklæring, uagtet Andersens egne og langt mere vidtrækkende skrivelser fra efteråret 1940.[327] Han blev dog ikke valgt ind i 1943 – vel strengt taget meget naturligt ved et valg, der allerede i samtiden blev udlagt som en bred folkelig accept af det parlamentariske demokrati på grund af den meget høje tilslutning til de fire gamle, samarbejdende partier.

Også Højgaard så anderledes på sagen efter Stalingrad. Hvor han i løbet af 1941 ved flere lejligheder gav udtryk for, at det ikke bare var mest sandsynligt, at Tyskland vandt krigen, men at det også var det mest ønskværdige,[328] kunne han godt se, at krigens ændrede gang måtte få konsekvenser: Netop som slaget om Stalingrad var på sit højeste, den 18. januar 1943, udtalte Højgaard på et møde i Østrumudvalget, at det var "uopportunt," at lade offentligheden få kendskab til udvalgets arbejde, "da situationen jo i dag var en anden end for et halvt år siden. Dette var der enighed om."[329] Højgaard var nu begyndt at tvivle på den tyske sejr, og hans hidtidige engagement, bl.a. i Østrumudvalget, måtte nu udstyres med en ny fortælling, der kunne tage højde for allieret sejr på slagmarken og måske tillige modstandsbevægelsens sejr i holdningskrigen.

Hvor la Cour og i nogen grad også Niels Høst således stod som ret konsistente i deres holdninger, er det mest konsistente træk ved Ipsen, Højgaard og Andersen derimod opportunismen.

---

325 Således både Ipsen: PKB 9, sp. 207-208, afh. af Ipsen, samt Højgaard: PKB 9, sp. 339, afh. af Højgaard.

326 PKB 9, sp. 82, afh. af Holger Andersen.

327 Redegørelse efter valget på et konservativt vælgermøde i Roskildekredsen, 5. april 1943. Manuskriptet til redegørelsen i HA 11.

328 Udtalelser fra Højgaard til Gunnar Larsen, iflg. Gunnar Larsens dagbog for 14. maj 1941 og 3. december 1941. Se også Lund 2005, s. 158 og Lundbak 2001, s. 274.

329 Referat af Østrumudvalgets møde, iflg. Lund 2005, s. 201.

5. Konklusion

5.1 Sammenfatning

5.1.1 De ydre begivenheder

Rekonstruktionen af begivenhedsforløbet fra forsvarslovsforhandlingerne i 1937 henover besættelsen i 1940 og indtil nytår 1941 har godtgjort følgende slutninger om Højgaardkredsens virksomhed:

1. Allerede i slutningen af 1930'erne forsøgte en række yderligtgående konservative omkring Knud Højgaard at påvirke regeringens politik, dels ved direkte pression rettet mod statsminister Stauning, dels ved påvirkning af befolkningen gennem opråb og pamfletter, da de var skeptiske overfor Det konservative Folkepartis oprigtige evne og vilje til at tale deres sag.

2. Efter besættelsen, der af denne gruppe blev set som det logiske resultat af 1930'ernes pacifistiske neutralitetspolitik, forsøgte Højgaard at samle en front vendt mod især udenrigsminister P. Munch. Først blev den parlamentariske tilgang forsøgt, i form af påvirkning af Christmas-Møller, men da denne nægtede blev Højgaard og hans meningsfæller politisk hjemløse og de rettede i stedet deres forhåbninger til kongehusets indgriben. Højgaardkredsen dannedes derfor med deltagelse af prins Axel.

3. I slutningen af juni 1940 øgedes presset på kongen for at omdanne regeringen, dels for at afsætte P. Munch, dels for at styrke regeringens handlekraft ved optagelsen af såkaldt 'upolitiske' ministre. Formentlig samarbejdede den egentlige Højgaardkreds med Knud Sthyr og Gunnar Larsen om disse bestræbelser.

4. Højgaardkredsen fik via sin pression mod kongen den afgørende indflydelse på regeringsomdannelsen 8. juli og især på optagelsen af to af de tre upolitiske ministre, Scavenius og Gunnar Larsen. Optagelsen af den højt besungne 'sagkundskab' i regeringen blev de parlamentarismekritiske konservatives *finest hour*.

5. Højgaardkredsen bakkede op om Scavenius' nye aktivistiske linie overfor Tyskland, og det var derfor ikke et udslag af forargelse over dennes tiltrædelseserklæring, der fik kredsen til at samle en større gruppe fremtrædende borgere i Ingeniørhuset i august 1940. Tværtom bekræftede succesen fra 8. juli dem i, at det var muligt at påvirke regeringsdannelsesprocessen, og fra august stilede gruppen blot højere. Nu gjaldt det en

tilbagerulning af parlamentarismen under en autoritær regering med genopdragelse af folket.

6. Højgaardkredsens oprindelige tanke efter Ingeniørhusmødet om at foretage et opråb til befolkningen vedrørende behovet for dybtgående ændringer i det politiske system blev overhalet af krigens udvikling i Norge, hvorefter man ikke turde angribe regeringen offentligt. Kredsen opgav derfor at samle en bredere front mod Staunings regering og i stedet besluttede gruppen igen at gå direkte til kongen og bede ham om at indsætte en autoritær overklasseregering, der ved hjælp af fuldmagtslovgivning kunne gøre sig fri af Rigsdagen. Som regeringsleder pegede kredsen på prins Axel, som på forhånd havde accepteret konstruktionen. Sandsynligvis var også kongen bekendt med planerne, der tillige ville have anbragt flere af kredsens medlemmer på ministertaburetterne.

7. I op mod to uger overvejede kongen Højgaardkredsens forslag inden han orienterede Stauning. Først herefter, i slutningen af november, måtte kredsen opgive sine planer, og den opløstes kort tid efter i erkendelse af sit umulige forehavende.

5.1.2 Genrejsning eller tilpasning?

Overordnet set er der næppe tvivl om, at Højgaardkredsen endte med at markere sig som en rendyrket genrejserbevægelse, der ønskede at gøre op med mellemkrigstidens politiske udvikling i Danmark over en bred front: Pacifismen skulle afløses af et stærkt, offervilligt forsvar, partisplittelsen skulle elimineres i en korporativ ånd under et autoritært styre og befolkningen skulle genopdrages i en national vækkelse.

Det var dog først i sensommeren 1940 at disse tendenser kom tydeligt til udtryk, og man kan derfor ikke med sikkerhed konkludere, at Højgaardkredsen fra en begyndelse havde intentioner om en genrejsning af Danmark. Udviklingen i forsommeren 1940 peger i alt fald i flere retninger: Ønsket om at indsætte Scavenius og Gunnar Larsen i regeringen kan med fuld ret udlægges som et forsøg på *tilpasning* i en vanskelig situation, især når man betænker Scavenius' daværende ry om manden, der bragte Danmark helskindet igennem Verdenskrigen. Lige så vel kan optagelsen af Gunnar Larsen ses som et udtryk for det, jeg i problemformuleringen kaldte "en måske anakronistisk opfattelse af ledende erhvervsfolks særlige nationale ansvar." Imidlertid stod dette *positivt* formulerede ønske om disses medvirken i ministeriet ikke alene; det var akkompagneret af et samtidigt *negativt* ønske om et opgør med P. Munch og hans neutralitetspolitik, et ønske, der i langt højere grad peger på *genrejsningen* som det bagvedliggende moment.

Forløbet inden besættelsen kan tilsvarende tolkes i denne retning, da det jo dengang især handlede om netop P. Munchs opfattelse af Danmarks forsvarsmuligheder, en opfattelse, som de nationalkonservative kredse ønskede at gøre op

med. Men hvis man antager, at Højgaardkredsen – og dens forløber i 1937 – hele tiden havde genrejsningen af Danmark som sit endelige mål, kan det jo undre, at disse kredse ikke på et langt tidligere tidspunkt gik til kongen i et forsøg på at gøre op med Staunings regering. Svaret herpå må søges i de vidt forskellige politiske situationer der forelå henholdsvis inden og efter besættelsen: Højgaardkredsen havde i sig selv ingen politisk styrke overfor den parlamentarisk baserede regering, blandt andet på grund af kredsens mangel på folkelig opbakning og legitimitet. Dens nyvundne styrke i sommeren og efteråret 1940 var derfor en *relativ* styrke, fordi Staunings regering på dette tidspunkt var under et så voldsomt pres, ikke bare fra de konservative aviser og kredse, men også – og især – fra besættelsesmagten. Havde det ikke været for den latente trussel om tysk indgriben i regeringens sammensætning og hele beståen, havde Højgaardkredsen næppe kunnet overbevise kongen om nødvendigheden af en omdannelse af Samlingsregeringen i juli måned, ligesom den sandsynligvis heller ikke i efteråret havde turdet tro på muligheden af en regering prins Axel.

Således var det netop besættelsen, der blev Højgaardkredsens *window of opportunity*, hvorigennem det endelig blev muligt at gøre op med det nationale forfald, som radikalismen havde skabt, og at genrejse Danmark i en ny og bedre ånd.

5.1.3 Fremtidigt studiebehov

Det har været min intention med dette speciale at tilvejebringe det bedst mulige grundlag for en vurdering af Højgaardkredsens virke, med de begrænsninger som kildematerialet beklageligvis vil have, når kongehuset er indblandet i begivenhederne. For de fremtidige studier af Højgaardkredsen betyder dette, at en åbning af kongehusets arkiver i en fjern fremtid forhåbentlig vil kunne bringe vished i spørgsmålene om kongens kendskab til og eventuelle accept af kredsens planer, hvad enten dette arbejde vil føre til falsifikation af mine slutninger eller ej.

Udover dette subjektinterne studiebehov melder der sig også et subjekteksternt: Datidens mest markante genrejserbevægelser har efterhånden fået deres selvstændige behandling i forskningen, især Dansk Samling og DNSAP, men vi har stadig en overordnet, komparativ analyse til gode.

Ligeledes kan man anføre behovet for en internationalt anlagt komparation af de forskellige europæiske genrejserbevægelser, især med henblik på årsagerne til deres varierende gennemslagskraft, hvad enten dette skyldtes forskelle i organisationsgrad eller social sammensætning: Fra Pétains Vichy-styre over *Den nederlandske Union* til den hjemlige Højgaardkreds, der på grund af deres fælles udgangspunkt i højborgerligt, ikke-nazistisk tankegods udviser tilstrækkelig mange ligheder til at en sammenligning vil give mening.

Bolden være hermed givet op.

5.2 Summary

In the late 1930s a small number of Danish business people led by the magnate contractor, Knud Højgaard, gathered because they were concerned about the Danish government's pacifistic politics of neutrality, which in their point of view was exposing Denmark to a potential aggressor.

This group of men, who were later known as 'The Højgaard Group', hence in February 1937 made a direct approach to Thorvald Stauning, the Prime Minister then in office, in order to convince him about the necessity to rearm the nation. They chose this procedure because since the moderate John Christmas-Møller by a generational change had become the leader of the Conservative Party, they had no confidence in their own political representatives in the Parliament, that they would handle the task of rearmament seriously enough.

When two years later the Conservative Party even recommended a 'yes' at a referendum about a new and more democratic constitution, a sensation of political displacement and homelessness spread among extreme right-wing voters.

To The Højgaard Group, the German occupation of Denmark in 1940 was a confirmation of their criticisms of the Government's politics of neutrality, and the Group, which had so far been merely ad hoc, now organized itself more effectively, among other things by including His Highness Prince Axel, a cousin of King Christian X. During the summer 1940 the Group managed, by the use of this contact to the royal family, to make the King put a hard pressure on the Prime Minister to make him displace the minister of foreign affairs, Peter Munch, who was responsible for the politics of neutrality.

Encouraged by their success, and under the impression of the German dominance over Northern Europe, the Group's ambitions increased, and during the fall 1940 they sought to establish an authoritarian government in order to obtain equal relations to the occupying power, Nazi Germany.

Once again they tried to make use of their special relations to the King, who had a formal if not real constitutional right to nominate a new government. The Group wanted Prince Axel nominated as Prime Minister, and probably they had intended several ministries for share among themselves.

For two weeks King Christian X was reflecting on the matter before he rejected the motion on the advice of his Prime Minister. Thus Denmark escaped an authoritarian government and an involution of fundamental democratic rights, unlike what had happened in the unoccupied but collaborative France under the leadership of marshal Philippe Pétain.

Appendices

A. Persongalleri

Det danske politiske liv i året 1940 er kendetegnet ved, at en lang række personer fra periferien af den politiske beslutningsproces uventet dukkede op som centrale aktører i denne. Således også Højgaardkredsens medlemmer, der for de flestes vedkommende nok var kendte i samtiden, men som de færreste i dag aner eksistensen af. Det følgende afsnit vil ganske kort forsøge at råde bod herpå.[330]

Knud Højgaard (1878-1968) var uddannet civilingeniør og stiftede i 1918 det fortsat eksisterende Højgaard & Schultz sammen med sin kompagnon Sven Schultz.[331] Efter dennes død i 1932 virkede Højgaard som administrerende direktør indtil han som 85-årig trak sig tilbage i 1963. Firmaet vandt hurtigt internationalt ry og udførte store entrepriser især i Østeuropa – også efter den tyske besættelse af Polen. Han var derfor et oplagt valg til posten i Udenrigsministeriets Østrumudvalg, der dannedes sommeren 1941 med henblik på at fremme dansk erhvervslivs muligheder i de af Tyskland erobrede områder.[332]

For de danske ingeniører var Højgaard *primus inter pares*, ikke blot formelt som formand for Ingeniørforeningen fra 1936-1940, men i lige så høj grad i kraft af sit store organisatoriske talent og sin interesse for politik, navnlig forsvars- og trafikpolitik. Det sidste bragte ham i 1936 ind i regeringens Trafikkommission, i hvilken han søgte at bringe det danske vejvæsen på niveau med de nye tyske og italienske motorvejsnet.[333]

Per Kampmann (1892-1959) og **Jørgen Saxild** (1891-1975) var begge civilingeniører. Sammen med kollegaen Otto Kierulff stiftede de i 1917 det ligeledes fortsat eksisterende Kampsax, der udover hjemmemarkedet også udførte store udenlandske entrepriser, især jernbaneanlæg i Persien.[334] Også Kampmann

---

330 Det biografiske materiale bygger primært på *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., der rummer udførlige biografier af kredsens deltagere på nær ingeniør Johannes Hansen, hvis biografi derfor er sammenstykket af *Kraks Blå Bog 1959* samt hans privatarkiv i Rigsarkivet. I den netop udkomne *Hvem var Hvem 1940-45*, biograferes endvidere prins Axel, Højgaard, Vilhelm la Cour , A.P. Møller og Jørgen Saxild.

331 Højgaard & Schultz fusionerede i 2001 med et andet af de i mellemkrigstiden etablerede store danske entreprenørvirksomheder, Monberg & Thorsen, og kalder sig i dag MT Højgaard.

332 Udførligt behandlet i Lund 2005.

333 Med Steen Andersens ord var det et symptomatisk udtryk for entreprenørernes pudsige tro på, "at deres bygningsværker spillede en politisk rolle." Steen Andersen 2003, s. 148-149.

334 Firmaets oprindelige navn var Kampmann, Kierulff & Saxild, men det skiftede navn flere gange op gennem 20'erne. Siden 2002 har Kampsax været en del af COWI-koncernen. Også Kampsax havde under krigen entrepriser i tysk besatte områder i Sydøsteuropa, men formentlig ikke i samme omfang som Højgaard & Schultz. Lund, 2005.

engagerede sig i foretagender, der rakte ud over hans oprindelige gerning, bl.a. etableringen af Stålvalseværket i Frederiksværk, men hans væsentligste organisatoriske indsats faldt i efterkrigsårene, hvor han i kraft af sin store interesse for luftfart var primus motor i oprettelsen af SAS, hvis daglige leder han virkede som fra 1947-50.

Fra 1927 og næsten frem til krigens udbrud ophold Saxild sig i Persien, hvor han høstede stor anerkendelse for firmaets anlæggelse af vanskelige jernbanestrækninger. I 1939 blev han medlem af bestyrelsen for L.A.B. – Landsforeningen til Arbejdsløshedens Bekæmpelse – men ellers faldt hans organisatoriske virksomhed primært i efterkrigsårene, hvor han deltog i forskellige regeringsudvalg vedrørende ulandshjælp og forsvarets anlægsarbejder som følge af NATO-medlemskabet. Her kom hans store internationale erfaring og udsyn staten til gode. Også han opnåede at blive formand for Dansk Ingeniørforening fra 1948-52. Det var i Saxilds formandstid, at Ingeniørforeningen – på baggrund af procedurefejl i værnemagersagen mod kollegaen Rudolf Christiani – besluttede at ophæve alle kendelser for utilbørligt samarbejde med besættelsesmagten afsagt af Ingeniørforeningens egen æresret.

Percy Ipsen (1880-1952) var også uddannet ingeniør. Umiddelbart efter sin eksamen blev han ansat hos F.L. Smith & Co., der kort efter betroede ham ledelsen af opførelsen af en cementfabrik i Chile. Efter færdiggørelsen af fabrikken overtog Ipsen ledelsen af driften og vendte først hjem til Danmark i 1923 efter 17 år i Sydamerika. Hjemvendt til Danmark overtog han posten som administrerende direktør i *Det Forenede Oliekompagni A/S* (det senere BP Olie) – en stilling han beholdt til pensionsalderen. Ipsens organisatoriske hverv bestod mestendels af bestyrelsesposter i mange af datidens største danske virksomheder. Herudover var han fra 1926-35 medlem af Ingeniørforeningens hovedbestyrelse.

Johannes Hansen (1872-1960) blev efter sin civilingeniøreksamen ansat i faderens firma, det fortsat eksisterende Chr. Hansens Laboratorium. Fra 1917-47 virkede han som direktør i dette, samtidig med at han varetog ledelsen af den kemiske virksomheds datterselskaber i New York, London og Milano.[335] Hansen var glødende optaget af forsvarspolitik og militærvæsen og engagerede sig i den såkaldte *Forsvarsliga*, hvis formand han var fra 1932-58. Sideløbende med sit oprustningsmæssige lobbyarbejde i Forsvarsligaen udgav han det stærkt forsvarsvenlige tidsskrift *Vort Værn* i hele dets levetid fra 1934-51. Bladet markerede sig på den absolut yderste højrefløj med vedvarende hårde angreb på Stauning-Munch-regeringens neutralitetspolitik. Ammunitionen hertil blev i slutningen af 30'erne leveret bl.a. af nazisten Ejnar Vaaben samt de to fantaster C.W. Düring Blankensteiner og Preben Wenck, der ligeledes tilsluttede sig DNSAP i 1940. Samarbejdet med Johannes Hansen var dog allerede afbrudt. Hansen selv var ikke

[335] Selskabernes virke under krigen er mig bekendt ikke klarlagt.

nazist, men – som så mange andre samtidige – fascineret af udviklingen i Tyskland og Italien.[336]

Som vel nok den eneste behøver skibsreder **A.P. Møller** (1876-1965) næppe nogen nærmere præsentation. Som grundlægger af landets ubestridt største virksomhed har han altid været interessant stof i medierne, når talen faldt på erhvervslivets rolle under besættelsen. Mest kendt er sagen om Riffelsyndikatet, hvor han for få år siden blev angrebet for, som aktionær i dette at have medvirket til våbenleverancer til besættelsesmagten.[337] Det tyder dog ikke på, at A.P. Møller havde nogen aktiv rolle i denne sammenhæng, der skyldtes regeringens brug af Riffelsyndikatet som strømand ved påtvungne våbenleverancer fra Hærens Våbenarsenal, da de politiske implikationer af en åbenlys overførsel af våben fra den danske hær til besættelsesmagten syntes uoverstigelige.

A.P. Møller havde gennem 20'erne og 30'erne markeret sig som fortaler for et stærkt dansk forsvar og ligesom Højgaard og Johannes Hansen så han med ængstelse på SR-regeringens afrustningspolitik. Dette kom bl.a. til udtryk i de af ham udgivne pjece, som han i 1938 og 1939 lod husstandsomdele.[338] Med sin store interesse for det nationale spørgsmål engagerede han sig også i Sønderjyllandssagen i tiden omkring genforeningen – et engagement, der blev livsvarigt og som resulterede i markant finansiel støtte til det danske mindretal syd for grænsen.

Niels Høst (1869-1953) fik sin uddannelse i søværnet, først som søofficer siden som værftsingeniør. På denne baggrund virkede han fra 1905-21 som teknisk direktør i DFDS, hvorefter han tiltrådte en af de netop oprettede stillinger i Udenrigsministeriet som repræsentant for det danske erhvervsliv. Fra denne stilling udsendtes han kort efter som dansk gesandt, først i Tokyo, siden i Prag og Warszawa, hvor han virkede indtil 1934. I sit otium i Danmark engagerede han sig stærkt i Sønderjyllandssagen og forsøgte med sin lobbyvirksomhed i *Sydslesvigsk Udvalg af 5. Maj 1945* for en grænserevision, der ville have forlænget Danmark til Ejderen. Som forhenværende gesandt (der i officiøse sammenhænge rangerer på niveau med ministre) havde han direkte adgang til privataudiens hos kongen udenom de almindelige bestemmelser herfor – et forhold, der skulle komme Højgaardkredsen til gavn i efteråret 1940.

---

336 PKB 9, sp. 254, afh. af Hansen. Både Ejnar Vaaben og Preben Wenck er biograferet i *Hvem var hvem*. Peter Birkelund omtaler kort i *De loyale oprørere*, 2000, s. 107 Johs. Hansens senere perifere virke i modstandsbevægelsen.

337 *Krigens købmænd*, 2000. Et meget moraliserende skrift, der synes at overse vanskelighederne ved at have gjort det i bagklogskabens klare lys moralsk rigtige – at sælge våben til England – i en situation, hvor Danmark var besat af Tyskland!

338 A.P. Møller: *Vore to Hære. Et Arbejdsløshedsproblem. Nogle Betragtninger*, 1938 samt *En Opfordring til Folkeafstemning om Forsvaret. I Anledning af Statsministerens Radiotale 14. April 1939*, 1939.

Også Christian X's fætter **prins Axel** (1888-1964) var som Høst uddannet søofficer. Den på sin vis for en prins naturlige karrierevej i søværnet tog dog en overraskende drejning, da han i 1921 indtrådte i det civile erhvervsliv som skibsfører i Ø.K. Her avancerede han og overtog bestyrelsesformandsposten i 1937 ved stifterens H.N. Andersens død. Denne meget magtfulde stilling i Danmarks daværende største virksomhed beholdt han, til han trak sig tilbage som 65-årig i 1953. Med sin civile direktørbaggrund faldt han naturligt ind blandt de øvrige direktører i Højgaardkredsen, der samtidig fik stort udbytte af hans *alter ego* med prinseblod, der gav dem en uofficiel kanal til kongen selv.

Holger Andersen (1890-1961) var af uddannelse teolog, men under indtryk af grænsekampen i sin hjemegn Haderslev efter Første Verdenskrig, blev han involveret i den dansksindede, men tysksprogede agitation. Efter genforeningen indvalgtes han i Folketinget, hvor han sad frem til 1930 som medlem af den konservative folketingsgruppe. Med sin indsigt i mellemfolkelige problemer og mindretalsspørgsmål var han en oplagt kandidat til posten som sit partis repræsentant i Folkeforbundets delegeretforsamling, en post han bestred fra 1922-32. Her blev han i slutningen af 1920'erne udnævnt til præsident for kommissionen vedrørende udveksling af tyrkiske og græske befolkningsgrupper og måtte derfor i 1930 opgive sit folketingsmandat. Hjemkommet til Danmark indvalgtes han 1936 til den konservative landstingsgruppe, men ved valget i 1939 opnåede han ikke genvalg, da han som modstander af grundlovsforslaget var kommet på kollisionskurs med Christmas-Møller og dennes modernisering af partiet. Efter krigen blev han formand for Grænseforeningen, der støttede det danske mindretal i Sydslesvig. Denne post bevarede han livet igennem.

Også **Vilhelm la Cour** (1883-1974), der havde erhvervet en doktorgrad i historie, var en ivrig forkæmper for danskheden syd for grænsen. Allerede i 1918 grundlagde han tidsskriftet *Grænsevagten*, som han redigerede og skrev hovedparten af helt frem til 1970. I grænsesagen markerede han sig blandt de mere rabiate, der ønskede Flensborg til Danmark. Det var fra arbejdet med *Grænsevagten*, at han kom i kontakt med Holger Andersen, der leverede en del artikler til bladet i dets unge år. Uden større sans for diplomati fortsatte han under besættelsen sine angreb på det tyske mindretal i sit blad og i sine talrige pjecer.[339] Besættelsesmagten tvang ham til at indstille tidsskriftet, ligesom mange af pjecerne blev beslaglagt, og den aggressive agitation indbragte ham to fængselsstraffe i henholdsvis 1941 og 1942. Som historiker forblev han en outsider i det faglige miljø, nok primært på grund af hans uforsonlige indstilling til den dengang herskende radikale strømning, personificeret i Erik Arup. Efter befrielsen engagerede la Cour sig, ligesom Niels Høst, i *Sydslesvigsk Udvalg af 5. Maj 1945* – en forening der, i hvert fald på længere sigt, arbejdede for en grænserevision.

---

[339] *Om at sige ja – og nej* samt *Ord til os i Dag* begge 1941; endvidere *Vor Neutralitet; Historien om et Korstog* og *Kender De Graabonden?* fra 1942. På grund af fængslingerne og censuren kan udgivelsestidspunkterne være svære at fastsætte eksakt. Se herom artiklen i *Hvem var Hvem*.

Det sidste medlem af kredsen, **Johannes Kyed** (1878-1967), var landmand og mejerist. Han sluttede sig tidligt til partiet Venstre og sad i Rigsdagen fra 1924-39, hvor han lagde en stor indsats i flere politiske udvalg og kommissioner. Det blev dog inden for landbrugets organisationer, at hans væsentligste virke faldt. Som formand for flere brancheorganisationer arbejdede han livet igennem aktivt for at sikre Danmarks eksport af mejerivarer. I Højgaardkredsen lader han derimod til at have været det mindst udfarende medlem, og selvom han knyttedes til kredsen allerede i forsommeren 1940, kom han aldrig ind i dens inderkreds.

B. Kildemateriale

B.1 Trykt kildemateriale

Bagge, Povl (udg.): P. Munchs Erindringer. Bd 7: 1939-1942. Bd. 8: 1942-1947. Optegnelser fra og om Besættelsestiden. 1967.

Beretning til Folketinget afgivet af den af Folketinget under 8. januar 1948 nedsatte Kommission [Den Parlamentariske Kommission].

– Bd. IV, Regering og Rigsdag under Besættelsen. [Beretning samt bilag: Aktstykker og stenografiske referater]. Schultz, 1948. [Ministermødeprotokoller samt referater af Nimandsudvalgets møder].

– Bd. IX, Undersøgelser vedr. politisk Virksomhed under Besættelsen, der skønnes at indeholde Anslag mod Folkestyret og den hidtidige statsretlige Praksis. [Beretning samt bilag: Aktstykker og stenografiske referater]. Schultz, 1949.

Rigsdagstidende. Forhandlinger i Folketinget. 93de ordentlige Samling 1940-41.

Thostrup Jacobsen, Erik (udg.): ”…Gør jer Pligt – gør jert Værk” – John Christmas-Møllers dagbøger 1941-45. Kildeskriftsselskabet 1995.

Westergaard Andersen, H.: Politik trods håndjern. Kilder til belysning af truslerne mod folkestyret i Danmark sommeren 1940. Gyldendal, 1971.

B.2 Utrykt kildemateriale

Rigsarkivet

Privatarkiver

2505	Jørgen Saxild
5031	Holger Andersen
5084	Halfdan Barfod
5553	Johannes Hansen
5579	Henning Hasle
5679	Niels Høst
5817	Fr. Vinding-Kruse
5836	Gunnar Larsen (dagbogen, i øvrigt under udgivelse ved Joachim Lund og John T. Lauridsen)
6015	John Christmas-Møller
6379	Hendrik Stein
6525	Erik With
6813	Vilhelm la Cour

Rigsarkivet – fortsat

Privatinstitutioner

10.001 Dansk Røde Kors (vedr. Helmer Rosting)
10.557 Dansk Ingeniørforening
11.002 Partiet Højre og Det konservative Folkepartis arkiv 1880-1980

Forsvarets arkiver

H.M.D. Adjudantskab, pk. J 12: Journalprotokol (du jour) 1935-1943.

Tyske myndigheder

Fotografier fra Auswärtiges Amt, SS-kontorer m.v. (heri Renthe-Finks indberetninger), pk. 200, 257 og 304.

Landsarkivet for Sjælland og Lolland-Falster

Københavns Politi, 5. Politiinspektorat (Undersøgelseskammeret), 1945-47. Frits Clausen-sagen.

Folketingets Arkiv

Den parlamentariske kommissions arkiv. Gruppe C. 5.12/1-67

B.3 Forkortelser

I fodnoterne benyttes følgende forkortelser i kildehenvisningerne.

PKB	Den parlamentariske Kommissions Beretning/Bilag hertil
DIF	Dansk Ingeniørforenings arkiv
VLC	Vilhelm la Cours arkiv
HA	Holger Andersens arkiv
JCM	Christmas-Møllers arkiv
JH	Johannes Hansens arkiv (JH/PI = læg ’Percy Ipsen’)

Den anvendte sekundærlitteratur er for nogle titlers vedkommende angivet både med forfatternavn og årstal. Ud fra litteraturlisten i appendix C skulle disse indførsler være selvforklarende.

C. Litteratur

C.1 Hjælpemidler

Alkil, Niels (red.): *Besættelsestidens Fakta. Dokumentarisk Haandbog med Henblik på Lovene af 1945 om landsskadelig Virksomhed m.v.* Bd. I-II. Schultz 1945-46.

Dansk Biografisk Leksikon, 1979, 3. udg.

Kirchhoff, Hans; John T. Lauridsen & Aage Trommer (red.): *Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-1945.* Gad, 2002.

Kirchhoff, Hans; John T. Lauridsen & Aage Trommer (red.): *Gads leksikon: Hvem var hvem 1940-1945.* Gad, 2005.

Lauridsen, John T.: *Samarbejde og modstand. Danmark under den tyske besættelse 1940-45. En bibliografi.* Museum Tusculanums Forlag, 2002.

Lauridsen, John T.: Samarbejde og modstand. Danmark under den tyske besættelse 1940-45. En bibliografi. Tillæg 4: Titler udkommet nov. 2001 – aug. 2003. *Fund og Forskning 42,* 2003.

Vang-Hansen, Jesper: *Højreekstremister i Danmark 1922-1945 En bibliografi.* 1982.

C.2 Litteratur

Andersen, Poul: *Dansk Statsforfatningsret,* 1944.

Andersen, Steen: *Danmark i det tyske Storrum. Dansk økonomisk tilpasning til Tysklands nyordning af Europa 1940-41.* Lindhardt og Ringhof, 2003.

Bindsløv Frederiksen, L.: *Pressen under besættelsen. Hovedtræk af den danske dagspresses vilkår og virke i perioden 1940-45.* Århus Universitetsforlag, 1960.

Birkelund, Peter: *De loyale oprørere. Den nationalt-borgerlige modstandsbevægelses opståen og udvikling 1940-45. En undersøgelse af de illegale organisationer De frie Danske, Studenternes Efterretningstjeneste og Hjemmefronten.* Odense University Studies in History and Social Sciences vol. 233. Odense Universitetsforlag, 2000.

Bjørn, Claus: *Blot til pynt? Monarkiet i Danmark – i går, i dag og i morgen.* Fremad, 2001.

Bjørneboe, Nina: Anmeldelse af Henning Tjørnehøj: Rigets bedste mænd. *Danmark i Spejlet, vol. 3-4, nr. 1,* 1991, s. 410-419.

Bryld, Claus & Anette Warring: *Besættelsestiden som kollektiv erindring. Historie- og traditionsforvaltning af krig og besættelse 1945-1997.* Roskilde Universitet, 1998.

Bundgård Christensen, Claus m.fl.: *Danmark besat. Krig og hverdag 1940-1945.* Høst & Søn, 2005.

Christiansen, Niels Finn; Karl Christian Lammers & Henrik S. Nissen: Tiden 1914-1945. Søren Mørch (red.): *Danmarks historie, bd. 7.* Gyldendal, 1988.

Christmas-Møller, Wilhelm: *Christmas. Christmas-Møller og Det konservative Folkeparti. Bd. 2: 1936-48. "Et stridens tegn."* Gyldendal, 1993.

Hornby, Ove: *"Ved rettidig Omhu…" Skibsreder A. P. Møller 1876-1965.* Schultz, 1988.

Højgaard, Knud (udg.): *Dansk Forsvars- og Udenrigspolitik. Hvad drejer det sig om?* København, 1938.

Jensen, Christian; Tomas Kristiansen & Karl Erik Nielsen: *Krigens købmænd.* Gyldendal, 2000.

Kirchhoff, Hans: Replik til Henning Tjørnehøj. *Arbejderhistorie. Tidsskrift for Historie, Kultur og Politik Nr. 3,* 1995, s. 70-72.

Kirchhoff, Hans: *Samarbejde og modstand under besættelsen.* En politisk historie. Odense Universitetsforlag, 2001.

Koch, Henning: "Retssædvane eller statsskik – Kampen om parlamentarismen siden 1901." *Juristen*, 1990

Koch, Henning & Kristian Hvidt (udg.): *Danmarks Riges Grundlove*, 1999.

Kreth, Rasmus: *Pilestræde under pres.* Berlingske, 1999.

Kaarsted, Tage: *De danske ministerier.* Bd 3, 1929-53. Pensionsforsikrings-anstalten, 1977.

Kaarsted, Tage: Krise og krig. 1925-1950. Olaf Olsen (red.): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bd. 13,* 1991.

la Cour, Vilhelm: *Den Parlamentariske venligst tilegnet.* Berlingske Forlag, 1950.

la Cour, Vilhelm: *Front mod tilpasningen.* Samlerens Forlag, 1946.

Lidegaard, Bo: *Kampen om Danmark 1933-1945.* Gyldendal, 2005.

Lund, Joachim: *Hitlers spisekammer. Danmark og den europæiske nyordning 1940-43.* Gyldendal, 2005.

Lundbak, Henrik: "Her må vi holde vor sti ren." Dansk Samling fra genrejsning til modstandskamp. Joachim Lund (red.): *Partier under pres. Demokratiet under besættelsen.* Gyldendal, 2003, s. 202-228.

Lundbak, Henrik: *Staten stærk og folket frit. Dansk Samling mellem fascisme og modstandskamp 1936-47.* Museum Tusculanums Forlag, 2001.

Meissner, Gustav: *Som jeg så det – Som jeg ser det. Diplomat i København 1939-43.* Udg. v. Aage Trommer, overs. af Erik Fuglsang-Damgaard. Odense University Studies in History and Social Sciences vol. 194. Odense Universitets-forlag, 1996.

Morsing, T.: *De ansete mænds fagforening. Dansk Ingeniørforening 1892-1992.* Teknisk Forlag, 1992.

Møller, A.P.: *En Opfordring til Folkeafstemning om Forsvaret. I Anledning af Statsministerens Radiotale 14. April 1939.* København, 1939.

Møller, A.P.: *Vore to Hære. Et Arbejdsløshedsproblem. Nogle Betragtninger.* København, 1938.

Mørup, Hans: På fløjen. En sønderjydsk stridsmands erindringer fra kultur- og modstandskamp 1929-1945.

Nissen, Henrik S.: *1940. Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken.* Gyldendal, 1973.

Nissen, Henrik S.: Fra mellemkrigstid til besættelsestid. Henrik Dethlefsen & Henrik Lundbak: *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid. Festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen på 65-årsdagen oktober 1998,* s. 163-178. Museum Tusculanums Forlag, 1998.

Poulsen, Henning: Anmeldelse af Henning Tjørnehøj: Rigets bedste mænd. *Historie, Ny Række, 19:1,* 1991, s. 187-188.

Poulsen, Henning: *Besættelsesmagten og de danske nazister*. Gyldendal, 1970.

Roslyng-Jensen, Palle: Besættelsesforskningen 1995-2001. En national eller en ideologisk historieskrivning? *Historisk Tidsskrift, bd. 101:2,* s. 480-530. 2001.

Roslyng-Jensen, Palle: Den 9. april som halvtredsårsjubilar. En oversigt. *Historisk Tidsskrift, bd. 91:1,* s. 154-174. 1991.

Scavenius, Erik: *Forhandlingspolitikken under Besættelsen.* Hasselbalchs Forlag, 1948.

Thykjær, Tina: *Vilhelm la Cours politiske virksomhed i besættelsesårene 1940 til august 1943.* Utrykt speciale, Københavns Universitet 2001. Specialenr: 61504134.

Tjørnehøj, Henning: Den store skillelinie under Besættelsen. Svar til Hans Kirchhoff. *Arbejderhistorie. Tidsskrift for Historie, Kultur og Politik Nr. 3,* 1995, s. 68-70.

Tjørnehøj, Henning: kongens og Højgaardkredsens rolle i 1940. Lars Møller og Annette Wiborg (red.): *Dengang under besættelsen – ubekvemme historier om en splittet nation,* s. 34-45. Københavns Bogforlag, 1985.

Tjørnehøj, Henning: *Rigets bedste mænd. Da det store erhvervsliv ville tage magten i 1940.* Om Højgaardkredsen og Haustrupkredsen. Gyldendal, 1990.

Wendt, Frantz: Besættelse og atomtid. 1939-1965. Hal Koch & John Danstrup (red.): *Danmarks Historie, bd. 14.* Politikens Forlag, 1966.

D. Tak til…

Bag enhver specialeskriver står en vejleder – mindst. For mit vedkommende har jeg haft den fornøjelse at have hele to af slagsen: Først dr. phil. Henrik S. Nissen, som pga. mit arbejdstempo desværre nåede at gå på pension midt i forløbet, og dernæst dr. phil. Palle Roslyng-Jensen, som på udsøgt pædagogisk vis har guidet mig gennem specialeskrivningens faldgruber – og guldgruber. Tak til jer begge for gode råd og vejledning.

Jeg vil også gerne rette en tak til min arbejdsplads, Det kongelige Bibliotek, hvis forskningschef, dr. phil. John T. Lauridsen, generøst har ladet mig anvende mit kontor til dette private projekt. Jeg er også Rigsarkivets altid imødekommende og tjenstvillige personale en stor tak skyldig for deres tålmodighed gennem mange år.

Men – den største tak går nu til mine kære piger, Sanne, Mathilde og Caroline, der har båret over med en ægtefælle og far, som på det seneste har været såvel legemligt som åndeligt fraværende. Endelig har korrespondent Birgitte Kratgaard bistået endnu engang med indskrivningen af manuskriptet, og min mor har møjsommeligt læst korrekturen.